

Історико-краєзнавчий музей м. Винники

НАУКОВІ СТУДІЇ

Випуск 2

ББК 63.4
Н 34

Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів-Винники: ЛА «Піраміда», 2009. – Вип. 2. – с.

У Збірнику вміщено статті науковців Історико-краєзнавчого музею м. Винники та інших наукових установ з проблем археології, історії та охорони культурної спадщини, публікації нових матеріалів і результатів дослідження.

Для археологів, істориків, краєзнавців та всіх шанувальників історії України.

Редакційна колегія: д-р. іст. наук, проф. *Д. Козак* (головний редактор), д-р. іст. наук, проф. *Л. Войтович*, канд. іст. наук, доц. *О. Целуйко*, канд. іст. наук *Н. Білас* (відповідальний редактор), *І. Тимець*.

Адреса редакційної колегії:

Історико-краєзнавчий музей м. Винники,
вул. Галицька, 26,
79495 м. Львів-Винники, Україна.
Тел/факс: (032) 2960536
E-mail: musem:vyunnyky@gmail.com

Рецензенти:

канд. іст. наук, доц. *О. Петровський* (Тернопіль)
канд. іст. наук, доц. *Р. Лаврецький* (Львів)

Відповідальний за випуск: *І. Тимець*

Редактор: *Т. Молочко*

Комп'ютерна верстка: *І. Кацук*

Художнє оформлення обкладинки: *Л. Караваєва, Н. Тимець*

Переклад резюме англійською: *Г. Хомечко*

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Історико-краєзнавчого музею м. Винники.

За достовірність викладених фактів
відповідальність несе автор публікації.

ISBN 978-966-441-

© ЛА «ПІРАМІДА», макет, 2010
© Історико-краєзнавчий музей м. Винники, 2010
© Д. Коцюхов, худ. оформлення, 2010

СВЯТИЛИЩЕ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ

Денис Козак

У статті висвітлюються матеріали унікальної споруди IV ст. н. е., яка, на думку автора, використовувалася для жертвоприношень германським богам Вотану (Одіну), Тору (Донару). Споруда належала готському об'єднанню, яке заселяло Волинь в кінці II–IV ст. н. е.

Ключові слова: капище, жрець, жертвоприношення, пам'ятка, споруда.

При проведенні археологічних досліджень на поселенні вельбарської культури біля с. Хрінники Демидівського р-ну Рівненської обл. натраплено на споруду, вибудовану з глини, яка своєю формою, конструктивними особливостями та інтер'єром різко відрізняється від сотень будівель, виявлених у попередні роки. Вона визначена нами як капище-жертвник.

Об'єкт виявлений у центрі скупчення жител, які належать до другої фази функціонування поселення (друга половина II–перша половина IV ст. н. е.) на відстані 8–10 м від нього (рис. 1).

Основою капища був майданчик розмірами 5×4 м, вимощений із земляної підсипки товщиною 10–15 см, зверху перекритої шаром насипної глини з домішками органічних речовин товщиною 18–22 см. Споруда була орієнована довгими стінами по лінії північ – південь (рис. 2, фото 1–2).

Центральну частину капища складає вівтар у вигляді вогнища, яке було розташоване посередині західної стіни зі сторони річки. Вогнище піднімалося над вимосткою на висоту 0,6 м. Воно мало чітку, округлу в плані форму діаметром 1,22 м і складалось з чотирьох нашарувань: потужного шару пропаленої глини, намощеної на глиняну підсипку товщиною 12 см, і самого череня товщиною 12 см. На черінь знову було насипано сильно пропалену глину товщиною 13 см, яку покривав ще один черінь товщиною 13 см (фото 3–4). Чи було це чотирирядне напластування осмисленою конструкцією вівтаря, чи є це результатом його подвійної надбудови в різний час, важко сказати. Навколо вогнища вимощено глиняний майданчик розмірами 3×2,2 м та висотою 0,2 м над рівнем основної вимостки. Майданчик сильно випале-

ний, в чотирьох його кутах розташовані чотири отвори, обгорілі в середині, діаметром 0,4–0,6 м. В одному із таких ям-отворів зберігся горщик, вмонтований в глину, в іншому – кілька уламків горщика. Горщики дуже сильно пропалені. Очевидно і в останніх трьох ямах при функціонуванні капища були такі посудини.

Нижче, у глиняній вимостці, на її східному і західному краях розташовувались ще два отвори неправильної форми, діаметром 0,6–0,65 м та глибиною 0,18–0,24 м. Призначення цих ям невизначено. Очевидно, тут знаходилась ємкість (кошик, горщик) для зберігання якоїсь субстанції (м'яса).

У східній частині капища збереглася частина стіни висотою 0,5 м над рівнем глиняної вимостки та довжиною 4,2 м при ширині 0,55–0,6 м. Стіна складалась з трьох горизонтів: земляної підсипки товщиною 20 см і глиняного насипу такої ж товщини, який зверху покривався добре пропаленим шаром глини з домішками випаленої глиняної обмазки товщиною 20 см. Посередині верхньої площини стіни розташовувались ямки від стовпів з пропаленими стінками. Всього зафіксовано 19 таких ямок, розміщених на відстані 10–15 см один від одного. Їх діаметр – від 0,3 до 0,7 м. Очевидно, стіна із дерев'яними конструкціями зверху була частиною загорожі, обмазаної глиною. Паралельно з палями від тину розміщалися чотири ямки досить великого діаметру. Стовпи, що стояли тут, використовувались для якоїсь іншої мети. За північною стіною споруди, в 0,1 м від неї, розташовувалась яма овальної форми розмірами 1,4×2 м та глибиною 0,3 м від рівня виявлення.

На схід від капища розташований майдан розмірами приблизно 7×14 м, який був вибитий на глибину до 35 см, відносно рівня материка. Шар був заповнений сіро-брунатною гумусною масою, вщерть заповненою кістками. Серед кісток є фрагменти черепів хижих тварин (вовк, дикий кабан, лис) та свійських тварин. Трапився також фрагмент людського черепа, який належав людині віком 23–25 років (визначення О. Д. Козак) та кілька дрібних людських кісток.

Біля капища були також знайдені: бурштинова намистина, жіночі кістяні заколки. Поряд із стіною (під нею) з зовнішньої сторони виявлено цілі черепи коня, дикого кабана, свині та два черепи собаки (рис. 3).

Велика кількість ліпної та гончарної кераміки знаходилися біля капища серед кісток тварин. На території капища знахідок речей не було. Ліпна кераміка представлена горщиками, мисками та кухликами, які нічим не відрізнялися від посудин, виявлених на поселенні. Це ж відноситься і до кружальної кераміки (рис. 4–5).

У процентному відношенні переважають ліпні посудини, які складають 2/3 (62%) від всіх посудин, виявлених в об'єкті. Наявність гончарної кераміки,

її склад дозволяють датувати капище другою фазою існування поселення – другою половиною III–першою половиною IV ст. н. е.

Аналогії культовій споруді, виявленій на поселенні вельбарської культури у Хрінниках, в Україні виявити не вдалось. Тут до культових пам'яток готів можна віднести лише святилище, розкопане М. Тіхановою на поселенні у Лепесівці. Це було сімейне святилище, з вівтарем, присвяченим землеробським культам.

Немає наш об'єкт аналогій і на пам'ятках континентальних германців та у Скандинавії, хоча жертovníків розкопано там значну кількість. За даними І. П. Русанової, на території Німеччини, Голландії, Данії та Швеції сьогодні відомо біля 500 жертovníх місць. Їх опису присвячена величезна кількість літератури, як правило, публікаційного характеру. Це були, в основному, жертovní місця, розташовані близько води, на болотах та на торфовищах. Всі вони різняться розміром, способом будівлі огорожі, внутрішнім облаштуванням, кількістю і складом жертovníх дарів.

Зведені дані про культові споруди давніх германців вміщені у працях Г. Янкуна, Г. Бем-Бланке, Беккера [21. S. 117–147; 19. S. 129–135; 18. S. 240–258]. Нещодавно такі дослідження провела І. П. Русанова [12. С. 46–69].

Судячи за археологічними даними, у давніх германців не було, на відміну від давніх слов'ян, великих зображень чи скульптур ідолів. Відомі лише невеликі дерев'яні фігурки із схематичним зображенням людських облич. Германці не мали храмів, а свої моління здійснювали у гаях та дібровах під відкритим небом. Там же вони проводили певні ритуальні дії, сімейні племінні та між-племінні жертвоприношення, в тому числі й людські.

Тацит пише з цього приводу: «Вследствие величия небожителей, богов невозможно ни заключить внутри стен, ни придавать им какие-либо черты сходства с человеческим обликом. Они посвящают им дубравы, рощи и нарекают их именем богов» [14. IV].

Для нас важливо підкреслити, що всі відомі германські культові об'єкти були лише місцями для складання жертв. Спеціально сконструйованих споруд, поки що не виявлено, як не виявлено і місць, на яких здійснювали жертвоприношення. Тільки окремі з них мали майданчики, викладені камінням або галуззям.

Для прикладу розглянемо найбільш відомі жертovní місця континентальних германців, добре описані в літературі. Одне з них розташоване біля місцевості Обердорл на березі озера (у середній Німеччині). Тут розкрито дев'ять нашарувань торфу з жертвоприношеннями. Нашарування утворилися в результаті зміни рівня води в озері і затоплення жертovníго майданчика. Жертвне місце використовували з II ст. до н. е. по II ст. н. е. [20. Taf. 40].

Майданчик мав прямокутну форму розміром 14×15 м і з трьох сторін був оточений тиновою загорожею з опорними вертикальними стовпами. Відкритою була частина зі сторони води. У центрі майданчика стояв дерев'яний ідол жіночої богині у вигляді дерев'яного бруска із грубо означеними головою та рисами обличчя. До тулуба примикають тоненькі ручки. Поряд стояв великий горщик, кості коня, частина скелету дитини. На всій площі майданчика були розкидані кості тварин, вугілля, фрагменти посуду, частини дерев'яних човнів, палки з загостреними кінцями, що мали ритуальне значення. Окремими скупченнями лежали розчленовані кості людей (біля 40 осіб).

Поза огорожею лежали частини домашніх тварин без черепів, окремо – кості собак, а також кості людей. Таким чином, на майдані періодично, протягом кількох століть, як зазначає І. П. Русанова, приносили в жертву, очевидно, богині родючості Нертус (Нарті), м'ясні туші домашніх тварин, посуд з їжею, продукти сільського господарства, собак [12. С. 50].

Особливість жертovníка Обердорл — нечіткість планування, примітивність огорожі, розташування жертovníх дарів окремими скупченнями, склад цих дарів у вигляді розрізнених черепів, кісток людини, кісток коней, собак характерні, за визначенням І. П. Русанової, для багатьох інших культових місць германців [12. С. 51].

Ще одна, дещо відмінна пам'ятка, розташована в Данії, на березі озера в Керінгшоні, і датується II–V ст. н. е. Майданчик був вимощений камінням і деревом. На ньому стояли цілі посудини з жиром, фібула, бронзова сітула, дерев'яна борона, човен [17. S. 166–120].

Характерною рисою більшості жертovníх майданчиків, виявлених у Скандинавії у континентальних германців римського часу є покриття їх деревом, скупченнями каміння. Між ними лежать жертovní дари. Це посуд, кістки людей і тварин. Тут завжди багато хмизу, загострених жердин, деколи трапляються примітивні фігури богів, виготовлених з гілок, дощечок, брусоків. На деяких майданчиках зустрічаються по 20–30 скупчень жертovníх дарів.

Так, наприклад, пам'ятка у Валмосі (Німеччина), що датується IV–V ст. н. е. мала майданчик розмірами 6,5×9 м і з трьох сторін була обмежена ровом, а з четвертої переходила у болото. Поверхня майданчика покрита хмизом і камінням. На ній лежали кістки 11 коней, 7 биків, 3 собак, окремі кістки свині та кози. Тут же знаходились два кістяки молодих жінок і дитини 15 років, окремі кістки ще чотирьох людей [21. S. 122–125].

Визначено, що на всіх таких жертovníках переважають продукти і предмети, пов'язані з сільським господарством (гличики з їжею, дерев'яні плуги,

м'ясо для їжі богам, а також голови та кістки кінцівок, можливо зі шкірою домашніх тварин (за ними бог Тор відновлював тварин). Очевидно, міфічні дії і жертвоприношення направлені на задобрення богів родючості, зокрема богині Нертус – богині родючості, рослинності та Землі. З цією метою в жертву приносили жінок і дітей, як правило, розчленованих.

Наявність на святилищах великої кількості гілок та палок знаходить пояснення у Тацита [14. 12]. Він пише, що втоплених в багні та болоті закидали зверху хмизом. На паличках і гілках здійснювали ворожіння. Зрублену з плодового дерева гілку вони нарізали плашками і, зробивши на них особливі знаки, висипали на білосніжну скатертину. Після цього, якщо ворожіння виконується на суспільну користь, жрець племені, якщо на приватну – то голова сім'ї, здійснивши молитву і здійнявши погляд в небо, тричі виймали по одній плашці, здійснюючи при цьому гадання у відповідності з вискобленими на них раніше знаками [14. X].

Починаючи з II–III ст. н. е. на болотяних культових місцях у складі жертвних дарів з'явилася велика кількість зброї, прикрас коня та його убору. Це явище дослідники германської міфології пов'язують з мілітаризацією германських народів, у середовищі яких почали створюватись союзи племен для війн з Римською імперією [21. S. 135]. Очевидно, люди приходили до жертвних місць військовими групами перед походами або після них, щоб схилити на свою сторону богів або віддячити їм за свою перемогу [12. С. 60].

Так, за даними римського історика Орозія, кимври і тевтони після перемоги над ворогом отриману здобич кинули у річку, знищили коней, а полонених повісили на деревах [20. S. 353].

Таким чином, всі відомі сьогодні давньогерманські культові об'єкти відрізняються від капища, виявленого у Хрінниках. Хрінницьке капище споруджене на поселенні, у його центрі, а не на болоті, чи коло болота, чи біля води. На ньому не виявлено ніяких жертвних дарів, які присутні на відомих культових майданчиках, воно має добре продуману конструкцію та інтер'єр, а також міцну, спеціально сконструйовану огорожу.

Тому є підстава припустити, що Хрінницьке капище було спеціалізованою спорудою, призначеною виключно для здійснення жертвоприношень, а не для складання речових дарів. Судячи за складом кісток, виявлених біля капища, в жертву приносили свійських тварин: бика, свиню, коня, собаку (вовка), вівцю (козу), а також диких тварин: кабана, ведмедя, птаха (див. табл. I).

Таблиця І. Результати визначення остеологічних залишків

Об'єкт: капище, поселення вельбарської культури с. Хрінники, Волинь.
Визначення проведено кандидатом біологічних наук О. Журавльовим.

№	Тварина	Кількість кісток	Кількість
1.	Бик свійський	11	4 молодих 1 напівдоросла 4 дорослі
2.	Кінь свійський	8	1 молода 2 дорослі
3.	Свиня свійська	7	1 молода 1 напівдоросла 3 дорослі
4.	Вівця (коза) свійська	7	2 напівдорослі 1 молода
5.	Собака свійський	2	2 дорослі
6.	Кабан дикий	1	1 доросла
7.	Ведмідь бурий	1	1 доросла
8.	Птах	1	

Судячи за знайденим уламком людського черепа, тут здійснювались також людські жертвоприношення.

Для більш глибокого розуміння нашої пам'ятки необхідно звернутися, в загальних рисах, до міфології германців.

Даних про міфологічні погляди цього народу, зокрема, готів – небагато. Причиною є рання і глибока християнізація континентальних германців. Відомо, що вже у 378 р. н. е. готи Криму мали свого християнського єпископа і перекладену ним на готську мову Біблію. З Криму християнізація швидко розповсюджувалась на Захід. У 498 р. християнство поширилось у франків і швидко охопило всі давньогерманські народи Західної Європи.

Уривчасті, але надзвичайно цінні відомості щодо вірувань давніх германців присутні у «Германії» Тацита (I ст. н. е.) [14].

Дуже скупі повідомлення про германську міфологію є у творі Йордана «Гетика» [4], який відноситься до VI ст. н. е., християнській хроніці Григорія Турського (VI ст. н. е.) [15], візантійського історика Прокопія Кесарійського (VI ст. н. е.) [11], в «Історії лангобардів» Павла Діакона [3].

Небагато більшими є свідчення про скандинавську міфологію через більш пізню християнізацію Скандинавії і особливості збереження язичницьких куль-

турних традицій. Ще у середині X ст. населення Норвегії дотримувалось язичницької віри.

Тому північні саги, записані у середньовічні часи в Ісландії, зокрема збірник міфологічних та героїчних пісень «Старша Едда», а також «Молодша Едда», історична хроніка Сноррі Стурлуссона «Круг земний», є гарними джерелами для вивчення язичницьких поглядів германських народів.

Найбільш стислий аналіз цих творів, а також висвітлення основних постулатів давньогерманської міфологічної системи подано Е. М. Мелетинським та А. Я. Гуревичем в енциклопедичному збірнику «Мифы народов мира» [10. С. 284–292]. Коротко вони зводяться до наступного.

Просторова модель світу у давньогерманській міфології складається з вертикальної та горизонтальної проекції. Горизонтальна проекція включає простір, який займають люди. Це освоєна людьми частини землі, яка називається Мідгард. Окраїни Землі, Північ і Схід займають пустельні, кам'янисті та холодні землі, які заселені велетнями (Утгард). Довкола землі розташований океан, в якому живе чудовисько Ермунганд.

Чотири кути неба підтримують чотири карлики, які мають назви чотирьох сторін світу.

Основу вертикальної проекції складає світове дерево – ясень Ігдрасіль. Воно пов'язує землю, де живуть люди (Мідгард), з небом (Асгард), де знаходяться боги і де розміщується також «рай» для загиблих воїнів (Вальхалла), а також підземним світом (царством померлих – Хель).

Таким чином, вертикальна схема міфології ділить світ на місця проживання богів і людей. Вона протиставляє царство мертвих для воїнів на небесах, де живуть небесні валькірії, і підземне для простих смертних, світ норн, які живуть біля коренів світового дерева. Вони одночасно є двома категоріями богинь долі давньогерманських народів. До вертикальної космічної моделі входять також орел, що живе на верхів'ї ясеня Ігдрасіль, змії Нідхегг, чотири олені (кози), що поїдають листя ясеня. Через них, а також по кроні дерева циркулює священний мед, як джерело оновлення життя та магічних сил, який об'єднує всю цю систему світорозуміння в одне ціле.

Світ виникає із взаємодії води і вогню з холодом, і гине від пожежі та повені, холоду та спеки. Виникнення світу розуміється як заповнення пустоти світової безодні і перетворення хаосу в космос. Спочатку світ був заселений велетнями. Першоістотою був велетень Імір, який виник із охолоджених підземних вод, що заповнювали світову безодню. Боги вбивають велетня Іміра та створюють з частин його тіла світ. Вони облаштовують землю і влаштовують на ній прекрасний Мідгард. Вони впорядковують також небесну сферу і визначають рух сонця, місяця, зірок.

У процесі впорядкування світу боги перемагають хтонічних чудовиськ – змія Ермунганда, вовка Фенріра та господину царства мертвих – Хель. Зрозуміло, що вся ця система світосприйняття супроводжувалась великою кількістю пояснювальних міфів. Боги виступають у них у якості культурних героїв і борців з чудовиськами. Багато міфів присвячено висвітленню картини циркуляції цінностей між різними світами, наповнюють міфологічну систему безліччю дійових осіб та подій. Важливими і цікавими є міфи про священний мед Одіна, здобутий у боротьбі з велетнем, який є джерелом сили, шаманського екстазу, натхнення та мудрості, міф про медове молоко кози Хейдрун, міф про м'ясо козлів Тора, молодильне яблуко Одіна.

Вся ця міфологія присвячена висвітленню вічного існування та оновлення магічної сили богів, джерела їжі та родючості.

Пантеон богів досить чисельний. Вони діляться на дві групи – асів і ванів. До найвищого щаблю належить Одін (влада, мудрість, магія, війна). Одін одночасно є господарем Вальхалли. Тор – бог-громовик з військовими функціями, а також богиня землі, рослинності та родючості Нертус (Тацит, 9). З часом найвищим божеством германців став Одін (Вотан), який був носієм найвищої магічної сили. Пантеон германських богів містить ще цілий ряд різноманітних божеств, зокрема валькірій, які створювали уявний світ давнього германця і з якими він мав жити в згоді. Розкриття цієї теми виходить за межі нашої роботи.

Для нас важливо встановити, яким богам і що приносили в жертву готи для спалення на жертovníку, розташованому у центрі поселення Хрінники на високому березі річки. Жертovníк, без сумніву, мав племінний або міжплемінний статус і обслуговував значну кількість германських общин.

Зрозуміло, що археологічних матеріалів для розкриття цього питання при досліджуванні пам'ятки виявлено мало. Тому, знову ж таки, необхідно вдатися до писемних джерел, зіставити їх, при можливості, з даними археології.

Тацит повідомляє, що германці більше всього шанують Меркурія (Вотана) і вважають за необхідне приносити богу у певні дні в жертву також і людей [14. 9]. У давньогерманського племені свевів, пише Тацит, «у встановлений день представники всіх пов'язаних з ним по крові народностей сходились у ліс, який шанується ними як священний, ... і, почавши з принесення людської жертви, від імені всього племені урочисто відправляють жертви та таїнства свого союзу» [14. 39]. По відношенню до готів це ж підтверджує Йордан [4]. Він пише: «Марса (теж Одіна) готи вшановують найжахливішим культом, вважаючи, що очільника війни пристойно умилостивляти пролиттям людської крові. Йому присвячувалась перша здобич, в його честь підвішували на кронах дерев трофеї» [4. С. 41].

Адам Бременський, шведський історик XI ст. свідчить, що ще у його час у Швеції продовжувались людські жертвоприношення: «Для жертвоприношення

від усього живого бралось по 9 жертв чоловічої статі, їх кров служить для умилювання богів. Тіла померлих довго після жертвоприношень висять на деревах у священному гаю... Поряд з людськими висять також туші собак і коней» [1. С. 481].

Про людські жертвоприношення у кимврів пише Страбон. Він говорить, що такі жертвоприношення здійснювалися германцями над котлом, заповненим кров'ю [13. VII–11–13]. Очевидно, символ котла, як свідчать джерела, відіграв важливу роль у культурах давніх германців. З цього приводу І. П. Русанова згадує широко відому знахідку котла з Гундеструпа (Данія) із зображеннями сцен жертвоприношень [12. С. 60].

Череп людини, знайдений біля стін капища у Хрінниках, свідчить про те, що тут здійснювали людські жертвоприношення. Невелика кількість людських залишок не може бути свідченням малочисельності таких жертв. Людські кістки після жертвоприношень могли кудись закопуватись, а якщо залишалися на місці, то їх могли ярувати звірі, вони могли також перевідкладатись людьми, які у післяготський час заселяли це місце.

Крім чоловіків, як свідчать письмові джерела, в жертву приносили також жінок і дітей, як правило, розчленованих. Розрубане і розчленоване людське тіло відігравало велику роль у багатьох релігіях. У індоєвропейській міфології бог-громовежець розтинає свого супротивника на частини і розкидає їх у різні сторони, звільняючи цим воду і тварин [10. С. 530]. У Скандинавії існував звичай посмертного ритуального розчленування конунга і поховання його частин у різних кінцях держави для рівномірного обдаровування підданих ласкою господаря [2. С. 235–236]. Такий же звичай існував і в період середньовіччя у Франції та в інших європейських народів.

Сенс людських жертвоприношень у давніх германців, як і в інших індоєвропейських народів, полягає в особливому вшануванні богів. В екстремальних випадках необхідні були, за їх уявленнями, і найбільш діючі жертви. Вони були потрібні для збереження і продовження життя, для вічного оновлення, для перейняття сили в убитого. Смерть людини чи тварини, за уявленнями давніх людей, призводить до воскресіння, відновлення природи [16]. Для відродження життя і родючості найбільш ефективними були жертви дітей і жінок.

Біля капища, як зазначалось вище, знайдені кістки домашніх та диких тварин. Черепи собаки, коня, кози і вепра лежали біля стін капища. Вони, можливо, були настромлені на жердини, які були вбиті у стіни капища. За підрахунками Х. Янкуна на місцях жертвоприношень у германців нараховується 73% залишків собак і до 40% коней, на відміну від поселень, де цей відсоток складає відповідно 0,2% та 0,4% [21. S. 146].

У нашому випадку на першому місці знаходяться кістки від биків та кістки коня. Далі за кількістю нараховуються кістки свині, кози (вівці) та собаки (див. табл. I).

Кінь вважався у давніх германців священною твариною. Тацит пише, що коні належать всьому племені. Вони виростають у священних дібровах і гаях, є засліплюючо білими. Вони не використовуються для ніяких робіт, їх запрягають у священну колісницю, яку супроводжує жрець, цар чи вождь племені. Ці люди спостерігають за іржанням та фирканням коней. «І ніякому віщуванню вони так не вірять, як цьому, і не тільки простий народ, а й знатний та жерці, які вважали себе їх слугами, а коней – посередниками богів» [14. 10].

Кози також були близькими до богів тваринами. За міфологією германців, бог Тор їздив на візку, запряженому козами (цапами). Ця тварина була пов'язана з ідеєю родючості. Така думка підтверджується зображенням на окутті піхов меча з міфологічними зображеннями із могильника пшеворської культури у Гриневі (Львівщина) [5. С. 104–115]. Коза була невичерпним джерелом їжі бога Тора. Цей бог з'їдав м'ясо цапа, залишаючи кістки, з допомогою яких знову повертав їх до життя [9. С. 546].

Серед поодиноких знахідок на площі капища виділяється округла намистина з бурштину. Намисто у давніх германців було символом жіночої плодovitості, родючості. Намисто було атрибутом богів. Через священне намисто боги вели між собою боротьбу [10. С. 239].

Зрозуміло, що наявність складного процесу жертвоприношення в честь богів допускає існування у германців класу жерців.

Згідно повідомлень Тацита, такий прошарок людей був і він наділявся великими повноваженнями. «Ні карати смертю, ні накладати кайдани, ні навіть піддавати бичуванню нікому, крім жерця, не дозволено, та і роблять вони це якби не в кару і не за розпорядженням вождя, а, нібито, за велінням бога» [14. 7]. Жерці, за повідомленням Йордана, називались у готів «піллеати», тому що вони здійснювали жертвоприношення, покриваючи голови тіарами або іншими хутряними шапками. Носіння такого головного убору було ознакою привілейованого стану, можливо тому, що їх носили вільні люди в Римській імперії.

За свідченням Тацита, в деяких обрядах приймали участь і жінки. Він пише: «Германці вважають, що у жінках є щось священне і що їм властивий пророчий дар, і вони не залишають без уваги поради жінок і не ігнорують їхніми процтвами» [14. 8].

Опис процесу жертвоприношення, здійснюваного жінками, подає Страбон: «Жриці віщують сивоволосі, у білому вбранні і полотняних застібнутих мантиях, у мідних поясах і босі. Вони виходили назустріч полоненим з оголеними

мечами, одягали на них вінки і вели до мідного кратера об'ємом в 29 амфор. Там були сходи, по них піднімалась одна з них і, розкинувшись над котлом, перерізала горло кожному з них, піднявши його у повітря. За кров'ю, що лилась, вони здійснювали якісь гадання. Інші розсікали їх трупи і за відрізними органами вщували їм перемогу» [13. VII–II. 3].

І. П. Русанова вважає однією з особливостей германських культових споруд незначне, у порівнянні з іншими язичницькими народами, використання вогню. І справді, практично ні на одному з виявлених культових майданчиків не знайдено слідів вогню. Його наявність не передбачалась, оскільки розташовувались такі майданчики близько води або на болотах.

У цьому чітка відмінність Хрінницького капища готів від відомих культових споруд германців, і пояснюється вона, очевидно, відмінністю сприйняття вогню у міфологічній системі.

У германській міфології вогонь сприймався двояко: як очищаюча, цілюща, зігріваюча, але і як все знищуюча, небезпечна стихія. Згадаємо, що згідно міфологічних поглядів германців, світ повинен загинути у вогні і від вогню.

Можна допустити, що у поглядах германських общин, які здійснювали жертвоприношення на поселенні у Хрінниках, домінувало сприйняття вогню як очищаючої сили, через який жертва передавалась богу. Тому основою капища було потужне, багатощарове жертвне вогнище.

Потребує роз'яснення також наявність великої кількості кісток тварин і окремих людських кісток на майдані перед жертovníком. Це прямо свідчить про поїдання жертвної їжі учасниками жертвоприношення, тобто розділенням жертвної їжі з богами.

Така риса процесу жертвоприношення не властива германським народам. У всякому разі, вона до цього часу не зафіксована ні в археологічному матеріалі, ні в писемних джерелах. Можна лише допустити, що її прояви у волинських готів, як і розуміння вогню як очищаючої сили, викликані чужорідними впливами, в першу чергу слов'янськими та античними.

Вплив слов'янських народів на культуру готів цілком допустимий і закономірний. Готи поселилися на землях, які належали венедам, і жили, з огляду на датування капища, вже більше 100 років у їхньому оточенні. Про наявність контактів [6. С. 83–101] із венедемським народом свідчать, хоч і невеликі, але виразні групи матеріалів в деяких готських житлах, зокрема ліпних горщиків, фібул з високим приймачем. Останні є за визначенням черняхівістів етновизначальною рисою слов'ян-венедев Верхнього Подніпров'я у III–IV ст. н. е.

Про зв'язки волинських готів з римськими провінціями свідчать численні готські скарби з римськими прикрасами, монетами, деталями кінської зброї тощо [7. С. 51–69].

Прямим доказом впливу античної культури на окремих мешканців поселення у Хрінниках є знахідка житла з вівтарем, присвячених античному богу Сарапісу [8. С. 60–65].

В якості гіпотетичної аналогії процесу здійснення обряду жертвоприношення на Хрінницькому готському капищі можна привести опис жертвоприношення Одисея Аполлону з поеми Гомера Іліада:

*«Между тем гекатомбную славную жертву
Вокруг алтаря велелепного стройно становят ахейцы,
Руки водой омывают и соль и ячмень поднимают».*

Після цього жрець Хріс молиться Аполлону, висловлюючи йому прохання ахеян:

*«Ныне погибельный мор отврати от народов ахейских».
«Так он взывал, – и услышал его Аполлон сребролукий.
Кончив молитву, ячменем и солью осыпали жертвы,
Выи им подняли вверх, закололи, тела освежили,
Бедра немедля отсекли, обрезанным тучом покрыли
Вдвое кругом и на них положили останки сырые.
Жрец на дровах сожигал их, багряным вином окропляя;
Юноши окрест его в руках пятизубцы держали.
Бедра сожевши они и вкусивши утроб от закланных,
Все остальное дробят на куски, прободают рожнами,
Жарят на них осторожно и, все уготовя, снимают.
Кончив заботу сию, ахеяне пир учредили;
Все пировали, никто не нуждался на пиршестве общем;
И когда птием и пищею глад утолили,
Юноши, паки вином наполнивши доверху чаши,
Кубками всех обносили, от правой страны начиная.
Целый ахеяне день ублажали пением бога;
Громкий пеан Аполлону ахейские отроки пели,
Славя его, стреловержца, и он веселился, внимая».*

Вартим уваги є місцезнаходження капища. Воно розташоване на високому лівому березі р. Стир приблизно в 100–120 м від її русла. І це не випадково. За уявленнями германців вода була не тільки джерелом родючості, але й місцем перебування надприродних сил. Водні джерела на землі були пов'язані з підземним світом і оточуючим землею океаном, який, в свою чергу, був заселений чудовиськами та велетнями, з якими ведуть боротьбу боги.

На думку І. П. Русанової, на берегах річок жертвоприношення могли приносити Одіну (Вотану) – богу і покровителю військових дружин та світу загиблих, славних воїнів, яких він супроводив у Вальхаллу, а також богині родючості Нертус, можливо, громовержцю Тору [12. С. 61].

Цікаву картину дає визначення місця розташування капища відносно синхронних житлових об'єктів на поселенні (рис. 1). Виявилось, що капище знаходиться приблизно у центрі двох півкіл зі сторони річки (від заходу–півночі), створених вельбарськими житлами.

Перше ближче півколо створюють чотири житла (№ 47, 79, 109, 114). З них дві великі півземлянки, одна землянка та дві наземні будівлі. Вони розташовувались на відстані 8–20 м від капища.

Друге півколо створюють шість жител, розташованих на відстані 30–40 м від капища. Це великі наземні будівлі (Stallhaus) та звичайні глинобитні житла наземної конструкції.

Виникає враження, що така забудова центральної частини поселення готами була задуманою, а не спонтанною. В такому разі є очевидним, що поселення у Хрінниках було не лише торгово-політичним, але й культовим центром великого територіального об'єднання готських общини.

До цього можна додати, що поселення у Шанковому Яру оточене по тому ж півколу іншими поселеннями, розташованими приблизно в 5–8 км від нього (Хрінники–Високий Берег, Товпижин-база «Динамо», Товпижин-База, Боремель–Замчище).

Враховуючи наведені вище матеріали, можна допустити наступне.

Виявлений культовий комплекс був стаціонарним капищем-жертovníком, де здійснювались виключно культові жертвоприношення тварин і людей в честь германських богів. Такими богами могли бути, враховуючи дані Тацита та Йордана, Вотан (Одін), Тор (Донар) і, можливо, Нерта. Якщо першого готи «постійно вшановували жорстоким культом вбивства людей», то Тор був любителем цапів, яких він приймав у жертву, поїдав, а з кісток відновлював і знову посилав людям у вигляді божого дару, створюючи «невичерпний запас м'яса». Горщики, які були вмонтовані з чотирьох сторін навколо жертовного вогнища, могли бути ємністю крові тварин і людей, яких приносили у жертву, можливо, змішаної з якимись травами, медом, смолою, що співставляється зі священним медом, здобутим Одіном, або ж вічним медовим молоком священної кози Хейдрун (рис. 6).

Чани, від яких залишились значні за розмірами ями по двох кутах вівтаря з південної частини капища, могли бути заповнені вотивним м'ясом. В ямі продовгувато-овальної форми, розташованої біля східної сторони жертovníка, можливо, умертвляли і розділяли туші жертovníх тварин. Їх голови, виходячи

з того, що деякі з них виявлені біля південної стіни жертovníка, можливо, застромлялися на стовпи, вмонтовані у стіну.

На цю думку нас наштотвхнула відома картина М. Реріха «Языческое капище». В якості близької аналогії Хрінницькому капищу можна навести зображення, розміщене на одному з ярусів пам'ятного каменя VIII ст. з острова Готланд [10. С. 287].

Тут ілюструються сцени жертвоприношення богам. Чітко виділяється високий вівтар з двома жерцями, що стоять з двох його сторін. За одним з жерців вишикувалися з щитами та піднятими вверх мечами воїни, які принесли для жертвоприношення птаха. Цього птаха тримає в руках перший воїн. За другим жерцем висить на дереві людина, яка, очевидно, вже принесена в жертву (рис. 7).

Таким чином, зміст культової споруди цілком узгоджується з уривчастими свідченнями писемних джерел, наповнюючи конкретними даними важливу частину германської міфології – вічного оновлення сили богів і джерела їжі.

1. *Андерсон И.* История Швеции. – М., 1951.
2. *Гуревич А. Я.* Категории средневековой культуры. – М., 1972.
3. *Диакон Павел.* История лангобардов / *Historia Langobardorum.* – М., 2008.
4. *Йордан.* О происхождении и деяниях гетов. – М., 1960.
5. *Козак Д. Н.* Обкладка ножен меча из погребения №3 в с. Гринев Львовской области // Новые памятники древней и средневековой художественной культуры. – К., 1982.
6. *Козак Д. Н.* До проблеми співіснування слов'ян і германців в Україні у другій чверті I тис. н. е. // Старожитності Русі-України. – К., 1994. – С. 31–36.
7. *Козак Д. Н.* Культурно-історична інтерпретація скарбів Волині рубежу IV–V ст. // Археологія. – 1995. – № 4. – С. 50–65.
8. *Козак Д. Н.* Божество Сарапіс із поселення готів на Волині // Археологія. – 2006. – №3. – 60–65.
9. *Минаев Т. М.* Мифологический словарь. – М., 1991.
10. Мифы народов мира. – М., 1987. – Т. 1.
11. *Прокопий из Кесарии.* Война с готами. – М., 1950.
12. *Русанова И. П.* Истоки славянского язычества. – Черновцы, 2002.
13. *Страбон.* География. – М., 1964.
14. *Тацит.* О происхождении германцев и местоположении Германии. – Л., 1970.
15. *Турский Григорий.* История франков. – М., 1987.
16. *Фрезер Дж.* Золотая ветвь. Исследования магии и религии. – М., 1986.
17. *Arbman H.* Käringsjön Studur s Halländsk järnålder. – Stockholm, 1945.
18. *Becker C. J.* Zur Frage der eisenzeitlichen Moorgefäße in Dänemark // Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa. – Göttingen, 1970.

19. Behm-Blancke G. Germanische Mooropferplätze in Thüringen // Ausgrabungen und Funde. – 1957. – Bd. 2. – S. 129–135.

20. Die Germanen. Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa / hrsg. B. Krüger. – Berlin, 1978.

21. Jankuhn H. Archäologische Beobachtungen zu Tier- und Menschenopfern bei den Germanen in der Römischen Kaiserzeit // Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, I. Philologisch-Historische Klasse, Nr. 6. – Göttingen, 1967. – S. 117–147.

Sanctuary of the Early Germans

Denys Kozak

The article presents materials on a unique construction of the IV cent. A. D. which in the author's opinion was used for immolation to German gods Wotan (Odin), Thor (Donar). The construction belonged to a Gothic group which inhabited Volyn' at the end of II–IV cent. A. D.

Key words: *pagan temple, pagan priest, immolation, monument, construction.*

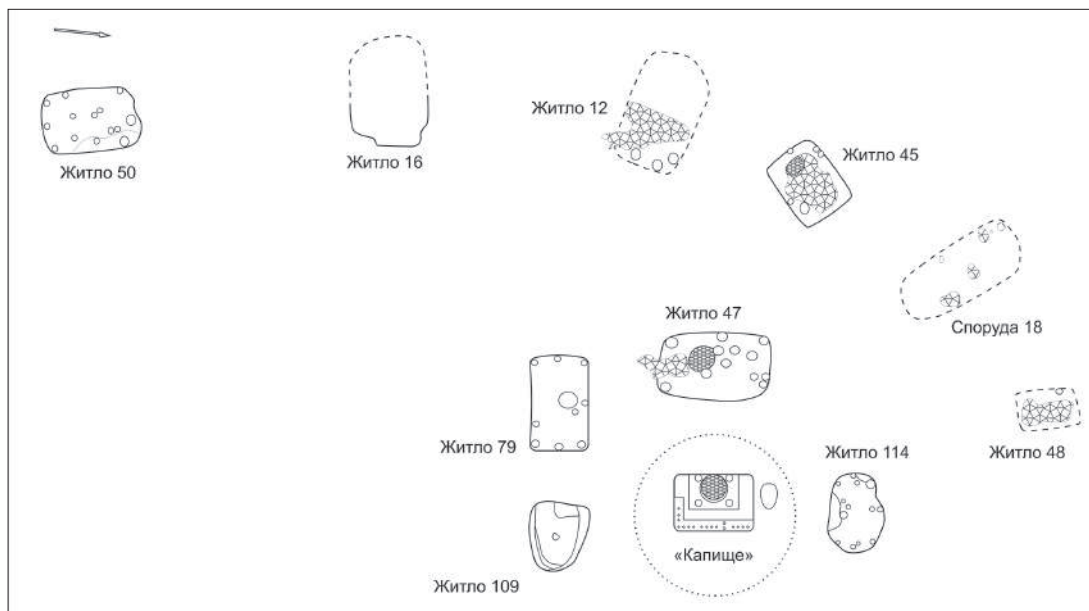

Рис. 1. Схематичний план поселення вельбарської культури із капищем

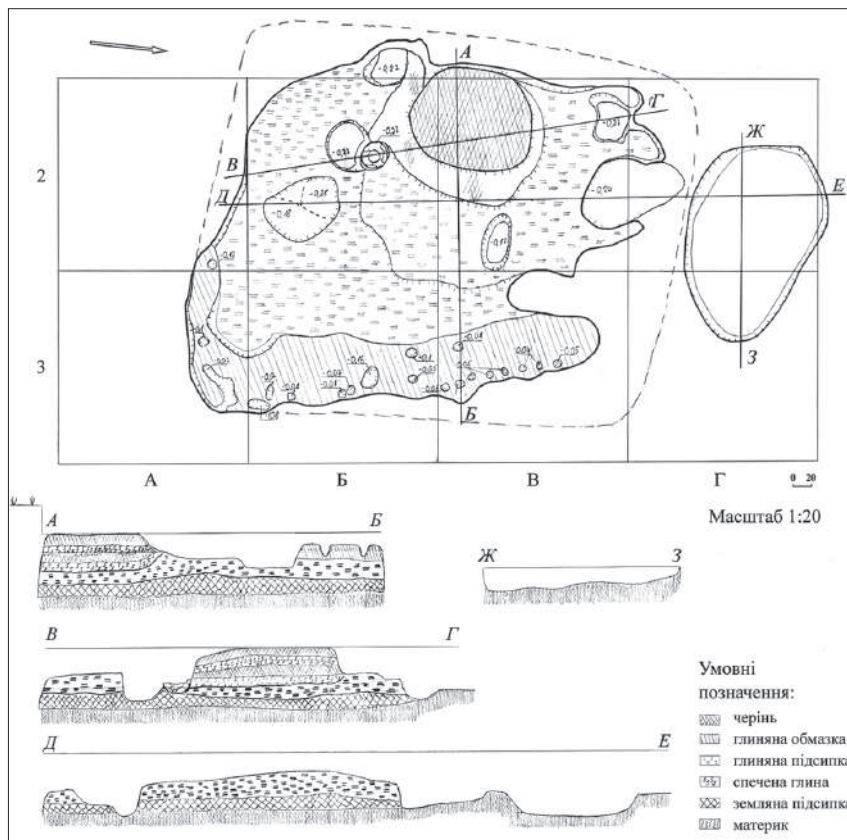

Рис. 2. План та розрізи капища

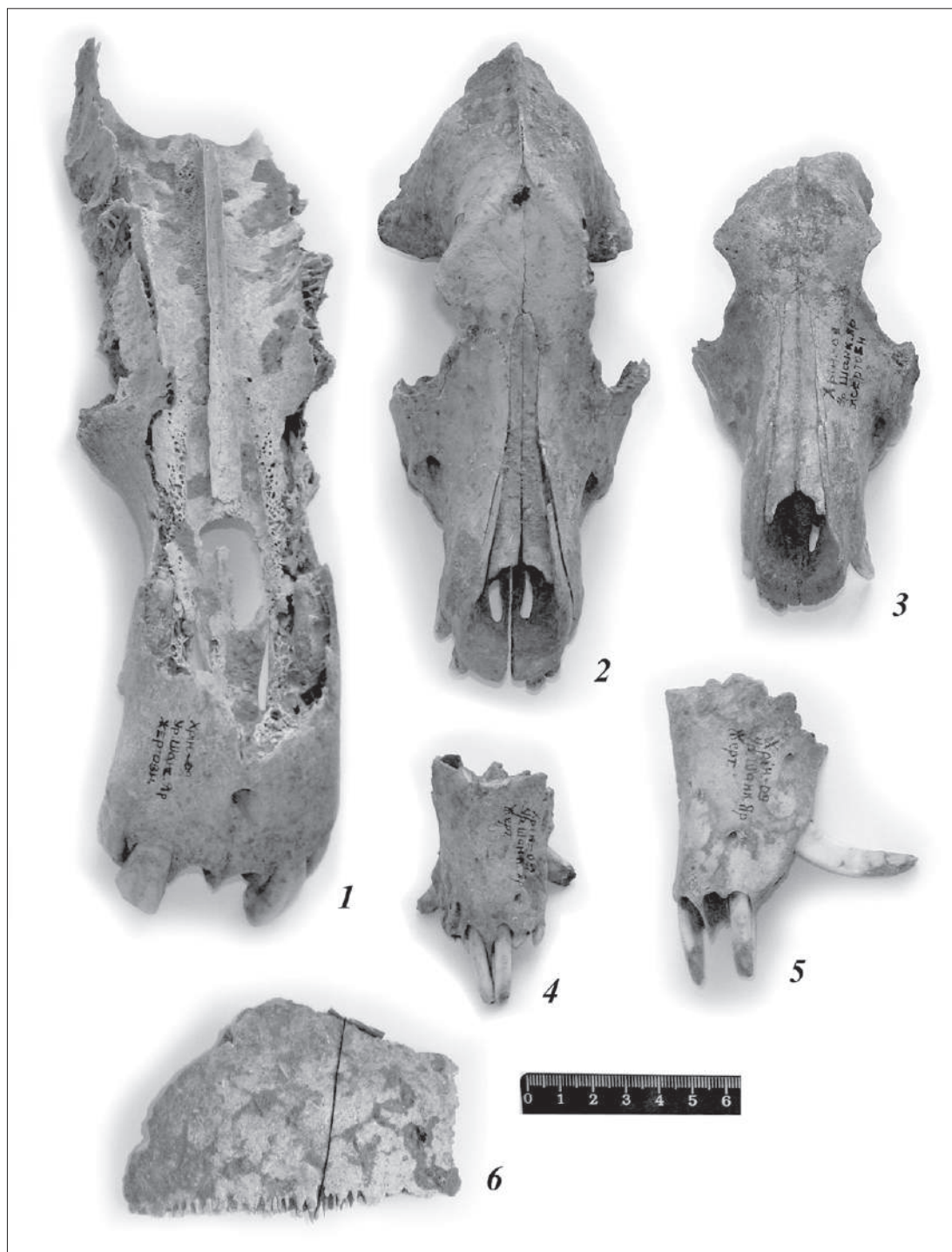

Рис. 3. Osteological materials from the shrine (1–5 – skulls of animals; 6 – fragment of a human skull)

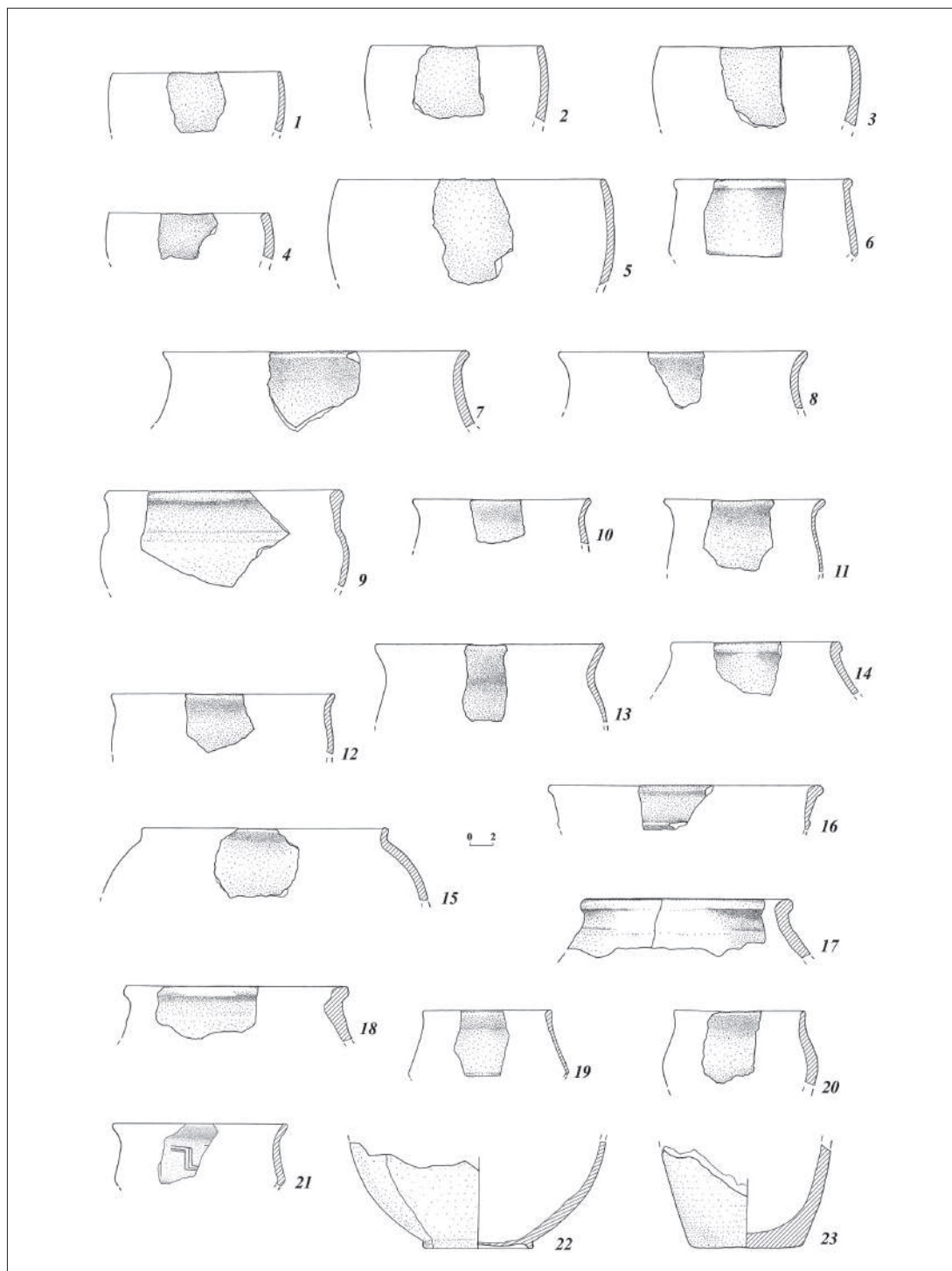

Рис. 4. Фрагменти кераміки з об'єкту

Рис. 5. Реконструкція споруди капища (Козак Д. Н., худ. Ковтун І.)

Рис. 6. Картина
М. Реріха
«Языческое
капище»

Рис. 7. Пам'ятний камінь з острова Готланд (VIII ст.). Збільшено: малюнок на одному з ярусів

Фото 1. Вид капища з північно-східної сторони

Фото 2. Вид капища з південної сторони

Фото 3. Розріз чверті споруди-капища

Фото 4. Розріз половини споруди-капища

СИСТЕМА ЗАСЕЛЕННЯ ВЕРХНЬОГО ПОДНІСТЕР'Я І ВЕРХНЬОГО ПОПРУТТЯ У ІІІ–V ст. н. е.

(за матеріалами черняхівської культури)

Наталія Стеблій

Висвітлено просторово-територіальні характеристики черняхівських поселень у Верхньому Подністер'ї та Верхньому Попрутті. Визначено басейновий принцип їх існування, залежність між просторовим розташуванням пам'яток і природними чинниками.

Ключові слова: система заселення, черняхівська культура, Верхнє Подністер'я, Верхнє Попруття, ландшафт, гідромережа, інтервальність, географія поселень.

Виявлення всієї, чи максимально можливої, сукупності місць діяльності населення в певному регіоні значно підвищує інформативність археологічного матеріалу під час з'ясування ролі екологічного, соціально-економічного і політичного факторів, етнокультурної традиції у формуванні різних типів поселень, і навіть, до певної міри, ієрархії та реконструкції їхнього соціального вигляду. Воно дозволяє широко використовувати методи просторового археологічного аналізу, за допомогою яких можна дістати історичну інформацію зі зафіксованих на археологічному матеріалі просторових зв'язків між об'єктами або їхніми ознаками (вивчення схеми людської діяльності всередині і між будівлями, поселеннями, ресурсними зонами і т. д.) Усі ці проблеми є складовою системи заселення, під якою маються на увазі територіальні сукупності населених пунктів, пов'язаних між собою виробничими і соціальними відносинами [1. С. 217, 218]. Вона є просторовим виразом способу поєднання суспільства та його елементів з конкретним природним середовищем. Подібний підхід в дослідженнях застосовується як у зарубіжній [17, 18], так і вітчизняній археологічній практиці [6, 7, 12, 13, 15].

Протягом 2000–2007 рр. автор вивчала систему заселення Верхнього Подністер'я та Верхнього Попруття у III–VII ст. н. е. В часи Великого переселення народів у басейнах Західного Бугу, межириччя Дністра та Верхнього Прута проходили складні етнокультурні процеси. Ці терени входили до ареалу формування слов'янського етносу і були регіоном великого розселення слов'ян. Верхнє і Середнє Подністер'я та Верхнє Попруття є контактною зоною між черняхівською культурою та культурою карпатських курганів; також тут присутні пам'ятки наступної археологічної культури – празько-корчацької. Це дозволило зробити порівняльний аналіз процесів заселення та формування відповідних традицій природокористування носіями як синхронних (черняхівської і карпатських курганів), так і асинхронних (черняхівської і празько-корчацької та карпатських курганів і празько-корчацької) археологічних культур. У результаті просторово-територіальна структура черняхівської, карпатських курганів та празько-корчацької культур була проаналізована за такими параметрами як топографія, площа, інтервальність, гідромережа тощо. На підставі цього прослідковано залежність між просторовим розташуванням пам'яток та природними чинниками, визначено еколого-господарські умови заселення верхів'їв Дністра та Прута носіями згаданих археологічних культур [11].

У цій статті висвітлюємо результати дослідження системи заселення черняхівської культури.

Згадана археологічна культура у Верхньому Подністер'ї та Верхньому Попрутті досліджується понад століття. При цьому можна виділити декілька періодів, кожний з яких вирізняється теоретико-методологічними підходами накопичення археологічного матеріалу та його інтерпретації. Перший – кінець XIX–перша третина XX ст. – відкриття пам'яток (як поселень так і могильників), початок накопичення матеріалів і окремі спроби їх культурної та етнічної інтерпретації (К. Гадачек, М. Смішко). Другий – 1950–1970-ті рр. – широкомасштабні розкопки ключових археологічних пам'яток в регіоні, зокрема, Черепина, Ріпнева-II, Бовшева-II, Дем'янова-II (В. Д. Баран), Незвиська (Г. І. Смирнова) та ін., активне накопичення матеріалів за рахунок розвідкових робіт, вирішення проблем хронології, ареалу поширення, формування трьох основних напрямків етнічної атрибуції культури: слов'янського, германського та поліетнічного. Третій період – 70–90-ті рр. XX ст. – зменшення обсягів польових досліджень та перенесення акцентів на поглиблене вивчення окремих категорій матеріалу. Такий, відносно добрий, стан вивчення черняхівської культури Верхнього Подністер'я та Верхнього Попруття дозволив поглибити проблематику досліджень, зокрема вивчати просторово-територіальні зв'язки між пам'ятками.

Картографування черняхівських старожитностей показало їхнє нерівномірне поширення, доводячи тим самим неоднакову густоту заселення в тих чи інших мікрорегіонах. Звичайно, що частина поселень, могильників є поки що не виявлен-

на, але навіть на відносно добре археологічно вивчених теренах простежується ця нерівномірність. Варто згадати, що свого часу В. Д. Баран, даючи характеристику археологічної карти черняхівського етнічного масиву верхів'їв Західного Бугу і Дністра, вказував, що поселень зазначеної культури тут багато, розміщені вони досить густо, але нерівномірно на всій території, в деяких місцях їх майже немає, тоді як в інших районах поселення скупчуються, утворюючи певні територіальні групи [3. С. 18]. Далі дослідник зазначає, що така ситуація «впливає не лише із стану досліджень, але і якоюсь мірою відбиває реальну картину», оскільки під поселення обиралися чорноземні райони [3. С. 18].

Нами бралися до уваги поселення черняхівської культури на теренах, обмежених на заході р. Верещицею – лівим допливом Дністра, по лінії південний захід–південний схід – р. Дністер, а далі Прутом, по лінії північний захід–північний схід – верхів'ями лівих допливів Дністра до р. Нараївки (лівого допливу Гнилої Липи). На відміну від географічного поділу, за яким верхів'я Дністра обмежуються м. Галичем, а саме місцем впадіння у нього річки Гнила Липа, в георамки ввійшла суміжна територія Середнього Подністер'я. Кордон між черняхівськими та карпатських курганів старожитностями, на основі картографованих пам'яток в межиріччі Дністра і Прута встановлено по меридіональному відрізьку р. Черняви – лівого допливу Прута. В межах Прут-Дністерського межиріччя до уваги бралися черняхівські пам'ятки, що розташовані між Прутом і Хотинською височиною, тобто у Верхньому Попрутті (Рис. 1). В результаті в георамки потрапила територія площею приблизно 9,5 тис. км², на якій зафіксовано 238 поселень черняхівської культури.

Детальний аналіз даної кількості пунктів дозволив створити археологічну карту на основі документованих пам'яток лише в цілому для черняхівської культури III–IV ст. н. е. Проблема точного визначення часу існування зазначених старожитностей і розробка їхньої періодизації на всій території поширення відносяться до низки найактуальніших і поряд з цим найскладніших. Об'єктивні труднощі, пов'язані з інтерпретацією матеріалів, які є джерелом для хронологічних пошуків, призвели до того, що головні зусилля фахівців спрямовані, як правило, на вирішення проблем абсолютного датування черняхівських пам'яток. Виходячи з цього, ми залучали матеріали як стаціонарних, так і розвідкових археологічних досліджень, які мають рівень достовірності.

Для черняхівського населення визначальним був басейновий принцип розселення. Більшість поселень тієї чи іншої археологічної культури, як відомо, розташовуються на стоках рік, їхніх терасах чи невеликих підвищеннях поблизу них. Це пояснюється необхідністю забезпечення доброго доступу до води та комунікаційними вимогами, широким використанням під землеробські угіддя родючих ґрунтів і багатой рослинності на пасовищах, що виступає в річкових долинах, а

також мікрокліматичними факторами. Проте, під впливом природних, господарських, демографічних, економічних, політичних та інших факторів способи заселення визначалися сукупністю місцевих обставин. Тому аналіз гідрографічної сітки тієї чи іншої археологічної культури дає важливу інформацію про її просторову структуру. Подібно до методики, використаної Р. Г. Шишкіним [15. С. 31], для кількісної характеристики гідромережі черняхівської культури великі річки, що безпосередньо впадають у Чорне море (Дунай, Дністер) умовно приймаємо за річки першого порядку, їхні притоки як річки другого порядку, а притоки притоків, відповідно, за річки третього, четвертого, п'ятого порядків і т. д.

До Верхнього Подністер'я входять басейни лівих притоків Дністра: Верещиці, Зубри, Давидівки, Лугу, Свіржа, Гнилої Липи та Нараївки. Оскільки цей регіон розташований в межах Головного Європейського вододілу, то тут переважають дрібні ріки і до того ж вони утворюють слабо розгалужені системи [8, С. 59; 9. С. 63]. До Середнього Подністер'я належать басейни правих допливів Дністра: Деренівця, Семенівки, Онута та ін. Правобережжя ріки має на даній території дуже слабо розвинену річкову систему. Водні артерії тут трапляються рідко, до того ж невеликі і маловодні. Таке явище географи пов'язують з карстовими процесами [9. С. 63]. В зазначеному регіоні Дністер врізається в підвищений масив Подільського плато. В свою чергу це спричинилося до того, що річка протікає по каньйоноподібній долині з частими меандрами і високими стрімкими берегами і в неї впадають незначні притоки [10. С. 73]. Кореляція черняхівських пам'яток досліджуваного регіону із гідрографічними показниками показала, що до басейну Дністра належить 92 поселення. З них

- безпосередньо пов'язані з береговою лінією Дністра, тобто такі, в яких гідромережа пов'язується з однією великою річкою першого порядку – 11 поселень (12 %) – Новий Мартинів-IV, Тенетники-VIII, Незвисько-XVIII, Мусорівка, Перебиківці-III, Перебиківці-IV та ін.;

- 36 % поселень (33 пам'ятки) належить до двочленної мережі – приток першого порядку (Гнилої Липи, Свіржа, Деренівця, Онута, Семенівки та ін.*) – Новий Мартинів-V, Тенетники-VII, Бовшів-II, Бовшів-III, Бурштин-II, Дем'янів-II, Коростовичі-I, Куропатники-III;

- близько 38 % поселень (35 одиниць) – це пам'ятки, які мають тричленну гідромережу, тобто розташовані в басейнах притоків річок другого порядку (наприклад, Стара-Верещиця-Дністер; Давидівка-Луг-Дністер**) – Карачинів-III, Вороців, Дем'янів-III та ін.;

*Варто зазначити, що у середній течії правого берега Дністра найчастіше притоками другого порядку є маленькі річки, струмки та яри.

**У Дністро-Прутському межиріччі притоками Дністра третього порядку є невеликі струмки, потічки та балки.

– близько 13 % поселень (12 пам'яток) відносяться до чотиричленної мережі (наприклад, Домажир–Стара–Верешиця–Дністер) – Жорнисько-II, Домажир-III, Черепин, Свірж, Підвербці-VII, Білівці та ін.;

– 1 % поселень (1 пам'ятка) має п'ятичленну гідромережу (струмок–Домажир–Стара–Верешиця–Дністер) – Жорнисько-I.

Таким чином, чітко простежується тяжіння пам'яток черняхівської культури басейну Дністра до дво- та тричленної гідромережі. У своїй верхній течії Дністер має чотири значні заселені допливи – Верешицю, Луг, Свірж, Гнилу Липу. Більша частина пам'яток розміщувалася на берегах річок мережі цих допливів. Така ситуація, на нашу думку, пояснюється особливостями ландшафтів. Більшість басейнів зазначених річок проходять у своїй течії через різні за властивостями і виглядом урочища, місцевості та природні райони. Так, наприклад, річка Луг у верхів'ях та середній течії протікає через ландшафтний ярус горбогірного рівня і лише в нижній течії – через високотерасовий ярус, виражений лесовими терасами з глибокими чорноземами [8. С. 108. Рис. 12], де власне і фіксуються черняхівські поселення (Бортники). Річки Верешиця, Свірж та Гнила Липа в середній та нижній течіях перетинають ландшафти середньотерасового ярусу, вираженого лесовими терасами з чорноземними ґрунтами [8. С. 108. Рис. 12]. Розташування черняхівських поселень Середнього Подністер'я у дво- та тричленній гідромережі з одного боку демонструє віддалення населення від такої крупної річки як Дністер, що ймовірно, пов'язано із складністю рельєфу його берегів. З іншого ж – свідчить і про те, що черняхівське населення максимально використовувало території, придатні для життєдіяльності.

До басейну Прута в межах черняхівської культури входять ліві притоки Прута: Белелуя, Чернява, Шубранець, Совиця Ставчанська та Совиця Кіцманська, Черлена, Рингач. Річка Прут (ліва притока Дунаю) в цих межах протікає в широкій долині з терасовими схилами, добре розвиненою заплавою [10. С. 74]. До басейну Прута належить 146 поселень черняхівської культури. Їхня кореляція з гідромережею засвідчила, що

– поселень, безпосередньо пов'язаних з береговою лінією Прута, річки другого порядку, не виявлено;

– 22 % поселень (33 пам'ятки) – це пам'ятки, які мають тричленну гідромережу, тобто розташовані в басейнах притоків Прута (Белелуї, Шубранця, Совиці Кіцманської, Совиці Ставчанської, Черленої та ін.) – Устя-I–VII, Витилівка, Іванківці, Ошихліби, Ванчиківці та ін.;

– близько 52 % поселень (75 пам'яток) відносяться до чотиричленної мережі (наприклад, Вікнина–Совиця Ставчанська–Прут–Дунай, Щербинці–Черлена–Прут–Дунай) – Ленківці, Рогізна, Задубрівка, Киселів та ін.;

– 26 % поселень (38 пам'яток) мають п'ятичленну гідромережу (наприклад, Мошків потік–Задубрівка–Шубранець–Прут–Дунай).

З кількісних показників гідромережі черняхівських старожитностей басейну Прута чітко прослідковується їхнє тяжіння до три-, чотири- та п'ятичленної мережі, що є свідченням процесів внутрішньої колонізації міжрічкових рівнинних місцевостей із родючими ґрунтами. Подібна тенденція зберігається і при загальному кількісному аналізі гідромережі черняхівської культури Верхнього Подністер'я та Верхнього Попруття: приблизно 37 % черняхівських пам'яток відноситься до чотиричленної гідромережі, 30 % – до тричленної, 16 % – до п'ятичленної, 14 % – до двочленної та 3 % – до одночленної. Розподіл селищ відносно порядку допливів засвідчив глибину проникнення черняхівських поселень по гідромережі та освоєння вододільних просторів. Ступінь цих явищ корелюється і з відповідними ландшафтними характеристиками. Важливо зазначити, що більшість потужних басейнів є азональними, тобто проходять в своїй течії через різні за властивостями та виглядом ландшафти та фізико-географічні області. Це неодмінно позначилося на конфігурації та потенціалі відповідних ділянок та регіонів заселення. Головною тенденцією тут є щільніше та кількісно потужніше заселення лісостепових ділянок Львівського, Бурштинського та Галицького Опілля, терасових лісостепових районів Прут-Дністровської рівнини і розрідженіше в межах горбогірно-лісових ландшафтів Розточчя, Давидівського пасма, горбистих лісових районів Прут-Дністерського межиріччя. При цьому, варто зазначити, що різна кількість селищ в басейні тієї чи іншої водної артерії відображає не лише розміри, ландшафтно-демографічну ємність, але й стан і рівень археологічної дослідженості. Проте, загальні як тенденції, так і пропорції є досить очевидними.

На диспропорції у відстанях між населеними пунктами в межах басейнів більш скупченого розселення (Верещиця, Гнила Липа, нижня течія Свіржа – у Верхньому Подністер'ї; Сивиці Ставчанської, Сивиці Кіцманської, нижньої течії Шубранця – у Дністро-Прутському межиріччі) і поза ними вказує також і такий показник просторової структури як відстань між сусідніми пам'ятками як в межах мікрорегіону, так і цілої культури. Інтервал між пам'ятками в басейнах названих річок не перевищує 2 км, а найчастіше – 1 км, а між окремими найближчими поселеннями в інших частинах території 5–8–10 км. З кількісного боку ситуація складається наступним чином: у верхів'ях Дністра приблизно для 60 % пам'яток характерною є відстань до найближчого сусіда, яка не перевищує 1,5–2 км. Тут виділяються групи: з п'яти пам'яток між Жорниськими і Вороцевим в басейні Верещиці, між Новим Мартиновом і Тенетниками в нижній течії Свіржа – з семи поселень (Рис. 2, 2), між Куропатниками і Бовшевом на Гнилій Липі – з 11 пам'яток (Рис. 2, 1). Понад 70 % черняхівських населених пунктів в

Дністро-Прутському межиріччі також мають відстань до наступного селища не більшу за 2 км, з них більше 40 % – менше 1 км. Тут виділяються групи пам'яток з відстанями 0,5–1,5 км: група біля с. Городниця на Дністрі з 11 поселень (Рис. 2, 3), біля с. Устя на Белелуї – з семи пунктів та ін. Типовим для пам'яток черняхівської культури верхів'їв Дністра і Прута є таке їхнє розташування: при довжині водної артерії 2–3 км на її берегах може бути розташоване лише одне поселення, переважно в гирлі; якщо струмок простягається на 10–12 км – на його берегах може знаходитись три черняхівські поселення: у витоках, середній течії та обов'язково у гирлі. За спостереженнями Р. Г. Шишкіна відносно сталий інтервал зумовлений родючішими ґрунтами і відповідно – різними формами землеробської діяльності [15. С. 68]. Теза, висловлена цим дослідником справджується і для досліджуваного регіону. Стала відстань між селищами черняхівської культури фіксується, в першу чергу, для пам'яток, що розташовуються на родючих (темно-сірих опідзолених, чорноземах опідзолених, карбонатних чорноземах) ґрунтах на відміну від пам'яток на менш родючих (ясно-сірих, сірих, дернових) ґрунтах (Підгороддя, Перебиківці, Рухотин, Шубранець-III, Чорнівка-IIа та ін.). А тому можна припускати, що відстань обумовлена типом ґрунтів і характером рельєфу і пов'язується з різними моделями господарської діяльності.

На підставі даних про середні відстані між поселеннями черняхівської культури можемо отримати ще одну важливу якісну характеристику типу заселення на макрорівні – модель розподілу населених пунктів. У географічній науці розроблено три основні моделі розподілу поселень на місцевості: зі згрупованим розташуванням, з випадковим розташуванням і з гексагональним (рівномірним) розташуванням [14. С. 405]. Кількісний вираз цих моделей можна отримати методом описативного статистичного аналізу найближчого сусідства. Обрахунок індексу найближчого сусідства робиться за формулою, запропонованою П. Кларком і Ф. Евансом і успішно апробованою свого часу Г. Афанасьєвим під час характеристики населення салтівської культури Середнього Дону [2. С. 110]: $R=D \text{ спост.}/D \text{ очік.}$, де R – індекс найближчого сусідства, $D \text{ спост.}$ – середня відстань із тих, що спостерігаються між кожним населеним пунктом і його найближчим сусідом, $D \text{ очік.}$ – очікувана середня відстань між кожним населеним пунктом і його найближчим сусідом. Остання характеристика підраховується за формулою: $D=1/2\sqrt{A}$, де A – густина населених пунктів на 1 км².

У тому випадку, коли поселення регіону повністю згруповані, значення індексу найближчого сусідства дорівнює 0. Якщо ж поселення розподілені зовсім випадково, то величина індексу найближчого сусідства дорівнює 1. При гексагональному (рівномірному) розподілі він наближується до 2,15 [5. С. 209–210].

З використанням середньомасштабних топографічних карт нами розраховано відстані від кожного із поселень до найближчого сусіда. Для визначення

спостережуваної середньої (D спост.), відстані між поселеннями підсумовано і поділено на кількість селищ.

Визначення щільності поселень в зазначеному регіоні (A) полягала у відношенні кількості виявлених селищ до площі регіону. Оперуючи цими даними, можна отримати очікувану середню при випадковому розташуванні поселень (D очік.), а потім й індекс найближчого сусідства поселень (R). Описаний метод дозволяє порівнювати різні структури розташування давніх поселень і оцінювати ймовірність впливу оточуючого середовища на їхнє розташування, що вже було проілюстровано П. Хагетом та Г. Афанасьєвим [14. С. 405–406; 2. С. 109–110], а також А. П. Томашевським та В. О. Петрашенко [7. С. 47–48; 12].

Для визначення середньої відстані між черняхівськими населеними пунктами підсумовані усі відстані між двома найближчими пам'ятками (496,5 км) і поділені на їхню кількість (238). У результаті вийшло, що для території Верхнього Подністер'я та Верхнього Попруття середня відстань між двома черняхівськими поселеннями (D спост.) склала 2,1 км. Щільність (відношення кількості поселень n до площі регіону S – $A=n/S$) населених пунктів становить: $A=238/9500=0,025$, а очікувана середня відстань між населеним пунктом і його найближчим сусідом (D очік. $=1/2\sqrt{A}$), відповідно до формули складає 3,16 км. Тоді індекс найближчого сусідства ($R=D$ спост./ D очік.) становитиме 0,7. Отримана величина ближча до 1, ніж до 0, а отже свідчить про тип заселення, при якому вибір місця для поселення, ймовірно, був продиктований, в першу чергу, природними факторами і господарською доцільністю; фактор близькості інших населених пунктів, який передбачає розвинену мережу комунікацій, існування внутрішнього ринку тощо не був задіяний. Таким чином, просторово-територіальна характеристика черняхівських поселень верхів'їв Дністра та Прута довела, що будь-яке давнє суспільство було якнайтісніше пов'язане з навколишнім середовищем.

Це підтвердив і аналіз географії поселень [11. С. 104, 110–118]. Він, зокрема, показав, що черняхівці заселяли плоскі або злегка горбисті й хвилясті місцевості заплавної, надзаплавно-терасового, карстово-лощинного, схилового, плакорного типів, з долинно-балковим рельєфом і лесовими суглинками, вкритими закономірним чергуванням масивів широколистяних лісів (дібров або дубово-грабових) на схилах та лучних степів на плоских межиріччях з переважним поширенням темно-сірих опідзолених ґрунтів та опідзолених чорноземів. Обов'язковою була присутність невеликої річки або струмка.

Під час опрацювання літератури нами було встановлено, що для життєдіяльності черняхівської людності позитивні чинники створювали і помірні кліматичні умови. Фаза холодного і вологого клімату, що характеризує ранній субатлантичний період (900–300 рр. до н. е.) завершилася ще в останніх століттях I тис. до н. е. [4. С. 55]. Тоді ж почалося певне потепління, пов'язане зі зменшен-

ням кількості опадів [16. S. 292]. Такі сприятливі умови тривали в загальному аж до V ст. н. е., коли знову почалося короткотривале похолодання і збільшилася кількість опадів [16. S. 293].

Особливості географічних умов поселень, їхня велика щільність свідчать про те, що в першій половині III–першій половині V ст. н. е. ландшафти досліджуваного регіону максимально підходили для проживання черняхівського населення та розвитку його господарської діяльності. Завдяки мозаїчності ландшафтів Верхнього Подністер'я та Верхнього Попруття людність мало широкий вибір можливостей для заселення. В результаті дослідження виявилися його закономірності. На середину I тисячоліття н. е. внаслідок внутрішніх колонізаційних процесів населення черняхівської культури визначило у Верхньому Подністер'ї та Верхньому Попрутті як найбільш сприятливі, життєво цінні території, так і території важкі для освоєння або території без достатніх умов для проживання. Регіон складався ніби з клаптиків територій різного ступеня освоєності, які утворювали в сукупності його поселенські ареали. Як стало зрозуміло, у заселенні віддавали перевагу ландшафтові з незначним характером елементів природної основи. Такими елементами виступали малі пагорби, струмки, джерела, малі долини (яри, балки), малі болота (вузькі заплави рік, низовини). Якщо хоч один з цих компонентів ставав «великим», то життєва цінність такої території помітно знижувалася. Ріка, що ставала в середній і нижній течії великою у разі збереженості решти дрібних елементів ландшафту лише незначно зменшувала поселенську цінність території. Під час розвитку системи заселення цінність такої території зберігалася і навіть зростала, оскільки велика ріка починала відігравати об'єднувальну роль. Якщо ж зростали інші компоненти ландшафту (ліси, пагорби, долини, болота), а тим більше їх сукупність, поселенська територія втрачала життєву цінність настільки, що перетворювалася у незаселену. В основі визначення масштабу природно-поселенських одиниць лежав людський фактор, що полягає у визначенні границь розселення можливостями господарсько-перетворювальної діяльності людини.

Проведений аналіз дозволяє говорити про те, що в часі існування старожитностей черняхівської культури на території Верхнього Подністер'я та Верхнього Попруття залишались незаселеними горбистий лісовий район Розточчя, південно-східне його продовження – Давидівське пасмо, Перемишлянське горбогір'я, Бібрське горбогір'я, Бистрицько-Глумацька, Олешавська, Чернелицька височини. Звичайно, що в цьому випадку варто мати на увазі факт дослідницької випадковості, проте, на даному етапі дослідження пам'яток можна сказати, що незаселеними були природні райони домінантними в яких є місцевості горбогірних масивів (окремі селища в деяких з цих районів фіксуються в субдомінантних урочищах розлогих долин і улоговин з темно-сірими

грунтами і опідзоленими чорноземами). Незаселеними в черняхівський період були і Придністровська частина Ходорівського Опілля, там, де тераси складені піщано-галечниковими відкладами, зайняті урочищами із супіщаними дерново-підзолистими ґрунтами, що утворилися під сосново-дубовими лісами [8. С. 115], а також території Городенківської рівнини. Щодо останньої, то здавалось би, що її ландшафтні характеристики (хвилястий рельєф, чорноземи різних видів – від опідзолених до потужних) – чи не найкраще відповідають умовам екологічної ніші черняхівців. Проте, на цій рівнині через карстові явища практично відсутня річкова система. Як відомо, головним чинником в умовах господарювання давнього населення, зокрема черняхівського, є рівень родючості земель і наявність близьких джерел води.

Отже, можна стверджувати, що екологічній ніші черняхівської культури Верхнього Подністер'я та Верхнього Попруття були притаманні певні «стандартні» характеристики. Ці характеристики є подібними як для виділених слов'янських поселень типу Черепин-Теремці (із заглибленими житлами і ліпною керамікою), так і пам'яток Дністро-Прутського межиріччя (із наземними житлами, кружальною керамікою та амфорним матеріалом), що пов'язуються із дако-сарматським населенням. У географічному відношенні пам'ятки Верхнього Подністер'я відділяються від поселень Дністро-Прутського межиріччя Бистрицько-Тлумацькою та Олешавською височинами – між нижньою течією Бистриці та правобережжям Дністра. Можливо, що згадані височини із характерними для них значними абсолютними висотами і глибоким розчленуванням поверхні можуть бути межею між етнічними групами черняхівської культури. Саме це й підтверджує тезу про єдність черняхівської культури в соціально-економічному плані, але синкретичність в етнічному.

У середині–кінці V ст. н. е. в заселенні Верхнього і Середнього Подністер'я, верхнього Попруття спостерігається регрес. На сучасному етапі археологічних досліджень в межах цих регіонів зафіксовано лише окремі пам'ятки (Черепин, Рудники, Березець, Неслухів, Сокіл, Бакота, Теремці, Рогізна), що представляють завершальний етап черняхівської культури та початковий період існування празько-корчацької (Рашків-II, Рашків-III, Зелений Гай, Лука Каветчинська, Устя). На нашу думку, не можна однозначно стверджувати, чи міграційні рухи були спричинені чинниками, які впливали із стосунків між природним середовищем і господарюванням людини, зокрема, збільшенням населення в римському часі, а також погіршенням клімату в середині I тис. н. е., чи ці чинники відігравали лише додаткову роль, а визначальне значення мала політична ситуація, а саме – занепад Римської імперії, суспільні і політичні процеси, що проходили всередині варварських народів.

1. *Алаев Э. Б.* Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983.
2. *Афанасьев Г. Е.* Донские аланы. Социальные структуры алано-асо-буртасского населения Среднего Дона. – М.: Наука, 1993.
3. *Баран В. Д.* Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. – Київ: Наукова думка, 1981.
4. *Борисенков Е. П., Пасецкий В. М.* Тысячелетняя летопись необычайных явлений природы. – М.: Мысль, 1988.
5. *Дмитриевский Ю. Д.* Показатели систем расселения // ИВГО. – 1968. – Т. 120. – Вып. 3. – С. 209–210.
6. *Петрашенко В. О.* Канівський мікрорегіон і проблема заселення Подніпров'я в давньоруський час // Історія Русі-України (історико-археологічний збірник). – К, 1998. – С. 208–216.
7. *Петрашенко В. О.* Лісостепова зона // Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель). – К.: Шлях, 2003. – С. 47–62.
8. *Природа Львівської області / За ред. К. І. Геренчука.* – Львів: Вища школа, 1972.
9. *Природа Івано-Франківської області / За ред. К. І. Геренчука.* – Львів: Вища школа, 1973.
10. *Природа Чернівецької області / За ред. К. І. Геренчука.* – Львів: Вища школа, 1978.
11. *Стеблій Н. Я.* Система заселення Верхнього Подністров'я та Верхнього Попруття у III–VII ст. н. е. (за даними археології): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2007.
12. *Томашевський А. П.* Населення Східної Волині V–XIII ст. н. е. (система заселення, екологія, господарство): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993.
13. *Томашевський А. П.* Правобережне Полісся // Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель). – К.: Шлях, 2003. – С. 4–26.
14. *Хаггет П.* География: синтез современных знаний. – Москва: Прогресс, 1979.
15. *Шушкін Р. Г.* Господарство та екологія населення Середнього Подніпров'я в I–V ст. н. е.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996.
16. *Godłowski K.* Człowiek a środowisko w okresie lateńskim, rzymskim i wędrówek ludów // Człowiek i środowisko w pradziejach. Pod redakcją J. K. Kozłowskiego, S. K. Kozłowskiego – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983. – S. 286–308.
17. *Kobyliński Z.* Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1988.
18. *Olczak J.* Formy osadnictwa na Pojezierzu Zachodniopomorskim we wczesnym średniowieczu (Na podstawie źródeł archeologicznych). – Toruń, 1991.

The System of Inhabiting the Upper Trans-Dnister Area and Upper Trans-Prut Area in III-V cent. A. D. (on materials of the Cherniakhivska culture)

Nataliya Stebliy

Spatial and territorial characteristics of Cherniakhivski settlements in the Upper Trans-Dnister Area and Upper Trans-Prut Area have been presented. The basin-based principle of their existence and interrelation between spatial location of monuments and natural factors have been revealed.

Key words: *the system of inhabiting, the Cherniakhivska culture, the Upper Trans-Dnister Area, the Upper Trans-Prut Area, landscape, hydro-network, interval correlation, geography of settlements.*

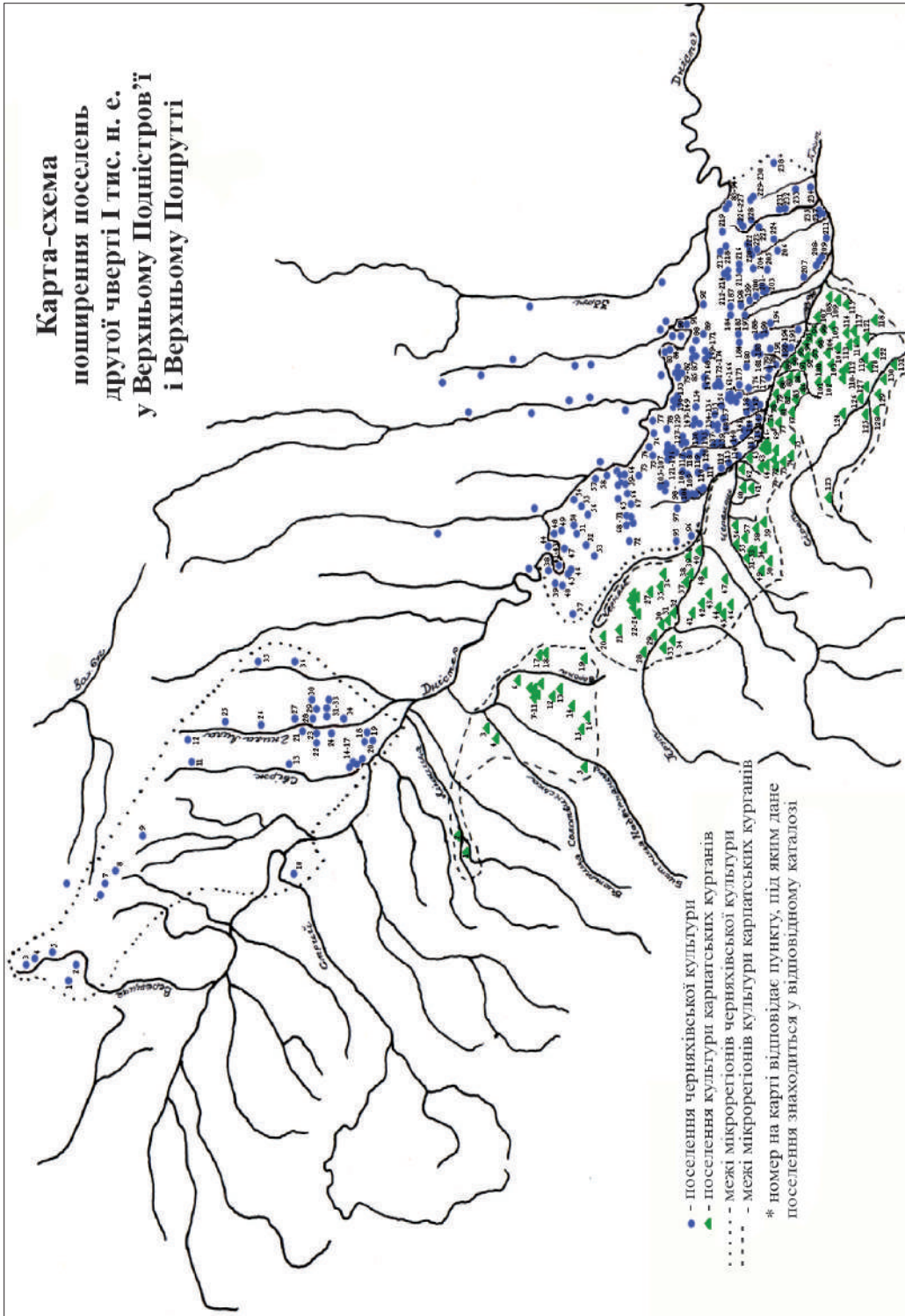

Рис. 1. Карта-схема поширення поселень другої чверті І тис. н. е. у Верхньому Подністров'ї та Верхньому Попрутті

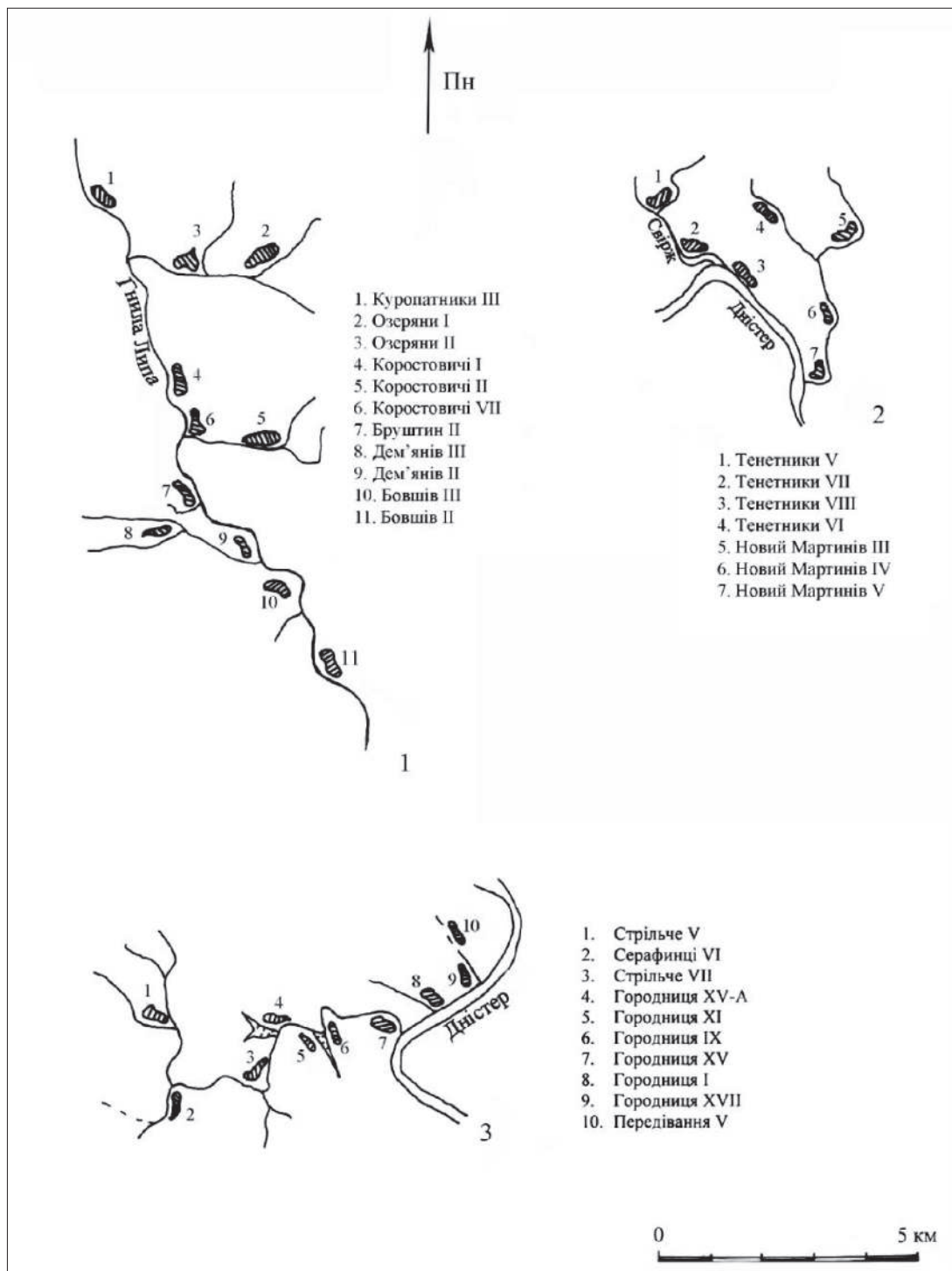

Рис. 2. Схеми розташування сусідніх черняхівських поселень

УДК 94 : 314 (477 : 282.243.4/.6.042) «05»

НАСЕЛЕННЯ ВЕРХІВ'ІВ ЗАХІДНОГО БУГУ СЕРЕДИНИ I тис. н. е.: ДУЛІБИ ЧИ ЛЕНДЗЯНИ?

Тарас Милян

Стаття присвячена проблемі заселення верхів'їв Західного Бугу у середині I тис. н. е. Тривалий час у польській, а подекуди і в російській історичній науці переважала думка про заселення регіону західнослов'янськими племенами лендзян. Однак на сьогодні, базуючись на відомостях наданих топонімікою, археологією встановлено, що автохтонним населення цього краю були східні слов'яни – дуліби, які створили тут одне з перших протодержавних об'єднань.

Ключові слова: дуліби, лендзяни, Західний Буг, протодержавне об'єднання.

Верхів'я Західного Бугу у період раннього середньовіччя тісно пов'язані із проблемою культурної інтерпретації пам'яток. Зважаючи на те, що цей регіон упродовж багатьох століть був на стику різноманітних культурних впливів, до сьогоденішнього часу не досягнуто єдиного загальноприйнятого вирішення етнічної приналежності його населення у VI–VII ст. Проте в останні десятиліття, особливо після відходу від ідеологічних історичних доктрин, з'являються нові трактування цієї проблеми. Однак для її повного вирішення потрібно ще багато часу. Це пов'язано із концептуальними підходами різних історичних шкіл, зокрема польської, української, колишньої радянської, а також російської.

Підґрунтям цього могли б слугувати давні згадки про слов'ян у працях античних авторів, в першу чергу римських. Починаючи із I ст. до н. е., в обіг вводиться термін «венеди» (Помпоній Мела, Пліній Старший, Клавдій Птолемей). На початок тисячоліття чітко виділяється окрема слов'янська група, яка, ймовірно, вирізнялась на фоні інших об'єднань. Однак у працях не згадується безпосередньо регіон їхнього проживання.

Більший інтерес, із нашої точки зору, викликає праця Корнелія Тацита «Германія», що датується I ст. н. е. Поруч із згадкою про плем'я «венедів», античний автор вказує і на місце їх проживання. Він зазначає, що займають вони землі, які межують із фенами на півночі та певкінами на півдні. Вона на заході обмежується р. Віслою, на півночі – землями фенів, а на півдні – певкінами та бастарнами

(гирло р. Дунаю) [20. С. 372–373]. Це підтверджує, що регіон у верхів'ях Західного Бугу був активно задіяний у взаєминах слов'янських племен, був давнім місцем їх проживання.

Наступні писемні згадки носять вже більш детальніші відомості про слов'ян і відносяться до часу, коли слов'янський етнос заявив про себе як про самостійну силу. Окрім венедів згадуються також і племена антів та склавинів. Згадки ці відносяться до другої половини I тис. н. е. Про слов'ян, зокрема, згадують Іоан Малала, описуючи похід «склавів» (склавинів) разом із гунами на Фракію у 559 р. н. е., Менандр Протектор описує зовнішньополітичну діяльність Візантійської імперії із слов'янами та антами, Маврикій у своїй праці згадує про племена антів і склавинів та ще ряд інших ранньосередньовічних авторів [17. С. 265–267, 311–356, 369–375].

Але найважливішими для цього дослідження можна вважати згадки про слов'янські племена у працях Йордана та Прокопія Кесарійського.

Прокопій Кесарійський у праці «Війни з готами», що походить із VI ст., але описує раніші події, згадуючи про перехід герулів у «країну варнів» на півночі, зазначав, що вони перейшли через слов'янські землі. Це засвідчує те, що у ті часи землі між Подунав'ям і Прибалтикою були заселені слов'янами [14. С. 296–298].

Більш детальні вказівки про заселення слов'янами певних територій зустрічаємо у Йордана в праці «Getika» («Про походження та діяння гетів»), що також датується VI ст. Окрім цінних відомостей щодо укладу життя слов'ян, автор описує також місце їх проживання. Це є загальновідомі слова: «На північ, починаючи від місця зародження р. Вістули (Вісли) ... розташувалося ... плем'я венедів... Склавіни живуть від міста Новієнтуна і озера, що зветься Мурсіанським, до Данастра (Дністра), а на північ – до Вістули... Анти ... поширюються від Данастра до Данапра (Дніпра)» [8. С. 71–77]. Ця згадка вже детально, у порівнянні із попередніми джерелами, вказує на територію, заселену слов'янськими племенами, зокрема склавинами.

Виходячи із згадок ранньосередньовічних авторів, можна констатувати, що верхів'я Західного Бугу постійно перебували у сфері впливів давніх слов'ян.

Підтвердженням цього можуть слугувати дослідження в галузі лінгвістики, зокрема В. Топорова та О. Трубачова, які вказують на зосередження слов'янських гідронімів на згаданій території. Крайньою західною межею їх чіткого поширення є верхів'я Дністра і Прип'яті [22. С. 229–251].

Найсуперечливішою темою до сьогодні є питання існування слов'янського дулібського племінного об'єднання на землях верхнього Побужжя. Ця проблема тісно пов'язана також і з етнічним вирішенням цього питання – приналежність їх до східної чи західної гілки слов'янства, чому значну увагу присвятили польські дослідники.

Починаючи від самих початків становлення польських історичних шкіл, характерною рисою у них було висловлення певних концептуальних припущень щодо заселення польськими чи не польськими племенами територій вздовж течії Західного Бугу.

Найбільш антагоністичну позицію у підході до цієї віхи в історії зайняв колишній директор Археологічного музею у Варшаві Р. Якімовіч у своїх працях з періоду 30-х рр. ХХ ст. Цьому досліднику належить вислів про те, що «... плем'я дулібів потрібно викреслити з історії Волині, а можливо, й з історії східних слов'ян загалом» [25. S. 15]. Згідно із твердженнями вченого, археологічні джерела не могли надавати точних свідчень про заселення краю автохтонними племенами. У зв'язку із цим пізніше населення потрапило сюди різними шляхами. Таким чином, повстала думка про міграційний спосіб заселення верхів'їв Західного Бугу, і на противагу східним впливам на місцеву культуру, значно потужніші були західні, тобто польські [25. S. 54, 71]. Зважаючи на певний хронологічний та ідеологічний фактори цього припущення, слушно заперечив Р. Якімовічу інший польський дослідник Г. Ловмянський, який вказав, що у цьому випадку дослідник недооцінив топономастичних джерел – поширення топоніму «дуліби», який разом із іншими свідченнями показує хибність припущень Р. Якімовіча [32. S. 107].

Інший польський дослідник Ю. Скжипек висловлював не менш оригінальні припущення щодо заселення верхнього Побужжя східнослов'янськими племенами, зокрема дулібів. Він піддавав сумніву замешкання просторів над Західним Бугом дулібами, волинянами та бужанами, незважаючи на різночасовість існування цих племінних об'єднань. Бужанам він відводив місце між витоками обох Бугів, а самих дулібів розмістив над берегами Південного Бугу [35. S. 126–130]. Вчений наголошував на тому, що гирло Західного Бугу було заселене з давніх часів. Водночас визначив єдиний напрямок процесу колонізації, який проходив від гирла і до витоків річки. Однак перед тим Ю. Скжипек вказав на міжплемінну пустку у верхів'ях Західного Бугу, оскільки це були кордони заселення різних племен [35. S. 114, 145–149]. Намагаючись якимось чином усунути власне самозаперечення, дослідник висунув тезу про периферійне заселення аж до VIII ст. верхів'їв Західного Бугу племенами в'ятичів та радимичів, поселення яких поширювались аж до сучасного Перемишля [35. S. 155–162]. Це припущення Ю. Скжипека на сьогодні виглядає абсурдним, оскільки не підтримується жодними письмовими, а тим більше археологічними джерелами. Останні чітко вирізняють ареал заселення празько-корчацьких племен, які не мають нічого спільного із матеріальною культурою радимичів та в'ятичів.

Не менш оригінальну гіпотезу вибудував польський вчений С. Кучинський. На його думку, помилковим є розміщення об'єднання племен дулібів над За-

хідним Бугом на Волині, де їх ніколи не було, оскільки волиняни – це не дуліби. Натомість дослідник виводить на ці землі західнослов'янське плем'я лендзян, які займали, на його думку, територію аж до Південного Бугу [29. S. 7–15]. Щодо дулібів, то стверджуючи, що степовики (згідно із літописом, це авари) могли нападати лише на руські племена на сході та крайньому півдні, то їх варто шукати на степових просторах південно-східної Європи. С. Кучинський стверджує також, що дуліби – це слов'янські племена, підлеглі болгарській династії Дулів. Місце у верхів'ях Західного Бугу він залишив іншому об'єднанню – бужанами, які були відгалуженням західнослов'янського племені лендзян (ляхів) [29. S. 89–91]. Загалом ареал лендзянського заселення С. Кучинський визначає на схід від сучасного Бресту до верхів'їв Прип'яті, річки Тур'я, Стир, на схід від Луцька, а потім на південний захід до витоків Західного Бугу і у верхів'я Дністра [28. S. 243–244].

Розглядаючи верхів'я Західного Бугу у VIII–XI ст., А. Новаковський, використовуючи ретроспективний метод, стверджує, що лендзяни замешкували землі на північ від річок Гучва та Луга. Населення регіону – це лендзянські племена волинян, топографічна назва яких бужани. Дулібські ж племена слід шукати на території сучасної Чехії [33. S. 138–140].

У цьому контексті близькі наукові погляди чеського дослідника Є. Шимека. На його думку, відмінним є проживання дулібів за літописними відомостями та за науковими дослідженнями. За літописом, вони містились у районі Західного Бугу. На його ж думку, дуліби-лучани мешкали на північному заході Чехії, в той же час як над Бугом проживали волиняни. Таким чином, немає нічого спільного у генетичному ланцюжку дуліби – лучани – волиняни [36. S. 352–353].

Схожу позицію щодо розміщення західнослов'янського племені лендзян у Побужжі висловлював й відомий польський історик Ж. Лябуда. Ці племена він називав лендзянськими бужанами, які, однак, перед тим були дулібами [31. S. 293–294]. Щодо самих дулібів, то він вирізняв все ж «дулібів руських», які мешкали у верхів'ях Західного Бугу, Стиру, Горині та Случа [30. S. 399].

Таким чином, окрім різко заперечливих припущень щодо дулібської присутності у верхньому Побужжі та їхньої приналежності до східних слов'ян, формується й гіпотези компромісного характеру.

Так, польський дослідник Т. Васілевський припустив, що дуліби займали заболочену територію у верхів'ях Дністра поруч із племенами уличан. Їх володіння також були і на Волині, у верхів'ях Західного Бугу. У VI–VII ст. вони повністю мігрували на захід, а на їх місці утворилась нова назва – лендзяни [39. S. 182–185].

Є. Тишкевіч у своїх дослідженнях відзначав, що на території Побужжя у ранньому середньовіччі сформувалася слов'янська культура із перехідними ри-

сами, оскільки ця суміжна зона у цей період була малозаселеною та знаходилась під впливами кочівників – гунів та аварів [38. S. 317–318].

Проте, на нашу думку, більш раціональною теорією є визнання автохтонним дулібського населення у верхів'ях басейну Західного Бугу, про що засвідчують крім письмових і численні археологічні джерела.

Одним із перших таке припущення висловив відомий український історик М. Грушевський у 1901 р. у багатотомній праці «Історія України-Руси». Він розмістив дулібів над Західним Бугом та вказав, що їхніми наступниками були бужани, а волиняни – це політична назва, а не племінна. Зазначив, що одне плем'я генетично переростає в інше і, таким чином, були відсутні насильницькі дії по заміщенню одного об'єднання іншим [6. С. 206–209]. Дуліби творили племінне об'єднання та входили до складу антів, разом із якими протистояли аварам у середині I тис. н. е. [6. С. 177–183].

Схожих поглядів дотримувався і відомий чеський вчений Л. Нідерле у праці «Слов'янські старожитності», яка вийшла у 20-их роках ХХ ст. У ній дослідник також співставив дулібів із антами, центр держави яких знаходився на Волині. Одними із основних в антському об'єднанні були племена дулібів, які й створили першу слов'янську державу раннього середньовіччя [13. С. 153–156, 169–170].

На підтримку цієї теорії виступив і відомий польський вчений К. Яжджевський. На його думку, у ранньому середньовіччі, в протофеодальний період, на Волині існувало велике східнослов'янське об'єднання дулібів. Він же стверджував, що такі державотворчі процеси як, наприклад, дулібський союз, на території сучасної Польщі розпочалися дещо пізніше [26. S. 342]. Такий стан речей згодом був підтверджений виявленими археологічними пам'ятками VI–VII ст.

Схожі думки про дулібів висловлював російський вчений В. Сєдов. Він визнав факт існування племінного об'єднання дулібів, визначив їхнє місця проживання на Волині, хоча і вказував на присутність дулібів на території Чехії [18. С. 30, 373]. Проте останнє дослідник визначив як їх вклад у міграційні процеси у ранньому середньовіччі. Особливо він відзначив розширення території проживання дулібів, починаючи з кінця VIII ст. [18. С. 360].

Більш аргументованим виглядає гіпотеза іншого польського вченого Г. Ловмянського. Він помістив дулібів, згідно із Л. Нідерле, у Побужжі на Волині. Це плем'я активно приймало участь у колонізації західних земель. Відповідно вони прийняли визначальну роль у формування чеських дулібів. Водночас польський історик розділяє на дві окремі групи дулібів та склавинів, які містились над Дністром, але не відкидає участі дулібів у формуванні склавинської держави [32. S. 111–112].

На думку низки вчених (В. Ключевського, Б. Грекова, Л. Нідерле, М. Державіна), дулібське об'єднання у Побужжі було примітивною формою держави.

Водночас воно мало продовження у формуванні подальших як окремих державних об'єднань, так і єдиного князівства [9. С. 21–22]. Об'єднання племен під проводом дулібів, ймовірно, містило у собі інші племена. Свідченням цього є згадування в історії після дулібів племен бужан та волинян, які пізніше займали території пов'язані із дулібами [10. С. 6].

Правомірність припущення про те, що дуліби мешкали у верхньому Побужжі в ранньому середньовіччі та утворили там один із державних центрів, на сьогодні видається найбільш життєздатною. Такий стан вирішення проблеми у своїх працях переконливо доводять інші відомі українські вчені-археологи – В. Баран [2. С. 111–134], І. Винокур [3. С. 309–312] та інші [7. С. 182, 184].

Підтвердженням слугують новоздобуті археологічні відомості. За цей час у регіоні виявлено та досліджено значну кількість пам'яток V–VII ст., чільне місце серед яких займає ранньослов'янське городище в с. Зимне, яке, можливо, було осідком правителя регіонального об'єднання та його дружини. Цим можна пояснити неодноразові військові дії, що тут відбувалися. Про них свідчать різні горизонти перебудови укріплень городища внаслідок пожеж, велика кількість військової амуніції.

На прикладі цієї пам'ятки можна стверджувати, що вже у ранньому середньовіччі викристалізувалася схема майбутніх структур заселення, характерних для IX ст. і пізнішого часу, коли були чітко сформовані керівні органи – князь, дружинники [21. С. 93–104]. У матеріальній площині це відобразилося у вигляді існування городища, як адміністративного центра та уособлення влади, навколо якого розміщалися поселення. У випадку Зимнівського городища спостерігається така ж система. А після його загибелі виникає неподалік нове оборонне поселення Волинь (сучасний Грудек Надбужанський), де було використано попередню схему заселення [1. С. 87].

Речовий комплекс знахідок із Побужжя характеризується наявністю особливих місцевих рис на тлі празько-корчацької культури, зокрема, відзначається однорідністю. Додатково це підтверджується і співставленнями ареалів поширення пам'яток, у тому числі і західнослов'янських, яким відповідає дзедзіцька культура [11] (Рис. 1).

Одним із підтверджень цього є житлобудівництво. В регіоні розповсюджені напівземлянки, основним опалювальним елементом яких є глиняні печі. Такі комплекси розповсюджені як у верхній течії Західного Бугу (Ріпнів-I–III, Зимне-IV), так і на подальшому її протязі (Сверцов Кольонія, Люблін) (Рис. 2).

Визначальним у цьому відношенні є також керамічний комплекс, оскільки це наймасовіший матеріал. У результаті статистичного опрацювання колекцій кераміки з верхів'їв Західного Бугу виявлено ряд прогнозованих закономірностей [12]. Набір технологічно-типологічних показників спільний для одночасо-

вих пам'яток Західного Бугу, що є додатковим свідченням однорідності заселення регіону, оскільки відсутня різка зміна у традиціях виготовлення глиняного посуду та впливів із інших середовищ.

В останні десятиліття польські дослідники зазначають, що керамічні комплекси ранньослов'янських пам'яток кінця V–VII ст., які походять із лівого (західного) берега Західного Бугу, аналогічні за своїми технологічними характеристиками до кераміки типу Корчак, який є локальним варіантом у загальноєвропейській праській культурній провінції. Прикладом цього може слугувати кераміка із пам'ятки Холм-Білявин, поселення 2. Це ліпні посудини типу А за І. Русановою [34. С. 79]. Аналогічна картина з керамічним комплексом із пам'яток між Гучвою, Західним Бугом та Буковою (Воля Сенічка, Мірче, Модринь, Морочин). Виявлені фрагменти польські дослідники відносять до типу 4, 5, 6 а також типу Б, за І. Русановою [27. С. 24–25].

З індивідуальних знахідок тісно взаємопов'язані знахідки озброєнь із Зимнівського городища та знахідка наконечника списа аварського типу поблизу Грудка Надбужанського, які походять із одного хронологічного етапу та підтверджують відомості про аварську експансію на землі дулібів.

Окрім цього, відомості про це засвідчуються й наявним археологічним матеріалом. На цій території не виявлено керамічного матеріалу, який би відповідав раннім фазам райковецької культури чи аналогічним з території Польщі. Як наслідок, ці військові дії пов'язані із деякою перервою у заселенні території всього мікрорегіону Зимнівського городища [5. С. 67; 4. С. 186].

У відповідності до згадок у письмових джерелах – «Історії франків» Григорія Флорентійського, «Історії лангобардів» Павла Диякона – та відповідному їх аналізу, можна прийти до висновку, що об'єднання під проводом дулібів впало під натиском аварів у кінці другої третини VI ст. Частина їх у складі інших племен, носіїв прасько-корчацької культур, відійшла разом із аварами на Дунай.

У матеріалах аварської культури це засвідчується низкою особливостей. Це присутність характерних форми ліпного посуду – горщики витягнутої форми із розширенням у верхній третині, напівзаглиблені житла із печами-кам'янками, печами, вирізаними в материковому останці або викладеними із каміння з глиною. Такі елементи найбільш яскраво проявляються на поселеннях, які датуються другим етапом розвитку аварської культури VII ст. Це поселення Дунайварош, Хідвегпуста, Татабанья-Алшоґала у Подунав'ї [18. С. 115–117]. Перебуваючи на берегах Дунаю, склавинські племена доповнювали антський масив, що частково змістився у цей регіон під натиском кочівників [16. С. 83; 18. С. 321].

Аварський натиск, а також демографічні обставини могли спричинитися до міграцій місцевого населення, особливо із басейну Західного Бугу, і в інших напрямках. У північно-західному напрямку їх експансія, зважаючи на характерні

археологічні пам'ятки, обмежилися просуванням до місцевостей, які відповідають сучасному Любліну (поселення Люблін-Чвартек, Люблін-Кіркут), що був свого роду містком між заходом та сходом [24. S. 105]. У східному напрямку частина їх могла досягнути Лівобережжя Дніпра у районі сучасного Києва, в ареалі волинцевської культури. Підтвердженням цього можуть слугувати рештки печей, вирізаних у глиняному останці. Такі пам'ятки відомі у Києві, Ходосівці, а також у басейні Десни [19. С. 270–271].

Таким чином, можна стверджувати, що землі верхів'їв Західного Бугу підпадали під заселення впродовж тривалого часу. Єдиною відмінністю у характері цих процесів може бути лише їхня інтенсивність. Слід погодитися із Т. Васілевським, що ці землі ніколи не були етнічною чи культурною межею, а стержнем, навколо якого гуртувалися дуліби [39. S. 182]. Ця територія виступала як місток між сходом та заходом [38. S. 315]. Водночас хибними є твердження про те, що Побужжя – це «хребет наших (лендзянських тобто пізніших польських) земель», вісь, до якої прив'язано заселення регіону [33. S. 125].

Ізольованість у розвитку цих земель від впливів лендзян, тобто заходу, зазначили також і ряд польських дослідників. Зокрема, К. Яжджевський вказував, що землі між Віслою та Західним Бугом були ізольовані й західні впливи розпочинаються лише з VIII ст. [26. S. 343]. С. Кучинський, який відкидав існування дулібів, все ж стверджував про відмінності між етнічними групами – давньоруською та давньопольською – ще перед VIII ст. [29. S. 13]. Цей факт яскраво доводить практичне вивчення археологічних пам'яток V–VII ст.

У світлі останніх подій видається, що більш раціональними є погляди польського археолога А. Буко, який на основі археологічних матеріалів прийшов до висновку, що лендзяни все ж займали землі сучасної Сандомирщини у центральній Польщі у напрямку до р. Вепж [37. S. 65–66; 23. S. 309].

На цьому тлі вимагає певних уточнень теорія державотворчого процесу, висловлена О. Приходнюком. Основну роль у творенні майбутніх державних структур він відводив племенам антів, носіям пеньківської культури, притримуючись у цьому поглядів М. Грушевського. О. Приходнюк, аргументуючи свою позицію, стверджував, що творцями подальших державних утворень були племінні об'єднання і, зокрема, антське, до складу якого могли також входити і склавини, носії празько-корчацьких старожитностей. Проте провідну роль у цьому процесі він відводив антам. Слід зазначити, що В. Сєдов провідну роль у цих процесах також відводив антському об'єднанню. Зокрема, до його складу він вводив і хорватські племена [18. С. 326, 363].

Беручи до уваги аргументацію дослідників, не видається можливим однозначно сприйняти таку позицію. Антському об'єднанню, безумовно, належить значна роль у творенні майбутньої держави, «без антського союзу ... не відбула-

ся б Русь» [15. С. 49–50]. Однак поширення археологічного матеріалу не є лише простим збільшенням питомої ваги одного з етносів культури. Навпаки, він відображає зростаючу роль певного етносу, що відповідно і частково перемістився на землі антив. За археологічними даними, слов'ян на території, яку займали анти, не було ще у IV ст., а у пізніший час відбувається поступове розчинення антських племен у склавинських [7. С. 180, 188]. Оскільки антські племена знаходились у безпосередньому контакті із кочівниками (авари, болгари), то, перебуваючи у постійному стані війни з ними, не могли скріпити відповідно свої племінні угруповання, на відміну від об'єднання дулібів. Під ударами кочівників вони вимушені були переміститися на захід та південь, де перемішувались із племенами празько-корчацької культури. Таким чином, склавинська спільнота відіграє провідну роль у формуванні середньовічної давньоруської держави та у подальшому етноформуванні її населення.

Отже, цілком правомірно можна стверджувати про існування у ранньому середньовіччі у верхів'ях Західного Бугу протодержавного об'єднання під проводом дулібів. Враховуючи риси їхньої матеріальної культури, слід підтвердити належність цього етносу до ареалу празько-корчацької культури, а саме племенам склавинів. У цьому випадку варто перевагу у творенні майбутнього державного об'єднання у більшій мірі надати їм. Це твердження виступає із співвідношення поширення матеріальної культури як у ранньому середньовіччі, так і пізніше, у час існування райковецької культури.

1. Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды) // Аулих В. В., Свешников И. К., Цыгылык В. Н., Баран В. Д., Козак Д. Н. / Под ред. А. П. Черныша. – К.: Наукова думка, 1990. – 192 с.
2. Баран В. Д. Давні слов'яни. – К.: Альтернатива, 1998. – 335 с.
3. Винокур І. С. Черняхівська культура: витоки і доля. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2000. – 376 с.
4. Гавритухин И. О. Горизонт пражской культуры поселения Зимно-4 // Archaeoslavica. – Krakow, 1998. – Vol. 3. – S. 171–207.
5. Гавритухин И. О., Обломский А. Гапоновский клад и его культурно-исторический аспект // Раннеславянский мир. – М.: Института археологии РАН, 1996. – Вып. 3. – 298 с.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1991. – Т. 1. – 736 с.
7. Етнічна історія давньої України / П. Толочко, Д. Козак, О. Моця, В. Мурзін, В. Отрошенко, С. Сегеда. – К.: Інститут археології, 2000. – 280 с.
8. Иордан. О происхождении и деяних готів / Перев. Е. Скрижинской. – М., 1960. – 315 с.
9. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. – Київ: Альтернативи, 1998. – 336 с.
10. Літопис Руський / Пер. Л. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. – 592 с.

11. *Милян Т.* Дзедзіцька культура: нарис основних проблем генезису та ареалу поширення // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Матеріали міжнародної конференції. – Львів, 2001. – С. 167–172.
12. *Милян Т.* Ранньослов'янська кераміка у Прикарпатті та Волині // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2004. – Вип. 7. – С. 104–122.
13. *Нидерле Л.* Славянские древности. – М.: Алетея, 2000. – 590 с.
14. *Прокопий Кесарійський.* Войны с готами // Сочинения в 2-х тт. / Пер. С. Кондратова. – М.: Изд-во АН СССР, 1950. – Т. 1. – 515 с.
15. *Приходнюк О. М.* Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.). – Київ-Чернівці: Прут, 2001. – 285 с.
16. *Приходнюк О. М.* Пастирське городище. – Київ-Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 244 с.
17. Свод древнейших известий о славянах / Сост. Л. Гиндин, Г. Литаврин. – М., 1991. – Т.1.
18. *Седов В. В.* Славяне в раннем средневековье. – М.: Фонд археологии, 1995. – 415 с.
19. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период // В. Баран, Е. Максимов, Б. Магомедов, Л. Вакуленко, Д. Козак и др. – К.: Наукова думка, 1990. – 448 с.
20. *Тацит Корнелий.* О происхождении германцев и местоположении Германии // Сочинения в 2-х тт. / Пер. С. Утченко. – Л.: Наука, 1969. – Т. 1. – С. 353–373.
21. *Тимошук Б. О.* Східні слов'яни VII–X ст.: полюддя, язичництво, початки держави. – Чернівці: Прут, 1999. – 176 с.
22. *Топоров В., Трубачев О.* Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 270 с.
23. *Vuko A.* Ziemia chełmska w początkach państwa polskiego: problematyka badawcza // Przez pradzieje i wczesne średniowiecze. – Lublin, 2004. – S. 309–324.
24. *Dąbrowska E.* Wielkie grody dorzecza górnej Wisły. Ze studiów nad rozwojem organizacji terytorialno-plemiennej w VII–X w. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1973. – 336 s.
25. *Jakimowicz R.* Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii // Rocznik Wołyński. – Rowno, 1933. – Т. 3. – S. 5–78.
26. *Jażdżewski K.* Stosunki polsko-ruskie we wczesnym średniowieczu w świetle archeologii // Pamiętnik Słowiański. – 1955. – Т. IV. – Z. II. – S. 340–360.
27. *Kokowska E., Kokowski A.* Osadnictwo wczesnośredniowieczne w mikroregionie pomiędzy Huczwą, Bugiem i Bukową. – Zamość, 1987. – 120 s.
28. *Kuczyński S.M.* Wschodnia granica państwa polskiego w X wieku (przed rokiem 980) // Początki państwa polskiego. – Poznań, 1962. – S. 219–256.
29. *Kuczyński S.M.* Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XIII w. – Warszawa, 1965. – 274 s.
30. *Labuda G.* Du(d)lebowie // Słownik Starożytności Słowiańskich. – Wrocław, 1961. – Т. 1. – S. 399–401.

31. *Labuda G.* Polska, Czechy i Ruś w kraju Łędzian w drugiej połowie X wieku // *Rocznik przemyski.* – 1988. – T. XXIV–XXV. – S. 275–294.
32. *Łowmiański H.* Początki Polski. Z dziejów słowian w I tys. n. e. – Warszawa, 1964. – T. 2. – 457 s.
33. *Nowakowski A.* Górne Pobuże w wiekach VIII–XI. Zagadnienia kultury // *Acta Archeologica Lodziensia.* – Łódź, 1972. – № 41. – 158 s.
34. *Ruszkowska U.* Ze studiów nad wczesnośredniowiecznym rejonem osadniczym w Chełmie-Bielawinie // *Lubelskie materiały archeologiczny.* – Lublin, 1990. – T. III. – S. 55–89.
35. *Skrzypek J.* Studia nad pierwotnym pograniczem polsko-ruskim w rejonie Wołynia i grodów czerwieńskich. – Warszawa, 1962. – 180 s.
36. *Šimek E.* Důlebi, Volyňané, Lučané, Chorvaté a Čechové. Sjednocení dnešní české země a vznik českého národa // *Slavia antiqua.* – 1948. – № 1. – S. 349–365.
37. *Tabaczyński S., Buko A.* Sandomierz. Starożytność. Wczesne średniowiecze. – Rzeszów, 1981. – 212 s.
38. *Tyszkiewicz J.* Problem pogranicza na wschód od Sanu w VI–XIII w. (z teorii) // *Rocznik przemyski.* – 1988. – T. XXIV–XXV. – S. 315–320.
39. *Wasilewski T.* Dulebowie–Łędzianie–Chorwaci. Z zagadnień osadnictwa plemiennego i stosunków politycznych nad Bugiem, Sanem i Wisłą // *Przegląd historyczny.* – 1967. – T. LXVII. – Z. 2. – S. 181–194.

Population of Upper Areas of the Western Buh in the Middle of the I millennium A. D. Duliby or Ledziany?

Taras Myliian

The article is devoted to the issue of populating Upper areas of the Western Buh in the middle of the Ist millennium A. D. For a long time in Polish and somewhere in Russian historical science prevailed a thought that the Upper area of the region was populated with West Slavic tribes of ledziany. However now, basing on the toponymic and archeological data it has been revealed that authentic population of this area were Eastern Slavs – duliby – who created here one of the first proto-state associations.

Key words: *duliby, ledziany, the Western Buh, proto-state association.*

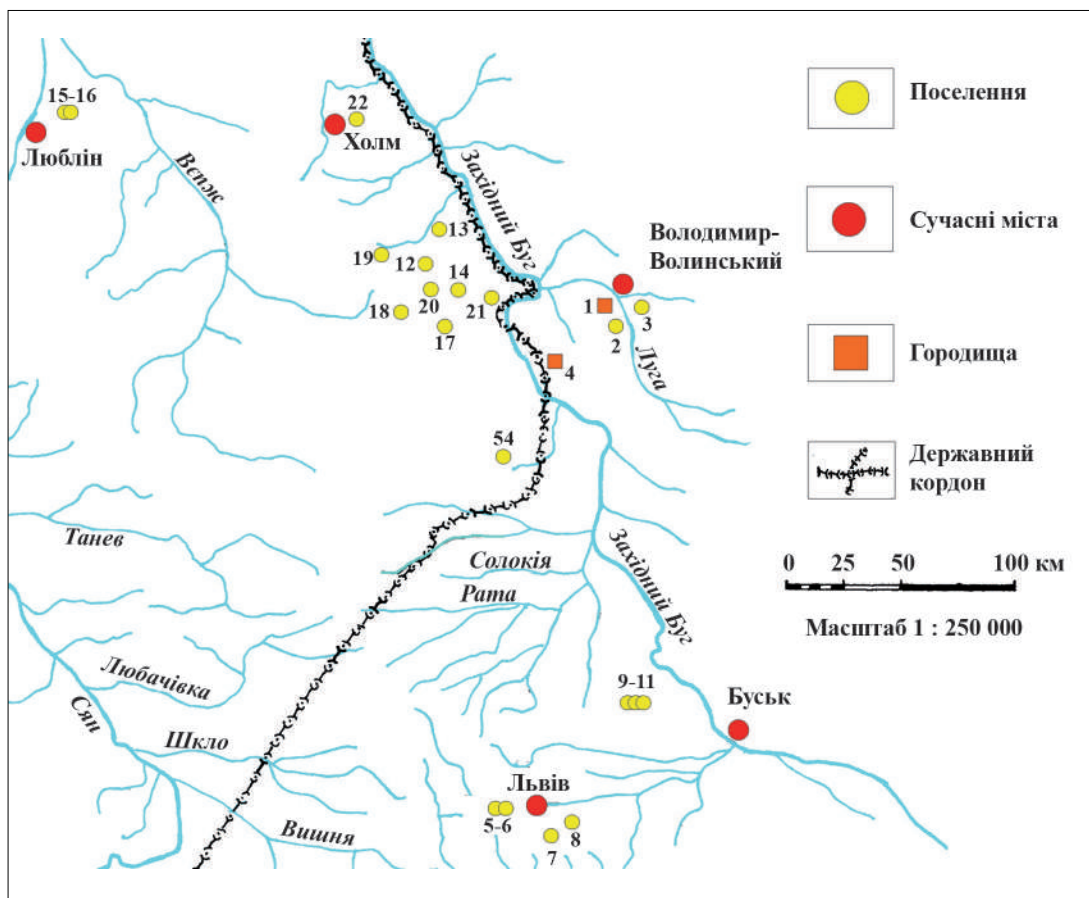

Рис. 1. Поширення пам'яток празько-корчацької культури V–VII ст. у басейні р. Західний Буг.

- 1 – Зимнівське городище; 2 – Зимне-IV; 3 – Зимне-VII; 4 – Лежниця; 5–6 – Львів-I, II;
 7 – Підберізці; 8 – Підбірці; 9–11 – Ріпнів-I–III; 12 – Воля Сєнічка; 13 – Грудек Надбужанський;
 14 – Зубовіце; 15–16 – Люблін-Чвартек, Люблін-Кіркут; 17 – Мірче; 18 – Модринь;
 19 – Морочин; 20 – Сверхов Кольонія; 21 – Стжижув; 22 – Холм-Білявин.

Рис. 2. Карта поширення пам'яток прязько-корчацької культури V–VII ст., на яких виявлено у житлах глиняні печі.

- 1 – Люблін-Чвартек; 2 – Зимне-IV; 3 – Підрижжя; 4 – Хотомель; 5 – Мацькувка; 6 – Рудники;
 7 – Ріпнів-I–III; 8 – Неслухів; 9 – Зозів; 10 – Київ; 11 – Обухів-II, VII; 12 – Ходосівка;
 13 – Дідово; 14 – Ханська; 15 – Дульчанка-I–II; 16 – Сфінтешть; 17 – Чурел; 18 – Бенеаса;
 19 – Стреулешть-Мейканешть; 20 – Лунка; 21 – Кецелу-Ноа; 22 – Тиргшор; 23 – Іпотешт.

ДВІ БИТВИ ПІД ВИННИКАМИ... ЯКІ НЕ ВІДБУЛИСЯ

Леонтій Войтович

Стаття присвячена двом битвам, які планувалися під Винниками у 1695 р. та 1704 р., але з різних причин відбулися під стінами Львова. Їх організатори розраховували розгромити татар (1695 р.) та шведів (1704 р.), однак обидві битви закінчилися невдало. Розглядаються версії причин та наслідків такого перебігу подій.

Ключові слова: Винники, Яблоновський, Стенбок, татари, шведи, Глинянський тракт.

Серед чисельних битв військової історії немало таких, які були задумані і заплановані, до яких велася підготовка і які, в силу обставин, що склалися, не відбулися або відбулися дещо в іншому місці ніж те, яке передбачалося планами. До таких битв належать дві битви 1695 та 1704 рр., які планувалися як битви під Винниками, але в останній момент військові дії були зміщені в сторону від міста. Обидві ці битви зіграли абсолютно протилежну роль в історії Львова, ніж та, яка відводилася запланованим битвам під Винниками. Обидва епізоди практично не висвітлені в українській історіографії, їх стислий виклад подано лише в роботі Я. Ісаєвича, Л. Войтовича [5. С. 219–222]. В європейській історіографії перша битва висвітлена докладніше [11; 10], щодо другої битви, то основна увага приділена епізодам здобуття Львова [14; 16; 12; 13; 15]. Дослідження обох цих епізодів, безперечно, є актуальним не лише в межах військової історіографії.

В останній чверті XVII ст. знову загострилося австро-угорське протистояння, викликане радикальними заходами австрійських властей супроти реформатських (кальвіністських) проповідників. Молодий граф Імре Текелі, який очолив противників Габсбургів – куруців (в основному реформатів), очистив від імперських військ 13 комітатів Верхньої Угорщини і заснував окреме князівство Парціум, незалежне від Габсбургів та Трансильванії. 15 червня 1682 р. Імре Текелі одружився з вдовою Ференца I Ракоці – Ілоною Зріньї, об'єднавши ресур-

си трьох популярних магнатських родів, які виступали символом відродження Угорщини. Туреччина, яка уважно слідкувала за угорськими подіями, поспішила надати князю Текелі допомогу, і він протягом кінця літа–початку осені 1682 р. здобув ряд фортець, зокрема Кашшу (Кошіце), Токай, Садвар, Путнок, Фюлек. 16 вересня 1682 р. будайський паша Ібрагім, на підставі атмане султана, проголосив Імре Текелі «королем Угорщини». Ці події розгорнулися в останній великий похід турецького війська на Європу. Військо, очолене великим візиром Кара-Мустафою, підійшло аж до Відня. 14 липня Імре Текелі привів під Відень угорських куруців [7; 8]. Імператор Леопольд I залишив оборону столиці на генерала Ернста Рюдігера фон Штаремберга, а сам з двором виїхав до Чехії збирати війська і шукати підмоги. Досвідченим австрійським дипломатам вдалося схилити до союзу польського короля Яна III Собеського. Блискуча перемога під Віднем союзного війська, яким командував Ян III (12 вересня 1683 р.), у війську якого були і підрозділи українських козаків на чолі з Самусем, Семеном Палієм та Андрієм Абазиним, принесли королю заслужену славу великого полководця і втягнули Річ Посполиту в довгу криваву війну з ще потужною Оттоманською імперією. Перемогами Яна III під Віднем і Парканами вдало скористалися австрійці, які почали планомірно витіснити турків з угорських територій і обложили Ілону Зрінї у Мукачівському замку. Для стримування польських військ було спрямовано кримське військо, яке не тільки витіснило коронного гетьмана С. Яблоновського з Молдови, але й почало вторгтися в Галичину. Зимом 1694–1695 рр. калга-султан Схегбас-Гірей не повернувся в Крим, як це було прийнято, а залишився в околицях Львова.

На початку лютого 1695 р. татари загрожували Львову з боку Глинянського тракту. На підставі урядових свідчень Л. Фінкель оцінював співвідношення сил як 40 тис. до 4 тис. на користь татар [11. S. 470]. Напевно, що чисельність ординців таки перебільшена: використовуючи по троє–п'ять коней на одного воїна, вони завжди справляли враження значно більшої чисельності, ніж це було насправді. Укріплення Львова були застарілими і потребували не лише ремонту, але й модернізації. Тому досвідчений полководець коронний гетьман С. Яблоновський вирішив дати бій на підступах до Галицького передмістя. Передовою позицією мали служити укріплення м. Винники. Майже все своє нечисленне військо гетьман розмістив з боку Глинянського тракту, перекривши сам тракт і всі можливі проходи засіками («кобилицями»). Задум був непоганий: якби татари пробували прориватися до Львова по Глинянському тракту, вони б понесли значні втрати. Крім того, як би ординцям вдалося здобути Винники, вони, напевно, вдовольнилися б грабунком цього містечка. Як відомо, татари завжди берегли своїх людей і уникали штурмів укріплень. Тим більше, що вони не мали облогової артилерії.

Противники добре вивчили один одного. Калга-султан теж був досвідченим військовиком. Ординська розвідка вірно визначила небезпеку на Винниківському напрямку. Вони помітили приготування польського війська і засіки на дорогах. Тому ця битва під Винниками так і не відбулася. Схегбас-Гірей здійснив скритий марш в обхід Винник і ввечері 10 лютого 1695 р. несподівано з'явився напроти Краківського передмістя – на полях Ляшок, Малехова, Грибович, Сорок і Збоїськ. Калга-султан не збирався штурмувати місто, але пограбувати і спалити передміські квартали татари мали намір. С. Яблоновський прогавив цей маневр противника. З цього боку він міг розраховувати лише на цехові загони міщан. Всю ніч коронний гетьман спішно перекидав свої корогви з-під Винник. Він вирішив не допускати нападників на окраїни передмістя або, принаймні, у випадку невдачі, затримати противника між передміськими будинками [10. S. 25].

Зупинити татар поза межами забудови не вдалося. Татарські загони заповнили передмістя, блокувавши ізольовані осередки опору, де боронилися вояки коронного гетьмана з міськими ополченцями: монастир театинців біля вірменської церкви св. Хреста (тепер вул. Максима Кривоноса), Онуфріївський монастир, вірменський монастир св. Анни. Пожежа охопила все Краківське передмістя, в т. ч. костел св. Мартина, церкви Введення, П'ятницьку і Воскресіння, св. Миколая, а також навколишні будинки. Татари пробилися аж до Краківської брами, а потім несподівано швидко відступили близько четвертої години пополудню [11. S. 471–475].

За хронікою єзуїтського монастиря татари відступили через перехоплений лист, підписаний козацьким полковником Семеном Палієм, але сфабрикований за наказом гетьмана С. Яблоновського, в якому повідомлялося про наближення 7-ми тис. козацького війська [10. S. 43]. Татари спалили Зимновідку, Брюховичі, Кульпарків, Скнилів, провели ніч у Сокільниках, а наступного дня рушили Стрийським трактом повз Миколаїв у напрямку на Роздол і Галич [5. С. 221].

Польський дослідник XIX ст. І. Ходиніцький писав, що ординці втратили в цих боях 12 тис. воїнів [9. S. 228], що слушно заперечив Д. Зубрицький [4. С. 400]. У своїй «Хроніці міста Львова» він привів виписки з щоденника львівського райці Домініка Вільчика: «Року Божого 1695 дня 10 лютого прийшли ввечері татари й, минувши Кривчиці, стали на ніч за Збоїщами під Малеховом. Дня 11 вранці спалили Замастирнів, де не лише згорів мій двір, а й гумно. По обіді сильно билися з нашим військом, якого тут було з півтори тисячі. Дня 12 в Зубрі спалили мій двір з гумном, і в обох селах я зазнав шкоди більше ніж на 8 тисяч. Дня 13 наші жовніри взяли в мене пару коней більш-менш за 350 зл., отож цей рік був непевним для мене...» [4. С. 400]. Виглядає так, що гетьманові С. Яблоновському так і не вдалося до початку битви перекинути всі війська від Винник та Глинянського тракту.

Перша запланована битва під Винниками, яка відбулася в іншому місці, мала для Львова ще терпимі наслідки. Друга запланована під Винниками битва, яка не відбулася, закінчилася для Львова трагічно.

Через кілька років новий король Речі Посполитої, він же курфюрст і герцог Саксонії, Август II Сильний авантюрно втягнув свої держави у 1700 р. у спустошливу війну проти Швеції. Розгромивши датське і російське війська і відкинувши Августа II з-під Риги, шведський король Карл XII вторгнувся в польсько-литовські землі. З 1702 р. вони стали постійною ареною операцій блискучого шведського війська. Король Август II, не приймаючи бою, постійно відступав перед шведами, які намагалися настигнути і знищити його військо. Російський цар Петро I, користаючи з відсутності шведських військ, здобував прибалтійські фортеці, а своєму союзникові Августу II на допомогу прислав кілька російських полків і козаків з наказним гетьманом Данилом Апостолом. Ці війська перебували під командуванням ліфляндського шляхтича Іогана Рейнгольда фон Паткуля, який перейшов на російську службу і отримав чин генерал-лейтенанта. Послідовний ворог шведського короля фон Паткуль добивався незалежності для Ліфляндії, спочатку він служив Августу II, а потім, розчарувавшись в ньому, перейшов до Петра I. Російський цар також віддав наказ гетьманові І. Мазепі виступити на допомогу Августу II з 20 тис. козаків.

У серпні 1704 р. Август II, довідавшись, що Карл XII виступив з-під Перемишля, покинув добре укріплені Жовкву та Яворів і відійшов до Соколя. Паткуль та Д. Апостол рухалися з його військом. Сумарно ці сили перевищували чисельність шведів. Цей крок Августа II на перший погляд був мало зрозумілим, особливо якщо звернути увагу на чутки, які вперто ходили як про королівську скарбницю, сховану у Львові, так і про казкові багатства самого міста. Було відомо також про зусилля по нарощуванню оборони міста і модернізації його укріплень.

Гетьман І. Мазепа з козаками підходив до містечка Білий Камінь поблизу Золочева. Білий Камінь належав княгині Анні Дольській, як спадщина за першим мужем князем Дмитром-Єжі Вишневецьким. Тоді ж відбулася зустріч гетьмана з Анною Ходоровською-Вишневецькою-Дольською, якій судилося стати останньою симпатією і спільницею І. Мазепи в контактах з Карлом XII [2. С. 657].

15 серпня один з кращих шведських генералів Магнус Стенбок (1664–1717), який командував авангардом, прислав естафету до Львова, вимагаючи, щоби місто щотижня відправляло йому тисячу бочок пива і три тисячі півмірок борошна протягом десяти тижнів. Комендант міста З. Галецький, якому обіцяли по меншій мірі допомогу війська І. Мазепи, порадив міській раді навіть не відповідати шведам, а готуватися до оборони [4. С. 406].

Сам комендант з міським райцею А. Купінським вирушили в табір Августа II під Сокаль, де отримали тверду обіцянку, що міська залога буде збільшена

на 2 тис. саксонців, 2 тис. росіян і 2 тис. козаків. У силі залишалася обіцянка підходу козаків І. Мазепи (20 тис.). Король пообіцяв ще 50 польських та литовських хорогв (бл. 8–10 тис.) під командуванням коронного референдаря Станіслава Матеуша Жевуського та віленського воєводи князя Януша Антонія Вишневецького [4. С. 406]. Сили шведів налічували до 20 тис. і були дещо розпорошені.

У королівському таборі під Сокалем найбільш досвідченим військовим був генерал-фельдмаршал Матіас Іоганн фон Шуленбург (1661–1747), який пройшов добру школу у брауншвейзькій армії. Він прекрасно розумів, що Карл XII намагатиметься використати будь-яку нагоду для генеральної битви. Львова він не промине як з огляду на чутки про королівську скарбницю, так і з огляду на багатство і розміри міста. Виславши підкріплення до Львова, можна було здійснити демонстрацію силами польських і литовських хорогв з Соколя на Кам'янку Струмилову [нині Кам'янка Бузька] і Винники, які разом з козаками І. Мазепи, що підійшли би до Винник Глинянським трактом, могли послужити гарною приманкою для всієї шведської армії, затягнути її в бій під Винниками. Це дало б можливість саксонським військам Августа II під командуванням фон Шуленбурга розгромити шведів. Схоже, що сам Август II вважав цей план блискучим [14. S. 124; 12. S. 59]. За цю ідею також захопився фон Паткуль [16. S. 139]. Немає жодного сумніву, що битва під Винниками, якщо б вона відбулася, могла завершитися розгромом шведського війська.

Але і ця битва не відбулася. Чому? При дворі Августа II генерал-фельдмаршал фон Шуленбург мав серйозного суперника. Кабінет-міністр короля, вмілий і підступний дипломат, який також претендував на лаври полководця і носив жезл генерал-фельдмаршала, Яків Генріх Флемінг (1667–1728) легко перегравав прямого і відвертого вояку фон Шуленбурга. Після 1712 р. він взагалі добився звільнення фон Шуленбурга з саксонської армії і цей заслужений вояка, який тричі рятував розбиту саксонську армію під Клішовом (13 липня 1702 р.), Пуніцем (жовтень 1704 р.) та Фрауштадтом (13 лютого 1705 р.), який здивував своєю стійкістю самого генераліссимуса Євгенія Савойського в бою при Мальплаку (1709), мусив перейти на службу в армію Венеції, де відзначився при обороні Корфу (1716) та в операціях на Балканах (1717) [14. S. 84–231]. Август II довіряв Я. Г. Флемінгу, який колись був його ад'ютантом і зробив значні послуги у 1697 р., коли саксонський герцог боровся за польський престол. Я. Г. Флемінг не міг допустити торжества фон Шуленбурга. Напевно, саме в цьому і криється причина того, що битва під Винниками, яка обіцяла завершитися розгромом Карла XII, так і не відбулася.

Шведське військо поволі рухалося в напрямку Львова. З Соколя не надходило жодних військ. Зупинився й І. Мазепа, ставши табором в околицях Білого Каменя. Магістрат міста і комендант, будучи впевненими у підході військ,

24 серпня вирішили боронитися. Комендант вислав розвідку, але остання не ризикнула підійти ближче до шведів. 3 вересня М. Стенбок з 6–7 тис. шведів зайняв без бою Яворів. Мудра міська рада Львова, бачачи що жодна підмога не підходить, вирішила-таки послати листа до шведського генерала. Але комендант З. Галецький вперто радив дочекатися підходу хоча б хорогв С. Жевуського та Я. Вишневецького. І дійсно, 4 вересня 1704 р. у львівські передмістя ввійшли рештки військ обох регіментарів. Шість їх хорогв, схоже, розбіглися. Польська і особливо литовська шляхта не хотіла брати участь в авантюрах свого короля, заявляючи, що Річ Посполита з шведами не воює. Але обидва вожді були настроєні оптимістично. С. Жевуський та Я. Вишневецький приїхали в ратушу і порадили місту оборонятися [4. С. 406]. Однак невдовзі регіментарі зі своїми вояками відійшли до Винник, звідки рушили далі Глинянським трактом. Напевно, на цей дивний вчинок їх штовхнула звістка з Соколя з повідомленням про відміну операції. Така ж звістка привела до того, що і гетьман І. Мазепа не рушив до Винник, а залишився біля Білого Каменя.

5 вересня М. Стенбок підійшов до Львова. Комендант розставив на валах команди цехових ополченців і послав 200 кінних вояків зі своєї залози на розвідку. Ця розвідка на Яновському тракті наскочила на авангардну шведську колону, дала залп і, розвернувши коней, втекла до Сокільник [5. С. 221]. У результаті в гарнізоні Львова залишилося трохи більше сотні жовнірів та цехові ополчення.

Шведи двома колонами пройшли передмістями – нинішньою Городоцькою та від костелу св. Лазаря. Зайнявши без бою передмістя, вони з вікон будинків відкрили вогонь по оборонцях на валах. Тоді комендант наказав підпалити дерев'яні забудови Краківського та Галицького передмість. Пожежа і вогонь зі стін з гармат і мушкетів дещо стримали атакуючих. Інша колона шведів тим часом без бою здобула Високий замок. Надвечір до Львова під'їхав король Карл XII. Оцінивши ситуацію, він наказав штурмувати Львів, не чекаючи підходу артилерії та основних сил. Таке рішення Карла XII не виглядало авантюризм: шведи знали про те, де знаходяться основні сили Августа II та козаки І. Мазепа. Час працював проти них, вони могли бути атаковані переважаючими силами противника і тому спішили оволодіти містом до підходу цих сил. Зрозуміти, чому Август II та І. Мазепа не йдуть до Львова, – було неможливо.

Вночі шведи навальною атакою здобули монастир босих кармелітів, а вранці вдерлися на вали напроти цього монастиря, поблизу Порохової вежі, і рушили по валах у дві сторони, розганяючи оборонців, поки не зустрілися біля Єзуїтської хвіртки. Генерал М. Стенбок тим часом підійшов до Босяцької хвіртки поблизу Успенської церкви, яка виявилася незамкненою і без охорони. Його підрозділи швидко просочилися на Ринок і своїми пострілами посіяли паніку, яка

зламала опір оборонців міста. Найдовше боронилися ополченці з цеху кушнірів на Краківській брамі [5. С. 222].

Здобувши Львів, король наказав зібрати з міста контрибуцію, а також знищити міську артилерію. Контрибуція, виплачена шведам, за різними даними складала від 92 тис. до 173 тис. талярів. Крім того, за оцінкою сучасника Я. Т. Юзефовича у львівських монастирях, від духовних осіб та міщан було забрано різного майна на суму 64802 талари [1. С. 58–59]. Всі подробиці здобуття міста детально описані сучасником хроністом Я. Т. Юзефовичем [13], роботу якого використав К. Ходиніцький [9. S. 250–268]. Уривки з діаріушу діяча Ставропігійського братства Стефана Лясковського про ці події навів у своїй праці Д. Зубрицький [4. С. 409–412].

Д. Зубрицький виступав проти версії, за якою Карл XII наказав розірвати порохом 116 львівських бронзових гармат, доводячи, що місто мало всього близько 30 власних гармат різної величини, а коронна артилерія була забрана для потреб війська [4. С. 409]. Історик вказував на помилку К. Ходиніцького, який нібито взяв цю інформацію з «Життя Карла XII» Вольтера, але у цій праці така інформація відсутня [3. С. 79]. Зате у сучасній подіям «Могильовській хроніці» Трохима Сурти і Михайла Трубницького повідомляється: «116 штук металевих гармат наказав порохом підірвати, бо через нестачу коней не можна було їх з собою вивезти. 24 штуки на прохання короля Станіслава залишилися цілими» [6. Док. № 73. С. 90]. Тому схоже, що Львів мав таки 116 гармат і були всі можливості відстояти місто у вересні 1704 р.

Чому ж таки Август II відмовився від плану битви під Винниками. Зіграв тут роль підступ Я. Г. Флемінга чи спрацював більш тонкий план заманити шведів до Львова, щоби пізніше стрімким ударом оволодіти Варшавою, де сидів поставлений шведами король Станіслав Лещинський? Джерела не дозволяють відповісти на це питання. Август II справді після падіння Львова рушив на Варшаву і на короткий час здобув столицю. Можливо, саме тому покинути місто регіментарі С. Жевуський та Я. Вишневецький, поспішаючи догнати королівське військо. Обережний гетьман І. Мазепа не ризикнув самотужки зустрічатися з шведським військом і після падіння Львова поспішив відвести своїх козаків на Волинь.

Винники могли стати місцем двох переможних битв кінця XVII–початку XVIII ст. Але хто знає, чи не привели б ці перемоги до повного знищення міста, особливо якби під його стінами розгорнулася битва саксонсько-польсько-козацьких військ з армією Карла XII. Історія містить загадки, значна частина яких ніколи не буде розгаданою.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1166.
2. *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – Біла Церква, 2006.
3. *Вольтер.* История Карла XII, короля Швеции, и Петра Великого, императора России. – Санкт-Петербург, 1999.
4. *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова / Переклад з польської І. Сварника, науковий коментар М. Капраля. – Львів, 2002.
5. *Ісаєвич Я., Войтович Л.* Повстання, війни, стихійні лиха // Історія Львова. – Т. 1. 1256–1772. – Львів, 2006. – С. 219–222.
6. Історія Львова в документах і матеріалах / Упорядники У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський, О. А. Кірсанова, Я. С. Лялька, Ф. І. Стеблій, С. М. Трусевич, Л. С. Федоришин. Відпов. ред. М. В. Брик. – Львів, 1986.
7. *Angyal D.* Késmarki Thököly Imre (1657–1705). – Т. 1. – Budapest, 1888.
8. *Benczédi L.* Parasztság és kurucság a Thököly – korban // Történelmi Szemle. – 1964. – № 1. – 152–181.
9. *Chodyncki I.* Historia stołecznego Królestw Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów terazniejszych. – Lwów, 1829.
10. *Czołowski A.* Najazd Tatarów na Lwów w 1695 r. – Lwów, 1902.
11. *Finkel L.* Napad tatarów na Lwów w r. 1695 // Kwartalnik Historyczny. – 1890. – R. 4. – S. 468–475.
12. *Jonasson G.* Karl XII und Polen in 1700–1706 // Changes in two Baltic countries in the XVII century. – №164. – Poznań, 1990.
13. *Józefowicz J. T.* Lwów utrapiony in anno 1704 albo Dyjaryjusz wziętego Lwowa przez króla szwedzkiego Karola XII die 6 mensis Septembris anno 1704 / Opracował P. Borek. – Kraków, 2003.
14. *Leben und Denkwürdigkeiten aus Originalquellen bearbeitet.* – Leipzig, 1834.
15. *Liljegren B.* Karl XII. – Lund, 2004.
16. *Sjögren O.* Johan Reinhold Patkul. – Stockholm, 1882.

Two battles at Vynnyky... which did not take place

Leontiy Voytovych

The article is devoted to two battles which were supposed to take place at Vynnyky in 1695 and 1704, but for different reasons took place near walls of Lviv. Their organizers were planning to smash Tatars (1695) and Swedes (1704), but both battles were unsuccessful. The versions concerning reasons and consequences of such a course of the actions are considered.

Key words: *Vynnyky, Yablunovskyi, Stenbok, Tatars, Swedes, Hlyniany highway.*

РУСЬКИЙ ВОЄВОДИЧ СТАНІСЛАВ ДАНИЛОВИЧ: ПОРТРЕТ МОЛОДОГО МАГНАТА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст. МЕСНИК

Олександр Целуйко

У статті на прикладі представника одного із найбільших магнатських родів XVII ст. – Станіслава Даниловича – зроблено спробу відтворити портрет молодого шляхтича доби сарматизму. Висловлюється думка, що створений мемуарною літературою XVII ст. образ руського воєводи був у значній мірі продуктом уявлень людей того часу. Уточнено деякі факти біографії С. Даниловича та його родини.

Ключові слова: Даниловичі, магнатерія, сарматизм, Галичина.

Якщо б постала потреба змалювати характерні риси певної епохи в історії Речі Посполитої на прикладі когось з її персонажів, то для періоду першої половини XVII ст. одним з можливих героїв був би корсунський староста Станіслав Данилович. Основні віхи його біографії загалом відомі [38. S. 74–98; 21]. Тому в даній публікації автор ставить собі за мету розглянути Станіслава Даниловича передусім як яскравого представника епохи сарматизму, оскільки, на нашу думку, його доля не лише відповідала багатьом цінностям та ідеалам сарматизму, але й могла вплинути на подальше їх формування¹, а сам Станіслав Данилович міг перетворитись у своєрідний приклад для наслідування для молоді того часу й, насамперед, для свого племінника Яна Собеського.

Станіслав Данилович був сином Яна Даниловича (з 1613 р. – руський воєвода) та Софії Жулкевської², дочки коронного гетьмана та канцлера Станіслава Жулкевського. Народився він у 1609 р.³

¹У даній статті під сарматизмом ми розуміємо ідеологію та стиль життя, які панували у Речі Посполитій у XVI–XVII ст. Детальніше про сарматизм дивись: [28].

²Шлюб Яна Даниловича та Софії відбувся десь між 10 і 17 вересня 1605 р. у Жовкві [2. Спр. 716, с. 150].

³Таку дату виводимо з епітафії на могильній плиті Станіслава Даниловича в Жовкві, на якій зазначено, що він помер у 1636 р. на 27 році життя. Шимон Старовольський у своїх «Monumenta

Свої дитячі роки Станіслав провів у батьківському замку в Олеську. Атмосфера, яка панувала тут, була схожою на ту, яка була і в Жовкві – родинній маєтності Станіслава Жулкевського, адже сам Ян Данилович був сподвижником та приятелем великого канцлера⁴, і у більшості магнатських дворів Галичини та Поділля – прикордонної території, що постійно перебувала під загрозою татарських нападів⁵. Ця небезпека значною мірою визначала як поведінку людей, які проживали тут, так і готувала молодика, в душі сформованої «кресової» сарматської культури, до тієї «лицарської школи», яку він мав би обов'язково пройти під час відсічі набігам степовиків.

Після нещасливої для родини Жулкевських Цецорської битви 1620 р. (сам Станіслав Жулкевський загинув, а його син Ян помер від отриманих ран у 1623 р.), за висловами істориків ХІХ ст. (С. Баронча, К. Шайнохи), у Жовкві та Олеську ніби витав своєрідний дух помсти за смерть рідних, і, нібито, вимагав від нащадків рішучої помсти за кров предків. На перший погляд навіть видається, що для Станіслава Даниловича ідея такої відплати спеціально культивувалась його матір'ю – «жінкою з чоловічим серцем», за висловом Якуба Собеського. Але виховання на взірцях життя та смерті видатних предків чи героїв було взагалі характерне для всієї епохи сарматизму [28. S. 10–13], і тут родина Даниловичів не була винятком. Згадаймо атмосферу, в якій виховувалися спочатку бабусею (тією ж Софією Данилович), а потім матір'ю (Теофілею з Даниловичів) Марко та Ян Собєські – шляхом вивчення життєпису та трагічної смерті Станіслава Жулкевського, з оглядом скривавлених гетьманських шат, читанням слів з його пам'ятника – «О, як солодко і почесно померти за Батьківщину» [28. S. 12]. Відрізнялись лише взірці, на які орієнтувались рідні при вихованні дітей.

На нашу думку, таке сарматське виховання не лише сформували того Станіслава Даниловича, якого ми бачимо у 1630-ті роки: сміливого, мужнього та водночас надмірно запального та емоційного (емоційність – одна з характерних рис сарматизму [28. S. 8]), який не бажає поступатися нічим і нікому, але й певним чином визначило і його подальшу долю, готуючи і до лицарських справ, і до смерті без страху.

sarmatarum...» вмістив дві епітафії – жовківську та львівську(?), тексти яких майже ідентичні і містять лише незначні розбіжності. Однак в тексті другої епітафії зазначено інший вік померлого – 25 років [8. P. 304–305, 478–479]. За припущенням М. Гембаровича, в даному випадку це пояснюється тим, що Ш. Старовольський опирався не лише на оригінали, але й, частково, на панегірики, матеріали родинних архівів, в яких могли знаходитись різні варіанти епітафійних написів [26. S. 318].

⁴Про Яна Даниловича та його дружину Софію з Жулкевських дивись: [32; 20].

⁵Так, за період з 1605 по 1633 рр. було, за підрахунками М. Горна, лише 13 спокійних років, а в інші на землі Галицької Русі татари здійснили 26 нападів [30. S. 10].

На початку 20-х рр. XVII ст., після студій у Замойській Академії, Станіслав Данилович в оточенні слуг і почту⁶ виїхав за кордон для продовження навчання [5. S. 105]. Хоча в цей час, як зазначав С. Гжибовський, планомірне і ґрунтовне навчання в іноземних університетах замінюється своєрідною подорожжю, яка мала б дати шляхтичу практичні знання та інтелектуальну справність, а заїзди в університети були, радше, візитами до модних вчених [28. S. 66], все ж період подібних вояжів та студій Станіслава Даниловича був досить тривалим. У 1624 р. він перебуває в Інгольштадтському університеті (запис про це є у відповідній метриці), який в цей час переживав період свого розквіту та був під значним впливом і контролем єзуїтів [12. S. 49], надалі навчався у Лувені (1626) [38. S. 75]⁷, а пізніше – у Болоньї (1629) [21. S. 417; 6. S. 45]⁸. Це дозволяє припустити, що Станіслав Данилович при природній наполегливості в навчанні («*assiduus byl in lectione*»), зміг винести з цих закладів певний багаж знань, що дозволило пізніше поставити його Якубу Собеському за приклад своїм дітям [11. S. 34].

Після повернення додому у першій половині 1630 р.⁹ Станіслав Данилович став спадкоємцем величезних маєтностей родини Даниловичів та Жулкевських¹⁰. У 1631 р. мати уступила йому права на Корсунське і Чигиринське староства (якими володіла після смерті чоловіка), а пізніше й Мостовське староство (отримала право на пожиттєве володіння ним у 1614 р.) [29. S. 88; 16. S. 185, 226]. Деякий час у руках Станіслава перебувало і Звенигородське староство¹¹. Молодий Данилович не надовго затримався вдома, подавшись до королівського двору в Варшаву¹². До того ж у 1632 р. його обрали послом на цьогорічний вес-

⁶Прізвище одного з членів цього почту нам відоме – це якийсь Пйотр Кужанский з Жовтанців [4. Т. XX. S. 257].

⁷Професори в Лувенському університеті, до слова, були прихильниками необмеженої монархії. Один з них на ім'я *Vernulaeus* присвятив у 1628 р. Станіславу Даниловичу збірку студентських трактатів «*De libertate politica*» [27. S. XI].

⁸Ян Данилович помер о 14 годині 12 травня 1628 р. у Львові. Про це відомо з датованого 14 травнем листа Якуба Собеського до Станіслава Даниловича, який в той час перебував за кордоном [3. Str. 84–85].

⁹27 червня 1630 р. Станіслав Данилович затвердив батьківський акт фундації костелу в Руді [23. S. 6].

¹⁰Один Станіслав Жулкевський мав, не рахуючи Жовкви, біля 70–80 сіл і осад на землях Руського воєводства, близько 100 – на Київщині та кільканадцять – на Брацлавщині [36. S. 180].

¹¹Осаджене воно було на місці пустки батьком Станіслава Яном Даниловичем. Однак після його смерті у 1628 р. Марцін Казановський зумів вимогти у короля привілей на дане староство, що спричинило апеляції Даниловичів до Сигізмунда III. У 1631 р. той видав Софії Данилович консенс, котрим дозволив передати староство Станіславу. Однак вже 1633 р. новий король Владислав IV повторно підтвердив передачу Звенигородського староства Марцінові Казановському. У цьому ж році відбулося розмежування Звенигородського і Корсунського староств [1. Спр. 6348, арк. 2–3, 4–7; 37. S. 692].

¹²Обидві епітафії (див. зноску 3) згадують про виховання Станіслава Даниловича при дворі короля Сигізмунда III Вази (роки правління 1587–1632). Не зрозуміло лише в якому часі воно відбувалось – чи то в період 1630–1632 рр., чи раніше, на початку 1620-х рр., коли Ян Данилович був сенатором-резидентом при королі (у березні–вересні 1622 р.) [13. P. 384].

няний сейм. На ньому він, згідно з прийнятою сеймом 1 квітня конституцією, був визначений від посольського кола одним з комісарів для можливих переговорів з Московською державою [13. Р. 709].

У столиці запальний, занадто емоційний характер не раз штовхав Даниловича до необдуманих кроків. Так 16 травня 1632 р. у Варшаві, до якої в часі безкоролів'я з'їхалось багато представників знатних родів Речі Посполитої, молодий Данилович вступив у конфлікт з вінницьким старостою Адамом Каліновським. Події у їх суперечці розгортались як у гостросюжетному романі. Після сварки (причини її виникнення нез'ясовані¹³), Данилович зумів підстерегти Каліновського у тісній вулиці біля будинку свого дядька коронного підскарбія Яна Миколая Даниловича, відкрив по ньому вогонь і поранив суперника¹⁴ [14. Т. I. S. 20; 35. Т. II. S. 40]. Справа для молодого воєводича ставала загрозливою – за поєдинок у Варшаві його могли стратити¹⁵. Станіслав розумно вирішив за краще покинути столицю – трибунал засудив його на баніцію та інфамію. Та покарання, яке для потужних магнатів, як правило, залишалось невиконаним, відклалось і через інші причини. Поважні зв'язки родини не дали мечу правосуддя впасти на голову молодика. До того ж, добре ім'я та пам'ять про діда молодого магната – славетного Станіслава Жулкевського та заслуги батька – Яна Даниловича (останній, до речі, був одним з тих, хто охороняв пораненого Сигізмунда III після замаху на нього 15 листопада 1620 р. [9. S. 43]) були непоганим захистом для Станіслава. По-друге, Владислав IV сам не долюблював молодого А. Каліновського, який конфліктував з його фаворитом Адамом Казановським. Тому вже 12 березня 1633 р. Володислав IV видав лист безпеки для Станіслава Даниловича та його рідних [4. Т. X. S. 228].

Незважаючи на це, двір та Варшава залишались для нього закритими, а отже і діяльність на якійсь з офіційних державних посад чи при дворі ставала на деякий час неможливою. Керувати власними маєтками йому було нецікаво (з цим і без нього до часу своєї смерті (1634 р.) добре справлялась мати), а оскільки, як справжній «сармат», він не міг залишатись бездіяльним, то для нього була відкритою лише одна достойна знатного шляхтича царина – військова, яка не лише його манила, давала можливість змусити заговорити про себе як гідного продовжувача роду, але й дозволяла заглядати в очі суспільності та короля свій нерозважливий крок. Оскільки в цей час розпочалась польсько-московська війна, на неї, спорядивши власний військовий загін (1 тис. чоловік), і вирушив Станіслав.

¹³А. Радивил говорить, що Данилович здійснив напад безпричинно (*nullo merito et sine omne causa*) [14. Т. I. S. 20]. На нашу думку, з цим важко погодитись.

¹⁴Згідно з А. Радивилом, Станіслав відрубав А. Каліновському три пальці на одній руці, поранив другу та наніс ще 15 інших ран.

¹⁵Так, у 1635 р. було страчено за дуель двох шляхтичів, які поєдинкували в місці перебування короля [22. S. 121].

У Смоленській кампанії Данилович зміг проявити себе з якнайкращого боку, зарекомендувавшись чудовим воїном. Отримавши можливість розмістити свій загін в окремому острозі (який виконував важливу функцію – повністю закрив виходи для московських військ з обложеного табору), він, за підрахунками сучасників, зумів вигубити біля 6 тис. ворогів. Зрозуміло, що дана цифра перебільшена і її сміливо можна зменшити в декілька разів, але навіть і тоді кількість знищених ним вояків противника залишається вагомою. Данилович неодноразово організовував засідки на московські відділи, які вирушали за провіантом та дровами у навколишні ліси, разом зі своїм загоном пробував себе у ролі приманки, намагаючись витягнути ворога з табору (в одній з таких сутичок навіть був поранений). Коли ж у лютому 1634 р. зірвались переговори про укладання перемир'я між польською та московською сторонами, саме вдала військова акція Станіслава Даниловича (на світанку 21 лютого, підкрившись зі своїм загоном під ворожий табір, винищив сторожу, яка стояла біля церкви Св. Духа та заледве не увірвався у сам табір) була однією з причин, яка змусила московитів знову сісти за стіл переговорів. На відзначення заслуг Даниловича великий литовський гетьман Криштоф Радивил вислав його разом з Янушем Радивилом та Адамом Казановським 26 лютого до московського табору для вислуховування присяги, яку мали скласти головнокомандуючий М. Шеїн та уся московська старшина [14. Т. I. S. 228–230; 31. S. 29–33, 39, 44; 25. S. 71; 33; 34].

Після завершення московської війни Станіслав Данилович вирушив із власним пішим регіментом на війну зі шведами, а по її швидкому завершенні повернувся до Варшави.

Тут запальний характер не давав йому спокою і надалі. Вже 30 липня 1634 р. наприкінці обіду у віленського воєводи Криштофа Радивиля, на якому були присутні численні гості, через якусь незначну причину Станіслав Данилович зчепився з ленчицьким воєводичем Ієронімом Радзівєвським. Обидва молодики почали рвати один одного за чуприни, побились на кулаках. У свою чергу, лише трохи не дійшло до збройної сутички між їхньою челяддю, перед якою вдалось закрити двері. Лише завдяки зусиллям господаря конфлікт пригасили та залагодили [14. Т. II. S. 40]. Відмітимо, що цей новий конфлікт мав місце в часі, коли із Станіслава ще не була знята попередня баніція¹⁶. Видається, що якраз характерне для сарматизму прагнення будь-що не осоромити честі роду та довести, що він гідний права належності до нього, штовхало Станіслава Даниловича до багатьох ризикованих та часто необдуманих кроків.

Очевидно, вирішивши побути подальше від Варшави та зайнятись справами Корсунського та Чигиринського староств, він перебирається на Наддніпрянщи-

¹⁶Від неї він був звільнений в 1635 р. за сприянням короля, відкупившись від А. Каліновського та від перебування в тюрмі, нібито, відповідно за 100 000 та 200 000 злотих [21. S. 417].

ну, де знаходить для себе нового супротивника – татар. Станіслав здійснив проти них декілька успішних акцій, в одній з яких, врешті, і поклав свою голову.

У свою останню експедицію Станіслав Данилович вирушив у середині осені 1636 р. Дані про її перебіг, незважаючи на здавалось би загальну відомість в той час, не зовсім певні. Про обставини справи повідомляє Альбрехт Станіслав Радивил та, пізніше, Ян Собеський. Десь в десятих числах жовтня Станіслав Данилович на чолі загону в 500 чоловік, який складали невелике число жовнів рів з надвірного війська молодого магната та козаки Корсунського старства, вирушив, не дивлячись на застереження досвідчених воїнів, на Задніпровську Україну, нібито через звістку про появу в степах татарського загону. Подальші події розгорталися наступним чином. Як пише Ян Собеський, польський відділ воєводича і загін козаків зразу ж був оточений великим числом татар. Козаки запропонували Даниловичу відступати усім разом військовим табором, тобто так, як вони чинили завжди у подібних випадках. Та останній відкинув цю пропозицію (можливо, пригадуючи трагічні обставини відступу під Цецорою з табору війська свого діда Станіслава Жулкевського) і, запропонувавши козакам відступати самим, на чолі верхового загону своїх військових слуг спробував вирватися з облоги. Його швидко наздогнали та, після того як під ним було вбито коня і сам він був поранений, забрали у полон¹⁷ до татарського мурзи Нелшея, який відвіз його до власного кочовища. У Нелшея Станіслав зустрів, якщо вірити Яну Собеському, добрий прийом (при ньому постійно перебував увесь його почет), і все йшло до того, що дана пригода відбудеться Даниловичу лише великою сумою викупу (нібито 100 тис. талерів). Перебування у полоні тривало вже біля двох місяців, коли десь у середині грудня про полоненого довідався начільний вождь буджацької орди Кантемір. Останній зажадав від Нелшея негайної видачі полоненого, що той і зробив, привізши Даниловича до шатра Кантеміра, який, нібито перебуваючи в п'яному шаленстві, наказав своєму синові Тутиміру відрубати бранцю голову. Спочатку відмовившись від такої «честі», після погроз батька (обіцяв відмовитись від нього), Тутимір вдарив Станіслава дрижачою рукою по шиї, однак не вбив. Лише конюший Кантеміра довів страту до кінця, позбавивши молодого Даниловича мук – вразив в'язня в серце (у Альбрехта Станіслава Радивиля, сам Тутимір довершив страту до кінця) [14. Т. II. S. 199; 11. S. 5–6].

Зрозуміло, що першим і найкращим джерелом до відтворення такої історії був слуга Даниловича – якийсь Жешовський. Адже він, як видно, постійно перебував при молодому панові і під час військової виправи, і під час полону, і при

¹⁷Згідно з К. Квятковським, козаки обсадили в степу табір, з якого і мали чинити опір татарам. Але молодий Данилович, разом з невеликою кількістю охотників, спокусився при появі незначного загону татар, кинувся за ними та був оточений переважаючими силами степовиків. Це відбулось так швидко, що польський загін навіть не встиг скористатись зброєю [25. S. 151–152].

Станіславовій страті. Тому потрібно враховувати особистісний момент у ставленні Жешовського до розвитку подій, що дає нам можливість піддати сумніву деякі факти цієї історії.

По-перше, Кантемір, як мусульманин, навряд чи вживав або тим більше зловживав алкоголем (хоча категорично відкинути даного факту ми не можемо, оскільки відомі й інші подібні випадки). По-друге, як вірно відзначив Альбрехт Станіслав Радивил, для страти Даниловича у Кантеміра було і без цього достатньо причин. Сам начільний буджацький вождь, постійне лихо для прикордонних земель Речі Посполитої, в своїй кар'єрі знав і злети, і падіння. У 1620–1624 рр. він навіть був бейлербеєм прикордонного з Польщею турецького вілайєту. Втрутившись у другій половині 1620-х рр. у внутрішню боротьбу за престол кримських ханів, Кантемір у 1628 р. розбив війська кримчаків, зайняв увесь півострів і обложив хана у Бахчисараї. Та, коли здавалося що успіх вже близько, втручання запорозьких козаків на чолі з Михайлом Дорошенком зірвало його плани, і Кантемір був змушений втекти до турецької фортеці Кафи, зі стін якої спостерігав страту одного з своїх синів – Дзілан Тіміра¹⁸. У жовтні 1629 р. під час набігу на українські землі один із загонів на чолі з сином Кантеміра був сильно погромлений між Підгайцями і Добриводами (1 жовтня), а другий загін, на чолі з іншим сином – Мамбетом, був 4 жовтня розбитий вщент на переправі. Мамбет, поранений в руку, потрапив в полон та був страчений на місці битви (йому відрубали голову), оскільки переможці не змогли вирішити, чиєю військовою здобиччю він став би. Пізніше голову Мамбета, як видно з мови Фабіана Бірковського на похованні Стефана Хмелецького, останній відіслав на сейм, де кинув під ноги короля [15. S. 88, 96, 107]. Згідно з іншим повідомленням, голову Мамбета, після того як з неї зняли шкіру, обвили сіном та надіслали батькові [14. Т. II. S. 199].

Тому не дивно, що Станіслав Данилович був для Кантеміра уособленням і всього християнського світу, з яким він постійно воював, і тих людей, які принесли йому стільки поразок та болючих втрат. У цій ситуації навіть більш дивним виглядало б, коли б Кантемір, не помстившись за смерть сина, спокусився на гроші. До того ж жорстокість не була чимось незвичайним для самого Кантеміра чи для того часу взагалі. Під час вже згадуваної його боротьби з кримським ханом, після однієї з битв Кантемір, зловивши двох найзнатніших мурз хана, наказав забити їх киями на березі Дунаю та настійно радив одному з претендентів на бахчисарайський трон страчувати своїх противників [15. S. 7, 9]. А для того ж Альбрехта Станіслава Радивила, на нашу думку, незвичним швидше виглядає не так сама страта та навіть те, в який спосіб вона була здійснена (пригадаймо, як відрубали голову полоненому Мамбету), а те, що було вбито представника такої знатної родини.

¹⁸Про Кантеміра дивись: [10; 15; 38; 18; 17].

Така загибель, хоча і не в повній мірі (інша справа, якби Станіслав Данилович поліг на полі бою), але відповідала тій апології лицарської смерті, яка з'являється у XVII ст., – була сарматською. Характерно, до речі, що ні в Альбрехта Станіслава Радивиля, ні в Яна Собеського немає навіть найменшої згадки про те, що Данилович просив Кантемира не вбивати себе, – це було б не достойно лицаря-сармата, для якого гідна смерть така ж необхідність, як і гідне життя. Відсутність такої згадки, правда, може свідчити не лише про стійкість Станіслава перед обличчям смерті, а про небажання авторів (чи тих, хто в свою чергу їх повідомив про події) згадувати про це, знову ж таки, щоб не кинути тінь на загиблого.

Звістка про смерть Станіслава дійшла до рідних ймовірно десь наприкінці грудня цього ж року, і чоловік його сестри Теофілі коронний підचाший Якуб Собеський зайняв усі його маєтності (по це зазначав Януш Радивил у своєму листі до батька від 26 грудня 1636 р. з Сідри) [31. List № 72, str. 315–316]. Однак Якуб Собеський з дружиною не були єдиними спадкоємцями, а тому вже 20 січня 1637 р. у Львові було здійснено поділ величезних маєтків між дочками Яна Даниловича – зведеними сестрами Марціаною Конєцпольською (дочка від першого шлюбу Яна з Катериною Красіцькою) і Теофілею Собеською (дочка від другого шлюбу з Софією Жулкевською) та їхнім племінником Збігневом Фірлеєм, сином рідної сестри Марціани Катерини з Даниловичів (ще одна дочка Яна Даниловича і Катерини Красіцької). Про гігантські розміри успадкованих сестрами маєтностей свідчить той факт, що тільки частина Теофілі включала в себе місто Жовкву з належними до нього дібрами (в тому числі 11 сіл), Бориспільську волость (місто Борисів на Київщині і понад 20 сіл; разом 700 км²) [36. S. 168], Яричівський ключ (місто Новий Яричів у Львівській землі, 11 сіл і лісний комплекс у 800 моргів), Озернянський ключ на Золочівщині (містечко, 9 сіл і ліси у 400 моргів), Куликівський ключ (містечко і 19 сіл), Маркопільський ключ (містечко, 12 сіл і ліси понад 400 моргів), містечко Сасів [24. S. 38], два двори в Варшаві і всі коштовності, які колись належали Жулкевським [24. S. 29]. Корсунське староство отримав дядько Станіслава Ян Миколай Данилович [29. S. 89].

Тіло Станіслава Даниловича було передано Жешовському. Пізніше, за посередництвом муляньського воєводи, і слуга, і тіло були викуплені Собеськими і привезені на початку 1637 р. до Жовкви, де відбулося поховання в парафіяльному соборі. Промову над тілом виголосив Якуб Собеський [19. S. 75]¹⁹. Надгробок Станіславу Даниловичу, роботи відомого німецького скульптора Андреаса Шлютера, встановив у парафіяльному костьолі Ян Собеський (1693).

¹⁹Через сім років після смерті у Кракові з'явився самозванець, який видавав себе за Станіслава Даниловича. Ним виявився якийсь шляхтич Войцех Болковський [35. T. I. S. 139–140].

Станіслав не зміг стати тим, кого, можливо, в ньому вбачала історіографія ХІХ ст. – месником за смерть діда і дядька. Більше того, він став одним з тих, за кого мали б помститись (згадаймо назву праці Кароля Шайнохи, присвячену Яну Собеському – «Оповідання про Яна III. Месник» (виділення наше - О. Ц.)). Для нас Станіслав Данилович цікавий насамперед тим, що і його життя, і смерть відповідали багатьом ідеалам того часу та можуть слугувати хорошим взірцем для розуміння ідеології сарматизму. Станіслав Данилович був у певній мірі не лише її продуктом – він став одним з її символів.

1. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 103 (Сапегі). – Оп. 1.

2. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 52 (Магістрат міста Львова). – Оп. 2. Інформація надана д. іст. н. В. Александровичем.

3. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Oddział rękopisów. – Rkps. 400 II. Інформація надана д. іст. н. В. Александровичем.

4. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1884. – Т. X: Spis oblat zawartych w aktach grodu i ziemstwa lwowskiego; Lwów, 1909. Т. XX: Lauda sejmikowe. Т. I: Lauda wiszeńskie 1572–1648 r. / Oprac. A. Prochaska.

5. Album studentów Akademii Zamojskiej. 1595–1781. – Warszawa: Wyd. Instytutu Historii Nauki PAN, 1994. – Archiwum dziejów oświaty. Т. XI / Opracował H. Gmiterek.

6. *Bersohn Mathias*. Studenci polacy na Uniwersytecie Bolońskim w XVI–XVII wieku. – Kraków, 1894. – Część II.

7. *Kotlubaj E.* Życie Janusza Radziwiłła Ś. Państwa Rzymskiego Xiążęcia na Birżach i Dubinkach, hrabi na Newlu i Siebieżu; wojewody Wileńskiego, Hetmana Wielkiego W.X.L. Mścislawskiego, Kazimirskiego, Kamienieckiego, Sejwenskigo, Bystrzyckiego, Retowskiego etc. starosty. – Wilno i Witebsk, 1859.

8. Monumenta sarmatarum, viam vninerfae carnis ingrefforum. Simone Starovolscio Primicerio Tarnouienfi Collectore. – Cracoviae, MDCLV.

9. Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski. Diaryusze, relacye, pamiętniki i t.p. służyć mogące do objaśnienia dziejów krajowych: tudzież listy historyczne do panowania królów Jana Kazimierza i Michala Korybuta, oraz listy Jana Sobieskiego, marszałka i hetmana wielkiego koronnego, z rękopismow zebrane przez A. Grabowskiego. – Kraków, 1845. – Т. I.

10. Pamiętniki o Koniecpolskich. Przyczynek do dziejow polskich XVII wieku, wydał Stanisław Przyłocki. – Lwów, 1842.

11. Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego / Zebrał i wydał Franciszek Kluczycki / Wydawnictwa komisii historyczney Akademii Umiejętności w Krakowie. Nr. 16. Acta historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 usque ad annum 1795. Volumen II. Acta Joannis Sobieski. Ad illustrandum vitae eius cursum, resque inde ab iuventute usque ad

electionem in regem gestus, in servientia. – Kraków, 1880. – T. I. – Cz. I. Obejmująca pisma od roku 1629 do roku 1671.

12. Polacy na studiach w Ingolsztacie. Z rękopisów uniwersytetu monachijskiego wydał ks. P. Czaplewski. – Poznań, 1914.

13. Prawa konstytucye y przywileie Krolestwa Polskiego y Wielkiego xięstwa Litewskiego, y wszystkich prowincyi należących, na walnych sejmiech koronnych od seymu Wiślickiego Roku Pańskiego 1347 aż do ostatniego seymu uchwalone (Volumina legum). – Warszawa, 1735. – Volumen tertium. Ab anno 1609–ad annum 1640.

14. *Radziwiłł Albrycht Stanisław*. Memoriale rerum gestarum in Polonia. 1632–1656. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1968. – T. I: 1632–1633; 1970. – T. II: 1634–1639.

15. Ukrainne sprawy. Przyczynek do dziejów polskich, tatarskich i tureckich, XVII wieku / Wydał Stanisław Przyłęcki. – Lwów, 1842.

16. Źródła dziejowe. – Warszawa, 1877. – T. V. Lustracye królewsczyzn ziem Ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Wydał A. Jabłonowski.

17. *Baranowski B.* Organizacja wojska polskiego w latach trzydziestych i czterdziestych XVII wieku. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1957.

18. *Baranowski B.* Polska a Tatarszczyzna w latach 1624–1629. – Łódź, 1948.

19. *Barącz S.* Pamiątki miasta Żółkwi. – Lwów, 1877.

20. *Charewiczowa Ł.* Daniłowiczowa z Żółkiewskich Zofia // Polski słownik biograficzny. – T. IV. – Kraków, 1938. – S. 417–418.

21. *Czapliński W.* Daniłowicz Stanisław // Polski słownik biograficzny. – Kraków, 1938. – T. IV. – S. 417.

22. *Czapliński W.* Na dworze króla Władysława IV. – Warszawa: Książka i wiedza, 1959.

23. *Dąbkowski P.* Z przeszłości Rudy i Kochawiny. – Lwów, 1928.

24. *Długosz J.* Jakub Sobieski 1590–1646. Parlamentarzysta, polityk, podróżnik i pamiętnikarz. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1989.

25. Dzieje narodu Polskiego za panowania Władysława IV króla Polskiego i szwedzkiego. Napisane przez Kaietana z Kwiatkowa Kwiatkowskiego. Warszawa, 1823.

26. *Gębarowicz M.* Szkice z historii sztuki XVII w. – Toruń, 1966.

27. *Grzeszczuk S.* Wstęp / *Opalinski L.* Wybór pism / Opracował S. Grzeszczuk. – Wrocław–Kraków: Zakład narodowy im. Ossolinskich. Wydawnictwo, 1959.

28. *Grzybowski Stanisław*. Sarmatyzm / Dzieje narodu i państwa polskiego. – Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1996. – T. II. – Z. 26 / Pod red. F. Kiryka.

29. Herbarz Polski. Część I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich / Ułożył i wydał A. Boniecki. – Warszawa, 1901. – T. IV.

30. *Horn M.* Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605–1633 na Ruś Czerwoną // Prace Opolskiego Towarzystwa przyjaciół nauk. Wydział nauk historyczno-społecznych. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk. Zakład narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo, 1966.

31. *Kotlubaj E.* Odsiecz Smoleńska i pokój Polanowski [Відбитка з «Dodatku do Czasu» za жовтень 1858 року]. – Kraków, 1858.

32. *Lepszy K.* Daniłowicz Jan // Polski słownik biograficzny. – Kraków, 1938. – T. IV. – S. 414–415.

33. *Lipiński W.* Boj o Żaworonkowe wzgórza i osaczenie Szeina pod Smoleńskiem (16–30 października 1633 r.) // *Przegląd historyczno-wojskowy*. – Warszawa, 1935. – T. VII. – S. 39–74.

34. *Lipiński W.* Kampanja zimowa 1633/1634 i kapitulacja Szeina // *Przegląd historyczno-wojskowy*. – Warszawa, 1935. – T. VII. – S. 217–255.

35. *Łoziński W.* Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. Wydanie szóste. – Kraków, 1960. – T. I. – Czasy i ludzie; T. II. Wojny prywatne.

36. *Podhorodecki L.* Hetman Żółkowski. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1968.

37. *Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów Słowiańskich*. – Warszawa, 1895. – T. XIV.

38. *Szajnocha K.* Opowiadania o królu Janie III. Mściciel. – Żytomierz, 1860.

Rus' Vojevodych Stanislav Danylovych: Portrait of Young Magnate of the First Half of the XVII Century. Avenger

Oleksandr Tseluyko

In the article the author strives to reconstruct a portrait of a young noble man of the period of Sarmatism on the example of a representative of one of the greatest magnate kins of the XVII century – Stanislav Danylovych. There has been expressed the assumption that the image of Rus' vojevodych created by memoirs literature was to great extent a product of people's imagination at that time. Certain facts about S. Danylovych's biography and his family have been clarified.

Key words: *the Danylovyches, magnateria, Sarmatism, Halychyna.*

УДК 502.8 : 903 (477.83-25)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ МІСТА ВИННИКИ ЛИЧАКІВСЬКОГО РАЙОНУ МІСТА ЛЬВОВА

Ірина Кордюк

Розглядаються проблеми збереження археологічної спадщини України на прикладі конкретної історично сформованої адміністративно-територіальної одиниці на сучасній території міста Львова.

Ключові слова – археологічна спадщина, пам'ятка археології, об'єкт археологічної спадщини, охоронна зона пам'ятки, культурний шар, облік пам'яток, моніторинг, консервація, музеєфікація, охорона археологічної спадщини, професійна етика археологів, Львів, Винники.

Актуальність теми визначається необхідністю впорядкування інформації про нерухомі та рухомі пам'ятки археології, що відносяться до культурної спадщини м. Винники, як частки загальноукраїнського надбання. Це необхідно як у зв'язку з формуванням Державного реєстру нерухомих пам'яток України, так і для сприяння науковим дослідженням та належній охороні.

Проблеми збереження і дослідження археологічної спадщини окремо розглядаються рідко, на відміну від пам'яток архітектури чи історії. Серед публікацій можна згадати праці В. Івановського [18; 19], М. Филипчука [40], Т. Каткової [20], Г. Клочко [22], І. Михальчишина [28], Н. Мінаєвої [30], І. Свешнікова [36] та ін. З'являються публікації на тему професійної етики археологів [14; 21; 27]. Є певний доробок з історії археологічних досліджень на території м. Винники та його околиць (праці М. Бандрівського [10; 11], Н. Білас [12], Д. Козака [24], Л. Мацкевого [26], М. Пелещишина [35; 33; 34; 31; 32], С. Терського [38; 39; 37;], П. Довганя, В. Коноплі, І. Тимця [16; 13]).

З огляду на зазначене, **мета** автора – звернути увагу археологів, працівників музеїв, громадських організацій, службовців державних органів на

проблеми збереження археологічної спадщини України загалом та м. Винники зокрема.

Археологічна спадщина України – це сукупність пам'яток археології, що перебувають під охороною держави, та пов'язані з ними території, а також рухомі культурні цінності (археологічні предмети), що походять з об'єктів археологічної спадщини [4. Стаття 1]. Законодавство України серед видів об'єктів культурної спадщини виділяє археологічні – «рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під землею поверхнею та під водою і є невідторним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації» [5. Стаття 2]. За Європейською конвенцією про охорону археологічної спадщини, переглянутою 16 січня 1992 р. у Валетті, «археологічна спадщина включає споруди, архітектурні ансамблі, розбудовані та облаштовані ділянки території, рухомі об'єкти, інші пам'ятки, а також їхній контекст, незалежно від місця розташування на суходолі або під водою» [17. Стаття 1, пункт 3]. За цією ж конвенцією «археологічна спадщина є головним елементом пізнання історії людства» [17. Преамбула].

Основною запорукою збереження археологічної спадщини України є чіткий **облік** пам'яток усіх категорій та їх регулярне обстеження. До пам'яток археології законодавство України зараховує об'єкти археологічної спадщини національного або місцевого значення, які занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [5. Стаття 1]. «Охорона археологічної спадщини, – за Лозанською хартією, – повинна базуватися на ґрунтовних знаннях стосовно її існування, чисельності й значимості. Загальна інвентаризація археологічного потенціалу також є основним знаряддям розробки стратегії в галузі збереження археологічної спадщини. Внаслідок цього інвентаризація повинна бути основною умовою охорони й використання археологічної спадщини. У той же час інвентаризація становить джерельний банк даних для наукових досліджень. Інвентаризація, таким чином, повинна бути постійним і динамічним процесом. Вона має включати інформацію різних рівнів і вірогідності, тому що навіть поверхові обстеження можуть стати важливими для вироблення заходів з охорони археологічної спадщини» [29. Пункт 4]. Стаття 8 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» державний облік археологічної спадщини тлумачить так: «Археологічні пам'ятки і предмети підлягають державному обліку незалежно від підпорядкування і форми власності. Державний облік археологічної спадщини здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконав-

чої влади у сфері охорони культурної спадщини. Державний облік археологічної спадщини включає її виявлення, фіксацію, визначення наукової та культурної цінності, картографування і паспортизацію, складання списку і зводу археологічних пам'яток, облік та інвентаризацію археологічних колекцій незалежно від відомчої належності і форми власності. Порядок проведення Державного обліку археологічної спадщини визначає Кабінет Міністрів України».

Слід відзначити роботу археолога Л. Мацкевого «Археологічні пам'ятки міста Львова» [26], в якій зведено інформацію про археологічні дослідження, проведені на території Львова. На жаль, у ній присутні також помилкові та неперевірені твердження. Сама назва суперечить статті 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини», адже у книзі йдеться не про пам'ятки археології, а скоріше про об'єкти археологічної спадщини. У Державному реєстрі нерухомих пам'яток України із національним статусом, як пам'ятку археології під № 130001 зазначено городище давньоруського міста Львова IX–XIII ст. у парку «Високий замок» [5]. Оновлений реєстр пам'яток місцевого значення ще формується. До пам'яток археології на території м. Львів-Винники віднесено «Поселення мідно-кам'яної доби (близько 2500–2250 рр. до н. е.) на горі «Жупан» та «Поселення мідно-кам'яної доби (близько 2500–2250 рр. до н. е.) на південно-західній частині гори «Лисівка»¹.

Проблемним є також питання зберігання документації археологічних досліджень. «Науково-дослідні установи, що проводили археологічні дослідження, мають право зберігати оригінали польової документації у себе за наявності наукового архіву з постійним зберіганням документів. ІА НАН України має право вимагати для огляду ці оригінали, перевіряти стан їх зберігання. У звіті зазначається місце зберігання оригіналів. У такому випадку до Польового комітету подаються копії креслень, фотофіксація та інвентарний опис знахідок» [2. Пункт 3.2.36]. Проте такі архіви в установах здебільшого відсутні.

Моніторинг археологічної спадщини. Обстеження стану збереженості об'єктів археологічної спадщини вимагає спланованості та регулярності. Для виконання таких завдань необхідне залучення спеціально підготовлених фахівців з досвідом польових археологічних досліджень. На нашу думку при такій кількості будівельно-ремонтних робіт, що проводяться на території міста Львова, центральна частина якого занесена до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, є необхідним створення в управлінні охорони історичного середовища Львівської міської ради **відділу археології**, як окремого структурного підрозділу з інспекторами-археологами та методистами з питань визначення наукової і

¹Рішення Виконавчого комітету Львівської обласної ради депутатів трудящих «Про взяття під державну охорону пам'ятників археології, історії та мистецтва, розташованих на території Львівської області» від 05.05.1972 р., № 183.

культурної цінності, обліку, консервації та музеєфікації археологічних об'єктів. Необхідність створення такого відділу обумовлена Законом України «Про охорону археологічної спадщини» [4]: «до уповноважених органів охорони культурної спадщини належать... органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування» (стаття 4); «до повноважень... органів охорони культурної спадщини місцевого самоврядування належить: здійснення контролю за виконанням цього Закону, інших нормативно-правових актів щодо охорони археологічної спадщини; забезпечення в межах відповідної території (... міста, району) належного захисту та утримання об'єктів археологічної спадщини; погодження на стадії проектування відведення земельних ділянок під містобудівні, шляхові, меліоративні та землевпорядні роботи після їх археологічного дослідження; здійснення постійної інспекції за станом схоронності археологічних пам'яток; реєстрація дозволів та відкритих листів на право проведення досліджень на археологічних пам'ятках» (стаття 7).

На виконання Закону України «Про охорону археологічної спадщини» [4], логічним було б також виокремити у відділі археології *сектор науково-методичної експертизи та обліку*: «Державний облік археологічної спадщини включає її виявлення, фіксацію, визначення наукової та культурної цінності, картографування і паспортизацію, складання списку і зводу археологічних пам'яток, облік та інвентаризацію археологічних колекцій незалежно від відомчої належності і форми власності» (стаття 4); «У тому випадку, коли досліджені елементи археологічної спадщини залишаються на місці (in situ), археолог разом з відповідним органом охорони культурної спадщини вживають заходів щодо їх консервації або музеєфікації» (стаття 18). У пункті 4 Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України зазначено: «Облікова документація, що передбачає виконання роботи з метою виявлення, дослідження, фіксації об'єкта культурної спадщини, визначення його антропологічної, археологічної, естетичної, етнографічної, історичної, мистецької чи художньої цінності, складається... органами охорони культурної спадщини місцевого самоврядування згідно з їх компетенцією або уповноваженими ними установами та організаціями», а, згідно пункту 17 Методики грошової оцінки пам'яток, – «з метою віднесення об'єкта оцінки до певної хронологічної групи, визначення історичної цінності, рівнів раритетності, схоронності археологічної пам'ятки до робіт залучаються відповідні спеціалісти або організації, уповноважені провадити такі експертизи».

За статтею 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» [4] наукова експертиза археологічної спадщини – це «діяльність, метою якої є наукове дослідження археологічної спадщини і підготовка науково обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо використання археологічних об'єктів, а та-

кож аналіз програм, проектів містобудівних, архітектурних і ландшафтних перетворень, за якими передбачається проведення земляних робіт та реалізація яких може позначитися на об'єктах археологічної спадщини». Задля здійснення постійної інспекції за станом схоронності археологічних пам'яток (на виконання статті 7 Закону України «Про охорону археологічної спадщини») необхідно створити у відділі археології *сектор археологічної інспекції*. Стаття 31 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до делегованих повноважень виконавчих органів міських рад у галузі будівництва відносить «організацію охорони, реставрації та використання пам'яток історії та культури, архітектури та містобудування», у галузі культури – «забезпечення охорони пам'яток історії та культури, збереження та використання культурного надбання» (стаття 39).

Таблиця № 1. Проект структурної організації підрозділу управління охорони історичного середовища Львівської міської ради.

Відділ охорони археологічної спадщини								
Начальник відділу								
<ul style="list-style-type: none"> – здійснення контролю за виконанням Закону України «Про охорону археологічної спадщини» та інших нормативно-правових актів щодо охорони археологічної спадщини території м. Львова; – забезпечення в межах території м. Львова належного захисту та утримання об'єктів археологічної спадщини; – реєстрація дозволів та відкритих листів на право проведення досліджень на археологічних пам'ятках в межах території м. Львова; – погодження на стадії проектування відведення земельних ділянок під містобудівні, шляхові, меліоративні та землевпорядні роботи після їх археологічного дослідження; – здійснення постійної інспекції за станом схоронності археологічних пам'яток. 								
Сектор науково-методичної експертизи та обліку			Сектор археологічної інспекції					
Головний спеціаліст			Головний спеціаліст					
<ul style="list-style-type: none"> • Провідний спеціаліст (фахівець з науково-методичної експертизи та наукової оцінки об'єктів археологічної спадщини) 			<ul style="list-style-type: none"> • Районні інспектори-археологи 					
<ul style="list-style-type: none"> • Провідний спеціаліст (фахівець з обліку об'єктів археологічної спадщини) 			Галицький	Залізничний	Личаківський з м. Винники	Сихівський	Франківський	Шевченківський
<ul style="list-style-type: none"> • Провідний спеціаліст (фахівець з консервації та музеєфікації об'єктів археологічної спадщини) 								
<ul style="list-style-type: none"> • Провідний спеціаліст (архівіст) 								

<p>Завдання сектору науково-методичної експертизи та обліку:</p> <ul style="list-style-type: none"> – визначення охоронних археологічних зон; – здійснення науково-дослідних робіт; – проведення натурних досліджень; – підготовка умов до проектування; – виготовлення історико-археологічних довідок; – виготовлення облікової документації; – виготовлення і встановлення охоронних дошок; – допомога у проведенні грошової оцінки пам'яток – проведення архівно-пошукових робіт. 	<p>Завдання сектору археологічної інспекції:</p> <ul style="list-style-type: none"> – регулярне обстеження об'єктів археологічної спадщини; – складання актів візуального обстеження об'єктів; – підготовка висновків щодо відведення земельних ділянок; – оформлення охоронних договорів з власниками об'єктів археологічної спадщини; – контроль за відповідністю будівництва погодженій проектній документації при здійсненні забудови в охоронних археологічних зонах; – складання актів про вчинення правопорушення у сфері охорони археологічної спадщини; – складання протоколів про адміністративні правопорушення; – складання постанов про накладання фінансових санкцій за правопорушення у сфері охорони культурної спадщини; – складання приписів.
--	---

Прикладом може слугувати очолюваний В. Погорілим Відділ охорони археологічної спадщини Управління обліку пам'яток та охорони археологічної спадщини Головного управління охорони культурної спадщини Київської міської державної адміністрації Київської міської ради (звичайно, з пристосуванням до львівських реалій, враховуючи площу міста та інтенсивність ремонтно-будівельних робіт).

Потрібно також відзначити існування кадрової проблеми, адже бракує спеціалістів з архітектурної археології (що вимагає, крім історико-археологічної, певної додаткової підготовки, зокрема, архітектурної), а також небажання археологів працювати в умовах обмежених часовими термінами будівельних робіт, що часто не дозволяють здійснити повноцінні археологічні дослідження. Відмітимо і пасивність львівських археологів у пам'ятко-охоронній діяльності, яку здійснюють державні установи чи громадські організації: жоден з них, окрім архітектора-археолога Ю. Лукомського, не є членом Українського національно-

го комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS). Київ, наприклад, представлений С. Біляєвою, Л. Виноградською, Л. Кулаковською, В. Погорілим, П. Толочком, а Одеса – Т. Самойловою [25]. На сьогодні ICOMOS – є єдиною міжнародною громадською організацією, діяльність якої присвячена просуванню теорії, методологій і наукових технологій у консервації архітектурної та археологічної спадщини. Не проявляють львівські археологи, окрім В. Оприска, активності й у роботі Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Охорона археологічної спадщини – це комплекс здійснюваних відповідно до законодавства України заходів держави, її органів, підприємств, закладів, установ і організацій, а також громадян, спрямованих на облік (виявлення, наукове вивчення, класифікацію, картографування, державну реєстрацію), захист, збереження, належне утримання, відповідне використання, консервацію, реставрацію, реабілітацію та музеєфікацію об'єктів археологічної спадщини, а також поширення знань про археологічну спадщину [4. Стаття 1]. Одним з обов'язкових заходів збереження та захисту пам'ятки від пошкодження, руйнування або знищення – є встановлення та утримання охоронних дощок і охоронних знаків у належному стані. Забезпечення виготовлення, встановлення та утримання охоронних дощок (знаків) покладається на органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування. Видатки на здійснення матеріальних витрат на виготовлення, встановлення та утримання охоронних дощок (знаків) здійснюються за рахунок загального та спеціального фондів державного бюджету України, місцевих бюджетів, за кошти власників пам'яток чи уповноважених ними органів, або осіб, які набули права володіння, користування чи управління пам'ятками, кошти замовників робіт, благодійні внески та пожертвування на охорону культурної спадщини та інші джерела, не заборонені чинним законодавством. Власник (користувач) пам'ятки зобов'язаний стежити за схоронністю охоронної дошки (знака) і в разі пошкодження або втрати невідкладно повідомити місцевий орган охорони культурної спадщини [7]. «Юридичні і фізичні особи, у користуванні або власності яких перебувають археологічні об'єкти або предмети, зобов'язані: дотримуватися всіх правил охорони і використання археологічних об'єктів або предметів; виконувати всі необхідні роботи виробничого характеру згідно з дозволом; негайно інформувати про нововиявлені об'єкти або предмети в межах території, яку вони використовують для своєї діяльності; сприяти і не перешкоджати будь-яким роботам з виявлення, обліку та вивчення археологічних об'єктів або предметів», – стаття 19 Закону України «Про охорону археологічної спадщини».

Життя не стоїть на місці: змінюються демографічні показники населення, екологічна і економічна ситуації, зростають потреби у зведенні нових буди-

вель і споруд, що у свою чергу вимагає освоєння незагосподарених земельних ділянок. Відведення земельних ділянок регулює частина дев'ята статті 118 Земельного кодексу України: «Проект відведення земельної ділянки погоджується з органом по земельних ресурсах, природоохоронним і санітарно-епідеміологічним органами, органами архітектури і охорони культурної спадщини та подається на розгляд відповідних місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування». З метою захисту об'єктів археології, в тому числі тих, що можуть бути виявлені, надання земельних ділянок здійснюється за погодженням відповідних органів охорони культурної спадщини згідно із законом [4. Стаття 37]. «Археологічна спадщина, – за Лозанською хартією, – нестійке й не відновлюване культурне багатство. Тому сільське господарство й землекористування повинні регламентуватися і розвиватися так, щоб скоротити до мінімуму руйнування археологічної спадщини. Політика, спрямована на охорону археологічної спадщини, має становити невід'ємну частину діяльності в галузі землекористування, культури навколишнього середовища й освіти. Політика, спрямована на збереження археологічної спадщини, повинна постійно вдосконалюватися. Організація археологічних служб має стати частиною цієї політики. Збереження археологічної спадщини має становити єдине ціле з політикою планування на міжнародному, національному, регіональному й місцевому рівнях» [29. Пункт 2].

«Державні органи охорони пам'яток при реєстрації «Відкритого листа», за необхідності, визначають особливі умови ведення археологічних робіт:

- збереження окремих ділянок пам'яток нерозкопаними у якості еталонів;
- погодження плану археологічних розкопок пам'ятки, в якому можуть бути розкриті нерухомі об'єкти, що підлягають консервації та збереженню, з планами робіт науково-реставраційних організацій;
- відтворення зовнішнього вигляду археологічних пам'яток (вали, кургани тощо), які є елементами містобудівного і природного середовища, що історично склалося;
- першочергові дослідження пам'яток археології у районах, де планується проведення будівельних робіт» [2. Пункт 3.2.12].

На відміну від інших видів пам'яток, лише пам'ятки археології не можуть перебувати в іншій формі власності, крім державної [5. Стаття 17]. Закон України охороняє також об'єкти археологічної спадщини – «місця, споруди (витвори), комплекси (ансамблі), їхні частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, створені людиною, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінності з археологічного, антропологічного та етнографічного поглядів і повністю або частково зберегли свою автентичність» [4. Стаття 1]. За Лозанською хартією: «Законодавство повинно заборонити будь-

яке руйнування, спотворення чи перебудову шляхом модифікації пам'ятки або визначного археологічного місця, а також його оточення без узгодження з компетентними археологічними службами. Якщо законодавство поширюється тільки на пам'ятки, що офіційно охороняються, паспортизовані або зареєстровані, то повинні вживатися заходи для тимчасової охорони нововиявлених ділянок спадщини, або пам'яток, які ще не охороняються, доти, доки не буде проведена їхня оцінка з точки зору археології» [29. Пункт 3].

За законодавством України [6], задля збереження і відтворення найближчого історичного середовища пам'ятки, головним чи суттєвим елементом якого вона є, та створення оптимальних умов її огляду, а також забезпечення належного функціонування пам'ятки, охорони від вібрацій, забруднень, підтоплення та інших негативних техногенних і природних впливів, – створюються охоронні зони (пункт 2.6). Зони охорони встановлюються навколо пам'яток археології, внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, а також включених до списків (переліків) пам'яток історії та культури відповідно до Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» (пункт 1.2). Зони охорони пам'яток, установлені до 2000 р. включно відповідно до Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», зберігають чинність до визначення нових зон охорони пам'яток (пункт 1.3). Із зон охорони пам'яток виводяться або перепрофілюються промислові підприємства, майстерні, склади, що завдають шкоди пам'ятці, спричиняють виникнення динамічних навантажень, значних вантажних потоків, забруднення ґрунту, повітря, водоймищ (пункт 2.14). Зони охорони пам'яток та їх межі мають визначатися з урахуванням: історико-культурної цінності прилеглих до пам'яток територій; особливостей композиційного впливу пам'яток на довкілля; пейзажних зв'язків пам'яток з природним середовищем; цінності природних складових ландшафту населеного місця; геологічної та гідрогеологічної ситуації; техногенних навантажень та вимоги забезпечення дотримання загального режиму зон охорони (пункт 3.2). До охоронної зони включають ділянки історичної забудови, ландшафтів, вільних просторів, які становлять характерне історичне середовище пам'ятки, а також цінні оглядові точки та зони. До охоронної зони також приєднують території, необхідні для захисту пам'ятки від шкідливих техногенних і природних впливів (пункт 3.4.1). В охоронній зоні нова забудова за висотою, розмірами в плані, масштабністю, архітектурними формами підпорядковується пам'яткам та їх історичному середовищу (пункт 2.6). Зони охорони пам'яток археології національного значення (не пов'язаних з архітектурними пам'ятками, комплексами, ансамблями) затверджуються Міністерством культури і туризму, місцевого значення – органами охорони культурної спадщини обласних дер-

жавних адміністрацій або визначеними ними іншими органами охорони культурної спадщини (пункт 4.5)². Межі зон охорони пам'яток в обов'язковому порядку наносять на основне креслення генерального плану міста, на основне креслення проекту детального планування району, що містить пам'ятки, і на основне креслення проекту забудови території, що має пам'ятки. У пояснювальних записках цих містобудівних проектів повинні бути викладені вимоги до використання територій зон охорони, які визначає встановлений для кожної зони режим охорони (пункт 4.6). «Зони охорони пам'ятки (пам'яток)» як містобудівні охоронно-регулятивні документи мають використовуватись при розробленні місцевих правил забудови, при наданні завдань на проектування, складанні архітектурно-планувальних завдань та інших проектних завдань для об'єктів, розташованих у межах зон охорони пам'яток, для розроблення всіх видів проектною документації, передбаченої чинними документами про склад, порядок розроблення, погодження і затвердження проектів планування і забудови міст, селищ і сіл, проектів реконструкції, озеленення і впорядження історичних ареалів населених місць та їх окремих частин і проектів інженерних споруд та робіт, пов'язаних з перетворенням ландшафту в межах зон охорони пам'яток (пункт 4.7).

Окрім пам'яток археології та об'єктів археологічної спадщини, під охороною законодавства України перебувають також зони охорони археологічного культурного шару – території за межами пам'ятки археології та їх охоронних зон, де виявлені окремі археологічні знахідки або можливе існування археологічного культурного шару, доведення якого потребує проведення шурфування або розкопок. Призначені вони для забезпечення збереження і дослідження пам'яток археології (пункт 2.9). Зони охорони археологічного культурного шару встановлюються в межах територій історичних населених місць та інших стародавніх поселень, обмежених лініями укріплень, з урахуванням перемість, некрополів тощо (пункт 3.7).

На охоронюваних археологічних територіях, у межах зон охорони пам'яток, історичних ареалів населених місць, занесених до Списку історичних населених місць України, забороняються містобудівні, архітектурні чи ландшафтні перетворення, будівельні, меліоративні, шляхові, земляні роботи без дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини [3. Стаття 32]. Розміщення реклами на пам'ятках місцевого значення, в межах зон охорони цих пам'яток дозволяється за погодженням з органом охорони культурної спадщини місцевого самоврядування [5. Стаття 24].

«Археологічна спадщина, – за Лозанською хартією, – це частина культурно-історичної спадщини всього людства, й тому обов'язком кожної

²У Львові – управлінням охорони історичного середовища Львівської міської ради.

країни є виділення достатніх коштів для її збереження» [29. Пункт 3]. Крім фінансування охорони, захисту, дослідження археологічної спадщини з фондів Державного бюджету України, передбачається також залучення коштів власників археологічних об'єктів чи уповноважених ними органів або осіб, які набули права володіння, користування чи управління пам'ятками, коштів замовників робіт, благодійних внесків та пожертвувань, у тому числі валютних, на охорону археологічної спадщини та інші джерела, не заборонені законодавством України [4. Стаття 20]. Зауважимо також, що земляні роботи, що носять археологічний характер, потребують великої обережності й тому нормуються спеціально розробленими нормами [1]. Кошти, одержані від справляння податку з реклами (за розміщення зовнішньої та внутрішньої реклами на пам'ятках та в межах їхніх охоронних зон), а також від справляння збору за право використання місцевої символіки, пов'язаної з пам'ятками, використовуються виключно на фінансування охорони культурної спадщини, відповідно до місцевих бюджетів, затверджених в установленому порядку [3. Стаття 40].

«Якщо під час проведення будь-яких земляних робіт виявлено знахідку археологічного або історичного характеру, виконавець робіт (будівельна чи інша організація) зобов'язаний зупинити їх подальше ведення і протягом однієї доби повідомити про це відповідний орган охорони культурної спадщини та орган місцевого самоврядування, на території якого проводяться земляні роботи. Земляні роботи можуть бути відновлені лише згідно з письмовим дозволом відповідного органу охорони культурної спадщини після завершення археологічних досліджень відповідної території» [1. Пункт. 3.2.10].

Відповідальність за порушення пам'яткоохоронного законодавства передбачено статтею 298 Кримінального кодексу України «Знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці»: «1. Умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини – караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. 2. Ті самі дії, вчинені щодо пам'яток національного значення, – караються позбавленням волі на строк до п'яти років. 3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини, – караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. 4. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища, – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років».

Охороною археологічної спадщини на території Львівської обл. відає Управління охорони культурної спадщини Львівської обласної державної адміністрації як регіональний підрозділ центрального органу виконавчої влади – Державної служби з питань національної культурної спадщини України. На території м. Львова облік, моніторинг та охорону об'єктів археологічної спадщини здійснює Управління охорони історичного середовища Львівської міської ради, як виконавча служба органу місцевого самоврядування. За українським законодавством, «органи охорони культурної спадщини зобов'язані заборонити будь-яку діяльність юридичних або фізичних осіб, що створює загрозу пам'ятці або порушує законодавство, державні стандарти, норми і правила у сфері охорони культурної спадщини. Приписи органів охорони культурної спадщини є обов'язковими для виконання всіма юридичними та фізичними особами» [5. Стаття 30]. Крім того, «відповідний орган охорони культурної спадщини може призначати своїх уповноважених представників для здійснення нагляду за проведенням археологічних розкопок. Виконавець археологічних розкопок зобов'язаний сприяти представникам органів охорони культурної спадщини у здійсненні нагляду за проведенням розкопок. Застосування металошукачів чи будь-якого іншого пошукового обладнання або відповідної технології на об'єктах культурної спадщини дозволяється тільки за наявності дозволу на їх використання та підлягає обов'язковій реєстрації у відповідному органі охорони культурної спадщини» [5. Стаття 35].

Стаття 13 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» зобов'язує органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування сприяти діяльності Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Українського фонду культури, інших громадських організацій, а також громадян з охорони археологічної спадщини. Громадські організації, громадяни мають право сприяти органам охорони культурної спадщини у проведенні практичних заходів з виявлення, вивчення, обліку та охорони об'єктів археологічної спадщини, популяризації серед населення знань про них та пам'яткоохоронного законодавства, здійснюють громадський контроль за станом збереження, використанням, консервацією та музеєфікацією пам'яток археології. Стаття 11 Закону України «Про охорону культурної спадщини» зазначає: «Українське товариство охорони пам'яток історії та культури сприяє залученню широких верств населення до участі в охороні культурної спадщини, здійснює пропаганду культурної спадщини і законодавства про її охорону, громадський контроль за її збереженням, використанням, консервацією, реставрацією, реабілітацією, музеєфікацією та ремонтом, сприяє роботі органів охорони культурної спадщини. Незалежні групи спеціалістів з ініціативи об'єднань громадян, органів охорони культурної спадщини, а також інших органів виконавчої влади та органів місцевого само-

врядування за рахунок їх власних коштів або на громадських засадах можуть здійснювати громадську експертизу з питань охорони культурної спадщини. Висновки даної експертизи можуть враховуватися органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування при прийнятті відповідних рішень згідно із законом». До громадських організацій, що займаються пам'яткоохороною чи пам'яткодослідницькою діяльністю, окрім Українського товариства охорони пам'яток історії та культури і Українського фонду культури, належать ще Всеукраїнська спілка краєзнавців, Українське історико-просвітницьке товариство «Меморіал», Українська асоціація захисту історико-культурного середовища, Організація української молоді «Спадщина», Товариство шанувальників Львова, Благодійний фонд «Збереження історико-архітектурної спадщини Львова», Центр правових та політичних досліджень «СІМ» [9. С. 52; 15].

Консервація – це «сукупність науково обґрунтованих заходів, які дозволяють захистити об'єкти культурної спадщини від подальших руйнувань і забезпечують збереження їхньої автентичності з мінімальним втручанням у їхній існуючий вигляд» [5. Стаття 1]. Державні будівельні норми зазначають: «Виконавець археологічних розвідок і розкопок зобов'язаний забезпечити: збереженість виявлених об'єктів культурної спадщини та передачу рухомих предметів визначеній у дозволі установі; ведення наукової документації, передачу її органам, які видали дозвіл і необхідний кваліфікаційний документ («Відкритий лист»); належну консервацію об'єкта культурної спадщини [в разі потреби – взяти участь у підготовці зазначених об'єктів до експозиції, стаття 35 Закону України «Про охорону культурної спадщини»]; упорядкування території після завершення робіт. Останні роботи неодмінно повинні включатися до кошторису досліджень» [2. Пункт 3.2.11].

Музеєфікація (тобто перетворення певної пам'ятки в об'єкт показу) на наш погляд є найбільш оптимальним засобом збереження культурної спадщини для майбутніх поколінь. «Демонстрація археологічної спадщини перед широким загалом, – за Лозанською хартією, – є важливим засобом знайомства з джерелами й еволюцією сучасного суспільства. У той же час це найкращий спосіб для розуміння необхідності схоронності цієї спадщини. Показ археологічної спадщини перед широкою аудиторією є популяризацією наукових знань. Він має враховувати найрізноманітніші підходи до пізнання минулого» [29. Пункт 7]. За Законом України «Про охорону культурної спадщини» музеєфікація – це «сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування» [5. Стаття 1]. Згідно Державних будівельних норм, «замовник робіт на пам'ятці разом з організаціями і спеціалістами, які здійснюють архітектурно-археологічні дослідження, зобов'язані забезпечувати збереження пам'ятки в процесі проведення

робіт і після їх завершення та згідно з завданням і програмою досліджень привести пам'ятку до стану, найбільш придатного для її подальшого збереження» [2. Пункт 3.2.15]. Проте музеєфікація пам'ятки археології має свою специфіку, пов'язану з особливостями цієї групи об'єктів культурної спадщини. Ця специфіка складається з двох складових: технологічного і соціального аспектів. Проблемними є питання пристосування існуючих археологічних об'єктів, як в зонах туризму так і у виробничо-торгівельних і житлових, що вимагає виготовлення проекту ревіталізації м. Винники в цілому зі всіма його комунікаційними зв'язками. Об'єкти археологічної спадщини є цінним не тільки самі по собі, а ще й у взаємодії з оточуючим середовищем, у випадку м. Винники – з мальовничою природою, яку вони наповнюють контекстом історизму. Стаття 12 Закону України «Про охорону культурної спадщини» зазначає: «Органи охорони культурної спадщини забезпечують по можливості вільний доступ до пам'яток з метою їхнього екскурсійного відвідування, якщо вони вважаються придатними для цього. Власник пам'ятки або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані за погодженням з органами охорони культурної спадщини організувати такий доступ. Порядок цього доступу встановлюється охоронними договорами».

Проблемним на сьогодні є *морально-етичний аспект діяльності*, як «чорних археологів» і торгівців (здебільшого нелегальних) старожитностями, так і професійних археологів та музейників. Законодавство України наголошує: «Усі пам'ятки археології, в тому числі ті, що знаходяться під водою, включаючи пов'язані з ними рухомі предмети, є державною власністю. Такі рухомі предмети підлягають віднесенню до державної частини Музейного фонду України, обліку та збереженню у порядку, визначеному законодавством» [5. Стаття 17]. Стаття 10 Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини зобов'язує: 1) організувати збір відповідними державними органами та науковими установами інформації про будь-які зафіксовані випадки нелегальних розкопок; 2) інформувати компетентні органи держави походження, яка є учасницею цієї Конвенції, про будь-які пропозиції стосовно об'єктів археологічної спадщини, що могли бути отримані в результаті нелегальних розкопок або незаконного вилучення під час санкціонованих розкопок, а також надавати необхідну докладну інформацію про них; 3) вжити необхідних заходів для забезпечення того, щоб музеї та аналогічні установи, чия політика придбання цінностей контролюється державою, не купували об'єктів археологічної спадщини, які могли бути отримані в результаті приховування або здійснення нелегальних розкопок, або незаконного вилучення під час санкціонованих розкопок.

Вважаємо за доцільне навести також у повному обсязі «Кодекс археолога», розроблений Інститутом археології НАН України:

КОДЕКС АРХЕОЛОГА [23]

Розділ I. Загальні положення.

I. 1. Професійним археологом є особа, яка одержала відповідну (археологічну, історичну) фахову освіту у вищому навчальному закладі, постійно працює в установі, завданням якої є вивчення, охорона, поширення та пропаганда знань про археологічні джерела. Він відповідальний за свою наукову репутацію і зобов'язаний уникати дій та висловлювань, прямо або опосередковано здатних скомпрометувати його колег, їхні здобутки та науку в цілому.

I. 2. Усі положення Кодексу поширюються на представників інших наукових дисциплін, які беруть безпосередню участь в археологічних дослідженнях.

I. 3. Кодекс передбачає моральну відповідальність за його порушення. Конкретні випадки порушень розглядаються Комісією з етики, створеною при ІА НАНУ за участю представників інших археологічних установ, які підтримують положення Кодексу. Ця Комісія оприлюднює результати розгляду тієї або іншої конфліктної ситуації та ухвалює рішення щодо порушників Кодексу у формах дружнього попередження, заяви чи публічного осуду.

РОЗДІЛ II. Ставлення до археологічних джерел.

II. 1. Професійний археолог та члени його сім'ї не повинні займатися приватним колекціонуванням археологічних предметів і зберігати археологічні матеріали поза межами археологічних установ, зокрема вдома.

II. 2. Необхідно перешкоджати незаконному вилученню або переміщенню, включаючи експорт і імпорт, археологічних предметів і повідомляти спеціально уповноважені органи виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини та інші уповноважені органи культурної спадщини про небезпеку кримінального руйнування археологічних пам'яток. Враховуючи, що купівля, продаж, обмін та колекціонування археологічних предметів стимулює грабіжницькі розкопки і призводить до руйнування археологічних пам'яток, професійний археолог не повинен брати у них участі, зокрема і як науковий консультант, а також прямо чи опосередковано пропагувати діяльність «чорних» археологів, дилерів та приватних колекціонерів. У випадках, коли археологічні предмети не мають достовірного родоводу (інформації про місце та обставини знахідки), чи з'явилися в обігу після 1970 р., їх слід вважати такими, що незаконно вилучені з археологічного контексту.

II. 3. Перед початком розкопок рекомендується завжди ретельно зважувати їх доцільність і чи є достатнє забезпечення для подальшої обробки та своєчасної наукової публікації отриманих матеріалів. Оригінали наукових звітів, де зафіксовано результати археологічних розкопок та розвідок, не можуть зберігатися поза межами державної установи.

II. 4. Кошти на розкопки, лабораторні дослідження, публікацію археологічних матеріалів від закордонних та вітчизняних приватних осіб, організацій, громадських фондів можуть бути отримані лише офіційно через державну установу та за умов, що ті, хто надає кошти або допомогу в будь-якому іншому вигляді, не втручаються в процес розкопок, вивчення добутих матеріалів та їх загальноісторичної інтерпретації.

РОЗДІЛ III. Публікація та використання матеріалів розкопок.

III. 1. Професійний археолог, під керівництвом якого проведено археологічні розкопки на підставі кваліфікаційного документа (Відкритого листа), має безстрокове право на добути під час розкопок матеріали. Протягом перших п'яти років це право має виключний характер і використовується для обробки знахідок. Надалі право керівника розкопок на публікацію та використання матеріалів набуває пріоритетного характеру, що передбачає вільний доступ колег до звітів, а з дозволу автора і до його матеріалів. Як повна заборона доступу до останніх, так і робота з ними без авторського дозволу не припустимі. Матеріали досліджень має бути оприлюднено у найкоротший термін через публікації та інші засоби.

III. 3. У випадках, коли розкопки здійснюються групою археологів, керівник розкопок, на ім'я якого видано Відкритий лист, забезпечує їм доступ до використання отриманих матеріалів. Умови такого доступу можуть бути передбачені перед початком робіт у спеціальній угоді. Після смерті дослідника право на використання матеріалів розкопок переходить до співавторів дослідження з урахуванням змісту угоди з ними та волі керівника розкопок. У випадку відсутності таких осіб матеріали набувають статусу загальнодоступних, однак питання про їх використання і повну або часткову публікацію може бути також встановлено спеціальним рішенням Вченої ради ІА НАНУ за рекомендацією відповідних наукових відділів ІА НАНУ чи установ, де працював власник Відкритого листа.

III. 4. Продовження розкопок на раніше відкритих чи досліджених пам'ятках обов'язково узгоджується з їх попередніми дослідниками, крім випадків, зазначених у ст. 15 розд. IV «Закону про археологічну спадщину».

РОЗДІЛ IV. Пропаганда археологічних знань.

IV. 1. Пропаганда археологічних знань є однією з основних форм зв'язку науки із суспільством і спрямована на збільшення поваги до археологічних пам'яток України та всього світу, їх збереження та охорону. Професійний археолог відповідає за якість отриманої під час польових або лабораторних робіт інформації та поширення знань через навчання, лекційну діяльність, публікації в наукових виданнях та ЗМІ. При цьому слід уникати висловлювань та оцінок,

які можуть стимулювати нездоровий ажіотаж навколо знахідок та археологічних пам'яток.

IV. 2. Навмисна чи прихована фальсифікація археологічних даних, звідки і від кого б вона не надходила, мусить негайно викриватися як така, що спотворює давню історію.

IV. 3. Професійний археолог публічно протидіє використанню археологічних даних для розпалювання расових, етнічних, релігійних конфліктів.

РОЗДІЛ V. Прикінцеві положення.

V. 1. ІА НАНУ закликає археологів усіх інших установ України приєднатися до цього Кодексу, тобто сприяти наданню йому статусу Кодексу етики професійного археолога України.

V. 2. Доповнення чи зауваження до окремих розділів чи статей Кодексу розглядаються Комісією з етики, і в разі доцільності вносяться до нього, про що повідомляється всім співробітникам ІА НАНУ та археологам інших установ, які керуються Кодексом у своїй діяльності.

Таким чином, виходячи з потреб збереження чисельних об'єктів археологічної спадщини на компактній території, а також наявності пам'яток історії, архітектури та об'єктів цінної історичної забудови, позиціонування Винник у «Списку історичних населених місць України», вважаємо за доцільне створення на базі Історико-краєзнавчого музею м. Винники «Історико-архітектурного заповідника у м. Винники». Метою створення такого заповідника є необхідність комплексного збереження та вивчення об'єктів культурної спадщини м. Винник. Музеефікація та пристосування під соціально-культурні заклади місцевих пам'яток сприятиме розвитку туристичної галузі, створенню нових робочих місць, економічному збагаченню м. Винник в цілому. Адже однією з найпоширеніших форм відпочинку людини є туризм, у якому на сьогодні переважає екологічний підхід, тобто така форма відпочинку, при якій наноситься мінімальна шкода оточуючому середовищу.

1. ДБН Д.2.5-1-2001. Ресурсні елементні кошторисні норми на реставраційно-відновлювальні роботи. Збірник 1: Архітектурно-археологічні і земляні роботи в зонах пам'яток історії і культури. – Київ: Держбуд України, 2001. Видання офіційне. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dbn.kiev.ua/node?page=46.

2. ДБН В.3.2-1-2004. Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини. – Київ: Держбуд України, 2005. Видання офіційне. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dbn.kiev.ua/node?page=48.

3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 16 грудня 2004 р. № 2245-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2245-15.

4. Закон України «Про охорону археологічної спадщини» від 18.03.2004 р. N 1626-IV. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №39. – Ст. 333.

5. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. N 1805-III. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №26. – Ст. 361.

6. Наказ Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України «Про затвердження Порядку визначення меж зон охорони пам'яток» від 26 лютого 2001 р. № 41. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.heritage.com.ua/zakon/p_akty/aio/index.php?id=2_1.

7. Наказ Міністерства культури і мистецтв України, Державного комітету України з будівництва та архітектури «Про затвердження порядку встановлення та утримання охоронних дощок та охоронних знаків на нерухомих пам'ятках» від 27.01.2004 р. № 30/10. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.spadshina.com.ua/index.php?sID=24>.

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 3 вересня 2009 р. № 928. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=928-2009-%EF>.

9. Акуленко В., Магазинщикова І., Моздир М., Тарасенко О. Культурна спадщина людства: збереження та використання. Навчальний посібник / За ред. І. Магазинщикової. – Львів, 2002. – 160 с., іл.

10. Бандрівський М. Поселення ранньобронзового періоду в урочищі «Лазки» поблизу Винник // Археологічні дослідження Винниківського історико-краєзнавчого музею за 1991 рік. – Винники, 1992. – С. 15–38.

11. Бандрівський М. Поселення ранньоскіфського часу у Винниках // Археологічні дослідження Винниківського історико-краєзнавчого музею за 1991 рік. – Винники, 1992. – С. 14–15.

12. Білас Н. Дописемна історія Винник // Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей. – Львів-Винники: ЛА «ПРАМІДА», 2008. – С. 3–24.

13. Білас Н., Конопля В., Тимець І. Археологічні дослідження в урочищі «Лазки» поблизу Винник // Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей. – Львів-Винники: ЛА «ПРАМІДА», 2008. – С. 68–78.

14. Гершкович Я. Хранителі нелегальних старожитностей в Україні // Археологія. – 2005. – № 3. – С. 91–97.

15. Губіліт І., Легендзевич І., Лукашевський Ю., Томська Л., Яремко А. Громадські організації Львова / Вид. 2-ге, доп. – Львів: Західноукраїнський консалтинговий центр, 2008. – 168 с.

16. Довгань П., Конопля В., Милян Т. Поселення Винники-Лисівка в світлі нових досліджень // Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей. – Львів-Винники: ЛА «ПРАМІДА», 2008. – С. 79–103.

17. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) / Валлетта, 16 січня 1992 р. // Праці Науково-дослідного інституту пам'ятникоохоронних досліджень. – Вип. 2. – К.: Видавництво «АртЕк», 2006. – С. 78–82.

18. *Івановський В.* Археологічна карта Західного регіону України (Спроба створення комп'ютерного каталогу) // Екологія культури: історія, традиції, сучасність / Тези доповідей та повідомлень молодіжної конференції, 11–12 травня 1990 р. – Львів, 1990. – С. 31–32.

19. *Івановський В., Левик А.* Актуальні проблеми діяльності органів охорони культурної спадщини у Львівській області // Охорона культурної спадщини в Україні: історія, теорія, практика / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (28–29 травня 2007 р., м. Тернопіль). – Тернопіль, 2007. – С. 79–82.

20. *Каткова Т. Г.* Правова охорона культурної спадщини в Україні. – Харків: «Право», 2008. – 216 с., іл.

21. *Клейн Л.* Кодекс етики археолога як справа честі країни // Археологія. – 2009. – № 1. – С. 100–102.

22. *Клочко В.* Проблеми охорони археологічної спадщини. Критичні нотатки // Пам'ятки України. – Київ, 2003. – № 4. – С. 3–4.

23. Кодекс археолога // Археологія. – 2006. – № 4. – С. 95–107.

24. *Козак Д.* Венеди в околицях Винник // Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей. – Львів-Винники: ЛА «ПРАМІДА», 2008. – С. 25–67.

25. Короткі відомості про членів Українського національного комітету ІКОМОС. – Київ, 2009. – 39 с.

26. *Мацкевий Л.* Археологічні пам'ятки Львова. – Львів: «Логос», 2008. – 224 с., іл.

27. *Михайленко С.* Проблема професійної етики у світовій та українській археології // Археологія. – 2009. – № 1. – С. 102–108.

28. *Михальчишин І.* Список пам'яток стародавньої історії Львівської області. – Львів, 1993. – 57 с.

29. Міжнародна хартія з охорони та використання археологічної спадщини (Лозанська хартія, 1990 р.) // Охорона культурної спадщини: Зб. міжнародних документів. – К.: Видавництво «АртЕк», 2002. – С. 9–15.

30. *Мінаєва Н.* Правові аспекти проблеми збереження археологічної спадщини // Археологія. – 2004. – № 2. – С. 154–158.

31. *Пелецишин М.* Археологічні роботи у Винниках // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 1998. – Вип. 3. – С. 5–22.

32. *Пелецишин М.* Нові матеріали з розкопок на горі Жупан у Винниках // Львівський археологічний вісник. – Львів, 1999. – № 1. – С. 181–186.

33. *Пелецишин М.* Поселення III тисячоліття до нашої ери на горі Жупан у Винниках // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Львів, 1995. – Вип. IV. – Ч. 1. – С. 27–40.

34. *Пелецишин М.* Розкопки на горі Жупан у м. Винники // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. – Львів: ФІРА-люкс, 1996. – Вип. II–III. – С. 63–67.

35. *Пелецишин М.* Розкопки на горі Лисівка у Винниках // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Львів, 1994. – Вип. II–III. – С. 10–16.

36. *Свешніков І.* Довідник з археології України. Львівська область. – Київ: «Наукова думка», 1984. – С. 8–12.

37. *Терський С.* Многослойное поселение на территории исторического центра г. Винники близ Львова // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до н. е.–V в. н. е. – Тирасполь, 1994. – С. 19–22.

38. *Терський С.* З далекого минулого княжих Винник під Львовом // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Львів, 1994. – Вип. II–III. – С. 22–38.

39. *Терський С.* З історії м. Винники (IX–XIV ст.) // Міжнародна археологічна конференція «Еволюція розвитку слов'янських градів у передгір'ї Карпат і Татр». – Львів, 1994. – С. 39–40.

40. *Филипчук М.* До питання про збереження археологічних пам'яток і формування джерелознавчої бази на новому рівні // Екологія культури: історія, традиції, сучасність / Тези доповідей та повідомлень молодіжної конференції 11–12 травня 1990 р. – Львів, 1990. – С. 29.

Problems and Perspectives of Preserving Archeological Heritage of Ukraine on the Example of the Town of Vynnyky in Lychakiv District of Lviv

Iryna Kordiuk

The issues of preserving archeological heritage of Ukraine are considered on the example of the concrete historically formed administrative and territorial unit in the modern territory of Lviv.

Key words: *archeological heritage, monuments of archeology, object of archeological heritage, protected zone of a monument, cultural layer, register of monuments, monitoring, conservations, museumfication, protection of archeological heritage, professional ethics of archeologists, Lviv, Vynnyky.*

УДК 902.6/903.3.01.02 (477.83) “-07/-06”

БАГАТОШАРОВА ПАМ'ЯТКА ГОНЧАРИ ПОБЛИЗУ ЛЬВОВА*

Віталій Конопля

Повністю опубліковано матеріали розкопок багатошарової пам'ятки (культур лінійно-стрічкової кераміки, маліцької і ранньоскіфського часу) біля с. Гончари Пустомитівського р-ну Львівської обл., дослідженої у 1983 р. археологічною експедицією Львівського державного університету імені Івана Франка під керівництвом М. А. Пелещишина.

Ключові слова: наземне житло, напівземлянка, вироби з туронського і шоколадного кременю, артефакти з каменю і кістки, культура лінійно-стрічкової кераміки, маліцька культура, черепинсько-лагодівська група, обмін, аналоги, датування.

Чверть століття тому відомий український археолог М. А. Пелещишин провів рятівні розкопки багатошарового поселення культур лінійно-стрічкової кераміки, маліцької і ранньоскіфського часу (черепинсько-лагодівська група) біля с. Гончари Пустомитівського р-ну Львівської обл., матеріали з яких були висвітлені у невеликій за обсягом публікації інформаційного характеру та в ряді узагальнюючих праць [9. С. 66, 68, 69]. Пам'ятка знаходиться за 7 км на південний схід від Сихівського житлового масиву Львова поміж селами Виннички і Гончари. В цій мальовничій місцевості здавна існує невеликий присілок Людвин.

У геоморфологічному відношенні – це східні відроги Давидівського горбистого пасма, що є частиною Подільського плато. Сліди прадавнього заселення тут відмічені на видовженому, підтрикутному у плані підвищенні серед лугової тераси, яке прилягає до узвишся і з двох сторін оточене струмками. Довжина цього уступу пасма становить близько 150 м з майже аналогічною за розмірами шириною. Перепад висоти на ньому не перевищує 10° і плавно переходить у заплаву.

* Світлої пам'яті професора Миколи Андрійовича Пелещишина присвячується.

Розкопками охоплено крайню, найвужчу частину мису і досліджено близько 360 м² площі. Кількісно незначні артефакти не утворювали помітних скупчень і траплялись у луговому чорноземі до глибини 0,5 м від денної поверхні. Декількома шурфами на селянських городах, що займають більшу за площею вищу ділянку мису, культурного шару не зафіксовано.

З поселенням культури лінійно-стрічкової кераміки пов'язані рештки наземної споруди, знищеної, очевидно, пожежею. На це вказують збережені тут дрібні вуглики від кількох поздовжніх деревних балок довжиною 7,8 м і ряду жердин від перекриття або перегородок. Ширина будівлі могла становити щонайменше 3 м, а на її долівці компактно лежали шматочки глиняної вимостки – залишки череня або площадки. Внаслідок високотемпературного режиму материкова глина у цьому місці набрала цеглового кольору і подекуди ошлакувалась. У конструкцію споруди входили окремі камені з пісковика, якими могли додатково кріпитись несучі стовпи-опори перекриття даху. Належність цього житла до неолітичного часу документують зібрані в його межах окремі фрагменти кераміки.

На дослідженій розкопками території пам'ятки виявлено напівземлянку овальної форми розміром 3,2x2,8 м маліцької культури, стінки якої помірно звужувались до добре втоптаній долівки, що знаходилась в материк у рівні 1,2 м від сучасної поверхні. Глиняний черінь діаметром біля 1 м був вимощений з глини і споруджений на вимостці з паликів, відбитки яких збереглися на його нижній площині. Від нього лишилися рештки у вигляді кусків, перемішаних з попелом, що розміщувались біля північної стінки споруди, де трапилось чимало фрагментованого посуду.

Поруч з житлом знаходилась округла у плані господарська яма діаметром 1 м, вкопана в материк до рівня – 0,8 м. З її заповнення здобуті задовільної збереженості остеологічні матеріали, що належали свійським і диким тваринам, а також окремі знахідки з кременю та кераміки.

До поселення ранньозалізного часу віднесені залишки наземної будівлі у вигляді великого скупчення кусків глиняної обмазки, що локалізувались на глибині 0,3–0,5 м від денної поверхні, де чорнозем ставав світлішим і поступово переходив у материк. Споруда була досить великою, прямокутною у плані, розміром 6x4 м, мала, ймовірно, легку стовпову конструкцію із стінами з жердин, покладених, можливо, на зруб, оскільки ям під опори-стовпи не виявлено. Верхня частина глиняної обмазки зруйнована в процесі багатолітньої оранки. Однак стверджено, що в різних місцях завал мав певну специфіку: в північному секторі його товщина не перевищувала 0,2 м, а в південному і західному секторах вона сягала майже 0,4 м. Очевидно, в північній ділянці завалу міг бути черінь від вогнища, де під шаром сильно випалених кусків глини відмічено округлу у плані площу материка цеглового кольору, що набув такого забарвлення від дії вогню.

Аналіз рухомого матеріалу.

Для розкриття особливостей окремих галузей домашнього виробництва населення згаданих вище культурно-хронологічних горизонтів пам'ятки Гончари опрацьовано колекцію артефактів, що зберігається у фондах Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Неолітичний комплекс. У складі посуду культури лінійно-стрічкової кераміки наявні знахідки, які за технологією виготовлення віднесені в абсолютній більшості до його столової групи. Глиняна маса посудин старанно очищена і, крім незначної домішки дрібного піску, містить у більшості випадків мікрочасточки шамоту, котрі, спорадично, сягають у поперечнику 1–3 мм. Поверхні виробів дбайливо зглажені, частіше за все – лисковані, забарвлення яких досить різноманітне: світло-сіре, сіре, темно-сіре, сіро-жовте, світло-коричневе і чорне. Кольори глиняної маси одноманітніші: темно-сірі (кількісно переважають) і чорні.

Вкажемо на найбільш характерні знахідки кераміки, що належать опуклобоким і лійчастоподібним мискам. Так, одна з них першого виду має прямі і загнуті до середини стінки горловини товщиною 5 мм з потоншеним та заокругленим краєм вінець діаметром 28 см. На зовнішній і внутрішній поверхнях наявні поодинокі відбитки овального у плані штампа (рис. 1: 1). В іншій опуклобокої посудини товщиною 6 мм загнутий до середини потоншений та заокруглений край вінець має діаметр 15 см. Знахідка прикрашена кільцеподібним (кратероподібним) наліпом діаметром 1,5 см та нігтевими стяжками у вигляді сегментоподібних вдавлень (рис. 1: 14). Наступний екземпляр товщиною 5 мм має потоншені вінця діаметром 10 см (рис. 1: 3).

Серед лійчастоподібних мисок товщиною 5–7 мм і діаметрами вінець 16–24 см виділяється виріб з підтрикутним у плані виступом висотою 2 см і шириною основи 4,5 см, що здіймається над краєм вінець діаметром 14 см і товщиною 6 мм. Його зовнішня поверхня декорована прямолінійними врізними борозенками, що утворюють кути вершинами донизу (рис. 1: 12).

Знайдено декілька уламків тонкостінних кубків, товщиною 3–5 мм, з діаметрами потоншених вінець 10 см (рис. 1: 6) і 11 см (рис. 1: 13).

Про наявність в асортименті столової кераміки горщиків свідчить знахідка верхньої частини посудини товщиною 5 мм з незначно відігнутих назовні вінцем з рівно зрізаним краєм діаметром 18 см. На зовнішній поверхні наявне вдавлення овального штампа (рис. 1: 8).

Специфіку орнаменту цієї групи посуду розкривають декоративні сюжети на фрагментах стінок опуклобокких посудин, найбільш вірогідніше – мисок, а саме:

– овальний у плані наліп діаметром 3x2,5 см і висотою близько 1 см (рис. 1: 19);

- врізна прямолінійна борозенка, на яку під кутом нанесені подвійні (стикаються між собою) вдавлення овального штампа (рис. 1: 10);
- прямолінійні врізні борозенки шириною 1 мм, кінці яких з'єднані між собою під кутом майже 90° з овальними відтисками на вершині (рис. 1: 11);
- квадратний при основі наліп розміром 2,5 см із заокругленими кутами у поєднанні з нігтевими защипами (рис. 1: 7).

Своєрідною і, до певної міри, рідкісною є знахідка зооморфної ручки посудини у вигляді стилізованої голівки великої рогатої худоби. Схематично змодельовані роги підтрикутні із заокругленими кінчиками, один з яких частково відбитий. Мордочка передана конусоподібним наліпом діаметром 6x8 мм і висотою 4 мм (рис. 1: 4). Близькі за формою ручки виявлені на поселеннях цієї культури в Гнідаві під Луцьком та у Незвиську [7. С. 105].

Доповнюють колекцію столової кераміки повністю або частково збережені плоскі денця діаметрами 4,5 см (рис. 1: 15), 5,5 см (рис. 1: 18), 8 см (рис. 1: 16) та 16 см з товщиною, відповідно, 16, 10, 13 та 14 мм. На прилеглих до них стінках двох екземплярів наявний декор у вигляді врізних прямолінійних борозенок, що стикаються між собою під кутом 90° (рис. 1: 6), та аналогічно виконаний орнамент у поєднанні з відбитками овального штампа (рис. 1: 18).

Кухонну кераміку неолітичного поселення в Гончарах репрезентують поодинокі фрагменти стінок опуклобоких посудин сіро-жовтого, сірого, темносірого кольорів, внутрішня поверхня яких, як і злам, мають чорне забарвлення.

В їх глиняній масі наявні дрібно- і середньозернистий пісок, часточки шамоту до 2–4 мм у поперечнику та, спорадично, пустоти від вигорілих в процесі випалу посічених рослин або полови злаків. На увагу заслуговують наступні знахідки з такими показниками:

- діаметр близько 42 см, товщина 1,2 см, на зовнішній поверхні знаходиться округлий у плані наліп з кільцеподібним краєм діаметром 2,5 см і висотою 0,4 см (рис. 1: 9);
- діаметр майже 50 см, товщина 1,2 см, орнамент – два горизонтальні ряди нігтевих стяжок (рис. 1: 5);
- діаметр 38 см, товщина 1,2 см, зовнішня поверхня прикрашена рядком нігтевих стяжок (рис. 1: 17);
- діаметр близько 40 см, товщина 1 см, декор у вигляді округлого наліпа діаметром 2,5 см і висотою майже 1 см (рис. 1: 2).

Енеолітичний комплекс. Посуд маліцької культури у порівнянні з цією категорією знахідок двох інших культурно-хронологічних горизонтів пам'ятки Гончари найбільш кількісний і нараховує 78 екз. Йому властива досить якісна технологія виготовлення, що знайшла відображення в структурі глиняної маси та формуванні гончарних виробів. З метою підвищення теплоємності посудин

до глини, крім традиційних домішок дрібного піску, в досить значній мірі додавався шамот у вигляді часточок до декількох мікрон у поперечнику. Спорадично розміри останніх становили 1–2 мм. Завдяки цьому глиняна маса набула однорідності і сприяла виготовленню різного за видами тонкостінного посуду товщиною від 0,3 до 0,9 см.

У зламі кераміка має однорідне забарвлення з перевагою чорного і, в меншій мірі, світло-коричневого, сіро-жовтого, темно-сірого та світло-сірого кольорів. Посудини міцного випалу, а їх обробка здійснена на досить високому рівні. Так, в 41 випадку поверхні помірно лисковані, в семи – інтенсивно, у вісімнадцяти – вони дбайливо зглажені, а у дванадцяти – злегка шерехаті на дотик, що пояснюється дещо підвищеним вмістом у глиняній масі піску. Можливо, такі розбіжності в обробці посуду вказують на його продукування різними майстрами-гончарами.

Розмаїтими за забарвленням є кольори поверхонь, зокрема у зовнішніх вони сіро-жовті – 35, світло-коричневі – 14, сірі – 11, світло-сіро-жовті – 9, темно-сірі – 4, світло-сіро-коричневі – 3 і світло-сірі – 2, а у внутрішніх, відповідно, сіро-жовті – 26, чорні – 18, сірі – 10, світло-коричневі – 9, темно-сірі – 7, світло-сіро-жовті – 4, світло-сірі – 2 і світло-сіро-коричневі – 2.

Асортимент посуду складається з наступних виробів.

Опуклобок і горщики. Один екземпляр відреставровано. Це посудина високою 20 см з діаметром потоншених та заокруглених вінець 17 см, під зрізом яких наявний орнамент у вигляді рядка нігтевих вдавлень. Декор знахідки доповнюють видовжено-овальні у плані наліпи на горловині, прикрашені вертикально нанесеними відтисками прямокутного штампа. Товщина її стінок сіро-жовтого кольору з помірно лискованою поверхнею становить 0,5 см, а плоске денце діаметром 8 см має товщину 0,6 см (рис. 2: 11).

З-поміж тринадцяти уламків вінець цього типу кераміки з прямими – 9 екз. та потоншеними і заокругленими – 4 екз. краями наявні знахідки з такими промірами діаметрів і товщини, а також з видами орнаменту: діаметр 11 см, товщина 0,5 см (рис. 3: 2); діаметр 12 см, товщина 0,6 см (рис. 2: 4); діаметр 14 см, товщина 0,6 см (рис. 6: 3); діаметр 16 см, товщина 0,5 см, орнамент – рядок нігтевидних вдавлень по ребру тулуба (рис. 3: 1); діаметр 20 см, товщина 0,7 см (рис. 6: 2); діаметр 22 см, товщина 0,6 см (рис. 5: 8); діаметр 24 см, товщина 0,5–0,7 см (рис. 4: 14); діаметр 26 см, товщина 0,4–0,6 см, орнамент – рядок нігтевидних вдавлень на плічках (рис. 2: 7); діаметр 26 см, товщина 0,6 см, орнамент у вигляді одинарних рядків нігтевих вдавлень під зрізом горловини та на переломі тулуба (рис. 2: 12); діаметр 26 см, товщина 0,8 см (рис. 5: 2); діаметр 30 см, товщина 0,5–0,6 см, орнамент – рядок нігтевидних вдавлень на плічках (рис. 5: 16); діаметр 38 см, товщина 0,6 см, орнамент – рядок нігтевих

вдавлень під краєм вінець (рис. 5: 3); діаметр 38 см, товщина 0,6 см, орнамент – рядок нігтевих вдавлень-стяжок на горловині (рис. 4: 9); діаметр 38 см, товщина 0,6 см, орнамент – рядок нігтевих вдавлень (рис. 6: 1).

Умовно до горщиків віднесено середню частину посудини з ребристим переломом тулуба діаметром 9 см і товщиною 0,6–0,8 см (рис. 3: 9) та аналогічну знахідку з опуклим профілем діаметром 18 см і товщиною 0,6 см, прикрашену конусоподібним наліпом діаметром 1,5 см і висотою 0,8 см (рис. 5: 17).

Миски з колекції кераміки представлені опуклобоекими, біконічними та лійчато-подібними формами, перші з яких мають ряд різновидів. У одних з них горловина невисока з відігнутими назовні вінцями з потоншеним і заокругленим краєм, що відносно круто переходить у тулуб. Дві миски цього виду реставровані. Одна з посудин, висотою 6,5 см, діаметрами вінець 12 см і денця 5 см та товщиною стінок 0,4–0,6 см, має на плічках декор у вигляді рядка трикутних вдавлень (рис. 2: 6), а інша, висотою 13 см, діаметрами вінець та денця 23,5 і 9 см, із стінками товщиною 0,5 см, прикрашена по ребру рядком нігтевих вдавлень і двома конусоподібними наліпами (рис. 2: 1).

З цим різновидом посуду пов'язані чотири уламки вінець з потоншеними краями діаметрами і товщиною, відповідно, 12 і 0,6 см (рис. 3: 4), 13 і 0,4 см (рис. 3: 7), 9 і 0,8 см (рис. 4: 10), 16 і 0,5 см (рис. 5: 12).

Останні дві знахідки декоровані по зрізу горловини та під ним нігтевими відтисками, а на максимально опуклій частині тулуба – рядком нігтевих вдавлень-стяжок і півкулястим наліпом діаметром біля 1 см та висотою до 0,5 см у поєднанні з рядком нігтевих відтисків, нанесених в аналогічному місці виробу.

У наступного виду опуклобокких мисок помірно увігнуті стінки видовженої горловини з потоншеним краєм плавно переходять у тулуб. У відреставрованого екземпляра, висотою 14,5 см, з діаметрами вінець та денця 19 і 9 см і товщиною стінок 0,5 см, наявні два овальні у плані наліпи розміром 2,5x2 см з трьома відтисками округлого штампа, що знаходяться на максимально опуклій частині тулуба (рис. 2: 13).

Доповнює цей вид посуду уламок миски діаметром вінець 18,5 см та товщиною 0,5 см, прикрашений видовжено-овальним наліпом 2,5x0,5 см і висотою 1 см (рис. 2: 2).

Про використання опуклобокких мисок із загнутим до середини краєм вінець свідчить знахідка верхньої частини посудини з діаметром потоншеного зрізу горловини 34 см і товщиною 0,6 см (рис. 6: 6).

До них умовно можна віднести чотири фрагменти середніх частин виробів цього виду, один з яких, діаметром 23 см і товщиною 0,7 см, прикрашений по тулубу сплющено-конусоподібним виступом, розміром 2x1 см і висотою близько 1 см, а також рядком нігтевих защипів (рис. 2: 8). Наступні знахідки з діаметра-

ми і товщиною, відповідно, 22 і 0,5–0,7 см (рис. 5: 10), 30 і 0,5–0,7 см (рис. 5: 14) декоровані в цій же послідовності наступним чином: рядок нігтевих вдавлень у поєднанні з трьома, з'єднаними між собою конусоподібними наліпами, і три півкулясті наліпи діаметром 0,8 см та висотою 0,4 см.

Біконічні миски представлені уламками вінець з такими діаметрами, товщиною та видами орнаменту: 20 і 0,8 см, орнамент – рядок нігтевих заціпів та півовальна у плані з аналогічним поперечним перетином ручка розміром 3,5x1,7 см, що має вертикальний отвір (рис. 3: 11); 22 і 0,6 см (рис. 3: 10); 22 і 0,7 см, орнамент – вертикально нанесені врізні лінії висотою до 1,5 см і шириною 0,2 см (рис. 3: 13); 11 і 0,5 см, орнамент – ряди нігтевих вдавлень по ребру (рис. 4: 1); 24 і 0,5–0,7 см, орнамент – рядок нігтевих заціпів на переломі тулуба (рис. 3: 12); 22 і 0,5 см, орнамент – аналогічний до попередньо описаного (рис. 4: 2); 12 і 0,6 см, орнамент – рядок нігтевих відтисків по ребру (рис. 4: 17); 22 і 0,5 см, під вінцями отвір діаметром 0,5 см (рис. 4: 3).

Своєрідною за формою є знахідка середньої частини біконічної миски діаметром 32 см і товщиною 0,7 см. На переломі тулуба розміщене трапецієподібне у плані вушко розміром 7,2x3,8x2,4 см. У поперечному перетині воно видовжено-овальне і має вертикальний отвір діаметром 1,4 см (рис. 2: 10).

Типологічна класифікація частини кераміки ускладнена з огляду на стан збереження знахідок. Це стосується середніх частин біконічних посудин, які могли належати мискам або чашам і, мало ймовірно, горщикам. Діаметри, товщина і види орнаменту на них такі: 17 і 0,7 см, орнамент – рядок нігтевих вдавлень на переломі тулуба (рис. 3: 5); 18 і 0,5–0,6 см, орнамент – нігтеві вдавлення-стяжки по ребру (рис. 4: 13); 22 і 0,6–0,8 см, орнамент – рядок нігтевих заціпів (рис. 3: 3); 22 і 0,9 см, орнамент аналогічний до попередньо описаного (рис. 4: 4); 26 і 0,5 см, орнамент – нігтеві вдавлення-стяжки по ребру (рис. 5: 7); 28 і 0,7 см, орнамент – нігтеві вдавлення по ребру (рис. 5: 4); 28 і 0,7 см, орнамент – рядок нігтевих заціпів та овальний у плані наліп на переломі тулуба (рис. 3: 8); 30 і 0,5–0,9 см (рис. 5: 6); 34 і 0,5–0,6 см, орнамент: зовнішня поверхня – рядок нігтевих вдавлень по ребру, внутрішня поверхня (у місці вигину) – дві горизонтальні борозенки, простір між якими шириною 0,5 см заповнений вертикально нанесеною прямолінійною насічкою (рис. 4: 11); 36 і 0,7 см, орнамент – рядок нігтевих вдавлень по ребру.

Про наявність лійчастоподібних мисок у цьому комплексі свідчать уламки їх вінця з наступними показниками:

- діаметр 12 см, товщина 0,4–0,6 см (рис. 2: 9); діаметр 24 см, товщина 0,7 см (рис. 5: 1); діаметр – 18 см, товщина – 0,6 см, орнамент – вертикально нанесені насічки по краю (рис. 4: 6); діаметр – 29 см, товщина – 0,7 см (рис. 3: 6); діаметр – 18 см, товщина – 0,8 см (рис. 4: 8); діаметр – 28 см, товщина – 0,7 см (рис. 5: 4);

діаметр – 40 см, товщина – 0,8 см (рис. 4: 5); діаметр – 30 см, товщина – 0,6 см, орнамент – горизонтальний жолобок, від якого навскіс нанесені аналогічні вдавлення (рис. 6: 8); діаметр – 28 см, товщина – 0,9 см (рис. 4: 7).

Про наявність у цьому комплексі кераміки чаш на піддонах вказують знахідки їх нижніх частин від п'яти посудин з наступними морфо-метричними показниками:

- стінки товщиною 0,7 см увігнуті із загнутим до середини заокругленим краєм діаметром 10 см (рис. 4: 15);
- стінки товщиною 0,5 см увігнуті з потоншеним і заокругленим краєм діаметром 6 см, над яким наявне денце з аналогічною товщиною діаметром 5 см (рис. 4: 16);
- майже прямі у профілі стінки товщиною 0,7 см з відігнутих назовні і заокругленим краєм діаметром 13 см (рис. 4: 18);
- увігнуті до середини із заокругленим краєм стінки товщиною 0,3 см і діаметром 8 см (рис. 4: 19);
- незначно опуклі стінки товщиною 0,4–0,7 см з потовщеним і заокругленим краєм діаметром 12 см (рис. 5: 11).

До складу посуду маліцької культури поселення Гончари входять уламки денць із збереженими на них різної висоти стінками. З-поміж них виділяються нижні частини двох чаш висотою 6 см (рис. 2: 5) та 8 см (рис. 5: 5) з діаметрами основ 4 см, які, відповідно, по краю декоровані двома паралельними рядами вдавлень овального штампа і рядом нігтевих відтисків.

Інші одинадцять екземплярів мають діаметри від 4 до 14 см і товщину від 0,4 до 1,3 см (рис. 4: 12; 5: 9, 13–19; 6: 7). Дві знахідки орнаментовані по краю двома паралельними рядами нігтевих відтисків (рис. 5: 9, 15). Окремо слід згадати про денце товщиною 2,4 см і діаметром 12 см, що за профілем наближено нагадує піддон (рис. 5: 18).

Ранньозалізний комплекс. До складу кераміки черепинсько-лагодівської групи культури ранньоскіфського часу входять уламки (вінця, стінки і денця) посудин декількох типів, які з огляду на технологічні особливості виготовлення умовно розділені на дві групи: столову, більш якіснішу, та кухонну. До першої з них увійшли такі вироби.

Верхня частина опуклобокої миски товщиною 1 см і діаметром вінець 56 см, що прикрашена скошеними канелюрами по їх розширеному краю. Поверхні помірно лисковані, чорні. Глиняна маса містить домішку подрібненого шамоту до 2–3 мм у поперечнику (рис. 6: 20).

Уламок верхньої частини горщика товщиною 0,9 см і діаметром заокруглених вінець 24 см. Поверхні помірно лисковані, сіро-коричневі. Аналогічний колір має грудкувата глиняна маса з домішкою часточок шамоту до

3 мм у поперечнику. На зовнішній поверхні наявні слаборельєфні жолобки (рис. 6: 14).

Верхня частина горщика товщиною 0,8 см з відігнутих назовні і потонщеним краєм вінець діаметром 20 см. Поверхні сіро-жовті, лисковані, з них верхня прикрашена горизонтальними канелюрами шириною 8 мм, від нижньої з яких йдуть скісно сформовані жолобки шириною майже 1 см. Глиняна маса аналогічного кольору, щільна, з домішкою мікрочасточок (окремі до 1–2 см) шамоту (рис. 1: 16).

Очевидно, до подібного типу посуду варто віднести фрагмент стінки із сірими, згладженими поверхнями товщиною 0,9 см і діаметром 35 см, декорованої горизонтальними канелюрами шириною близько 7 мм. Глиняна маса такого ж кольору, міцна, з підвищеним вмістом мікрочасточок (1–2 мм) шамоту (рис. 7: 6).

Уламок верхньої частини черпака сіро-жовтого кольору товщиною 0,9 см з помірно лискованими поверхнями. Діаметр потоншених і загнутих до середини вінець становить 12 см. Відбита петельчаста ручка шириною 2,8 см і товщиною 1,1 см здіймалась над зрізом горловини. Глиняна маса аналогічного кольору, міцна, грудкувата, з домішкою мікрочасточок (1–2 мм) шамоту (рис. 7: 11).

Подібна до попередньо описаної знахідка товщиною 0,8 см і діаметром вінець з прямим краєм 8 см. Поверхні помірно лисковані, злегка горбкуваті. Зовнішня – світло-сіра, внутрішня – чорна. Такого ж кольору грудкувата глиняна маса з інтенсивною домішкою подрібненого шамоту (1–3 мм). Майже повністю відбита ручка мала, ймовірно, ширину до 3 см і товщину біля 1,3 см (рис. 6: 19).

У цю групу посуду включені дві петельчасті ручки, одна з яких збереглась в уламковому стані шириною 2,3–2,6 см і товщиною 1,1–1,3 см (рис. 6: 10). Друга знахідка, що лишилась від кухлика, була піднята над зрізом його горловини. Вона завершується овальним у плані та в поперечному перетині закінченням розміром 3х2,5 см. Її висота становить майже 10,5 см, ширина – 2,9–3,5 см, товщина – 1 см (рис. 6: 15). Поверхні цих виробів лисковані, відповідно сіро-жовтого і чорного кольорів, а глиняна маса щільна, з домішкою мікрочасточок (1–2 мм) шамоту.

Опис столової кераміки завершує уламок верхньої частини лійчастоподібної миски товщиною 1,1 см, потоншені вінця якої незначно загнуті до середини і мають діаметр 34 см. Поверхні чорні, із сіро-жовтими плямами, лисковані. Глиняна маса аналогічного кольору, щільна і містить мікрочасточки шамоту не більше 1 мм в поперечнику (рис. 6: 22).

Кухонний посуд, на протиположності до описаного вище, більш одноманітніший за технологією виготовлення і наявністю форм. Останні представлені двома типами: горщиками та мисками переважно сіро-жовтого і, в меншій мірі, сірого

та сіро-коричневого кольорів, зовнішня поверхня яких згладжена, горбкувата, часом покрита слаборельефним рустом, а внутрішня – помірно лискована. Глиняна маса найчастіше відповідає забарвленню поверхонь, хоча в окремих знахідках вона є темно-сірою або чорною. До неї, крім дрібнозернистого піску, в процесі продукування посудин добавлявся в досить значній кількості подрібнений шамот, часточки якого в поперечнику сягають 1–4 мм. Надмірний вміст останнього надав їй грудкуватого стану. Випал гончарських виробів досить міцний.

Горщики (представлені уламками верхніх частин тулуба) мають широко розкрити горловину з помірно відігнутими назовні заокругленими вінцями, діаметри і товщина яких в проаналізованих екземплярах дали такі проміри: 40 і 1,1 см (рис. 7: 12), 18 і 1,2 см (рис. 6: 11), 36 і 1 см (рис. 6: 21). До них віднесені фрагменти шийок з діаметрами і товщиною відповідно: 28 і 1,1 см (рис. 6: 9), 32 і 1,4 см (рис. 6: 12), 22 і 1 см (рис. 6: 18), 24 і 0,9 см (рис. 7: 8). Ці посудини прикрашались наліпними пружками, карбованими пальцевими заціпами (рис. 6: 9, 12; 7: 8). Один екземпляр має овальний у плані наліп з плоским верхом діаметром 3,5x2,2 см і висотою близько 1 см. Горщики декорувались, крім того, проколами під краєм вінця (рис. 6: 21; 7: 12).

Про форму кухонних мисок цього часу пам'ятки Гончари може свідчити уламок вінця лійчастоподібної посудини, товщиною 1,1 см та діаметром біля 40 см (рис. 7: 9).

Розкопами здобуто два плоских денця, одне з яких могло належати мисці (рис. 7: 9), а інше – горщику (рис. 6: 13). Діаметри і товщина виробів становить відповідно, 10 і 8 см та 1,1 і 0,7 см.

З ранньозалізним часом слід пов'язувати уламок видовжено біконічного пряслиця діаметром 4,5 см і висотою 4 см. Діаметр отвору становить 0,7 см. Поверхня знахідки сіро-жовта. Глиняна маса щільна, з домішкою мікрочасточок (окремі мають 2 мм у поперечнику) шамоту. На максимально опуклій частині пряслиця наявний штамповий орнамент у вигляді двох горизонтальних рядів овальних вдавлень (рис. 6: 17).

Вироби з кременю. Одноплощинний призматичний нуклеус – 43x40x25 мм (рис. 9: 14) зі скошеною, поздовжньо ретушованою ударною площадкою, на тильній стороні якого наявна частково збережена жовнова кірка білого кольору товщиною близько 3 мм, що переходить зверху у темно-сіре, майже чорне забарвлення. Артефакт виготовлено з так званого шоколадного кременю. Його поклади у вигляді малих (переважно) та середніх розмірів конкрецій знаходяться в районі Свентокшиських гір (середня течія Вісли) і залягають в крейдовій товщі верхньої юри. Неоднорідне забарвлення цієї сировини дало підставу дослідникам виділити в ній 11 різновидів [14. S. 47].

Високоякісний за петрофізичними показниками шоколадний креміль значною мірою використовувався давнім населенням сучасної території Польщі, починаючи від палеоліту, але найбільшого поширення набув в неоліті. Вироби з нього в тій чи іншій мірі проникали шляхом обміну на досить значні відстані від місця його локалізації, переважно в басейн Середнього Дунаю, а ця знахідка є поки що вперше виявленою на теренах заходу України.

У місцях розробок шоколадного кременю у вигляді копалень існувало чимало виробничих осередків-майстерень [14. S. 100–115], продукція з яких у вигляді нуклеусів або пластин-заготовок транспортувались на віддалені від них споживчі поселення [15. S. 104–106].

Щодо нашого нуклеуса, то його слід, очевидно, вважати предметом прямого або опосередкованого ритуального обміну між мешканцями поселення культури лінійно-стрічкової кераміки в Гончарах із спорідненими общинами Повіслення або Посяння, в основі якого могли лежати певні взаємоінтереси, котрі поки що за браком додаткової інформації не до кінця виявлені.

Всі інші артефакти з цієї збірки виготовлені з темно-сірого, майже чорного конкреційного кременю, який повсюдно трапляється у туронському ярусі крейди басейну витоків Ікви, Стиру і Західного Бугу [2. С. 153]. Нижче наводимо їх опис. Розмежування цих виробів стосовно культурно-хронологічної приналежності буде зроблено опісля.

Пластинчасто-відщепові сколи з вторинною обробкою.

Кінцеві скребки – 19 екз. Заготовки: нижні частини ребристої – 57x25x10 мм (рис. 10: 12); поздовжньо-крайових – 47x28x8 мм (рис. 8: 4), 65x39x9 мм (рис. 8: 13); поздовжніх – 35x15x7 мм (рис. 8: 3), 40x30x9 мм (рис. 8: 1), 42x16x5 мм (рис. 9: 5), 45x19x6 мм (рис. 8: 12), 47x28x7 мм (рис. 8: 2), 53x31x10 мм (рис. 10: 9), 56x26x9 мм (рис. 10: 13), 57x20x9 мм (рис. 8: 8), 64x30x11 мм (рис. 8: 9), 85x25x9 мм (рис. 8: 14); середні частини поздовжніх – 30x24x8 мм (рис. 8: 5), 38x30x5 мм (рис. 8: 10) пластин, а також відщепи: ребристо-поздовжній (скол підправки ударної площадки нуклеуса) – 45x45x11 мм (рис. 7: 5), ребристо-поздовжній із залишком жовнової кірки – 59x43x11 мм (рис. 8: 15), безсистемно-крайовий – 37x30x9 мм (рис. 8: 6) і безсистемний – 37x35x7 мм (рис. 10: 7). У переважній більшості бічні краї цих знарядь праці не мають відповідної підправки, і лише у п'яти знахідок вони частково або повністю ретушовані (рис. 8: 3, 9, 10; 10: 9, 13). Робочі краї виробів напів- та круті (приблизно в однаковому кількісному співвідношенні) і майже всі сформовані за допомогою дрібно- та середньофасеткової струменистої ретуші. У двох екземплярів вона дрібно- і середньофасеткова лускоподібна (рис. 7: 5; 8: 6).

Двобічно ретушовані пластини – 10 екз.: поздовжня із залишком жовнової кірки – 50x15x4 мм (рис. 11: 10); нижні частини поздовжньої із частково збере-

женими негативами від поперечної підправки нуклеуса – 65x23x6 мм (рис. 9: 11) і поздовжніх: 52x27x6 мм (рис. 10: 14), 52x20x5 мм (рис. 10: 6), 52x20x6 мм (рис. 9: 13), 74x15x4 мм (рис. 8: 11), 79x16x5 мм (рис. 9: 12); середні частини поздовжніх: 39x18x5 мм (рис. 10: 5), 52x24x4 мм (рис. 10: 11), а також середня частина первинної – 25x25x5 мм (рис. 7: 7). Окрайки знахідок загострені дрібнофасетковою струменистою (2), дрібнофасетковою лускоподібною (4) і мікрозубчастою (14) ретушшю, яка нанесена частково (2), перервисто (1) і суцільно (17) зі сторони спинок (18) та пересічно (2).

Однобічно ретушовані пластини – 5 екз.: поздовжньо-крайова – 65x21x7 мм (рис. 9: 10); нижня – 55x20x5 мм (рис. 9: 3), середні – 28x18x4 мм (рис. 9: 8), 32x19x5 мм (рис. 9: 9) і верхня – 54x14x4 мм (рис. 11: 3) частини поздовжніх, крайки яких підправлені мікрофасетковою лускоподібною (1) і мікрозубчастою (4) ретушшю, нанесеною частково (1) та суцільно (4) зі сторони спинок.

Пластини зі скісно ретушованим поперечним кінцем – 7 екз.: поздовжньо-крайова із частково збереженими негативами від поперечної підправки нуклеуса – 62x25x9 мм (рис. 9: 4); поздовжня – 53x16x5 мм (рис. 10: 1), нижні – 42x19x7 мм (рис. 10: 2), 49x19x5 мм (рис. 9: 2), 57x28x8 мм (рис. 10: 4), середня – 35x14x4 мм (рис. 8: 7) і верхня – 60x36x7 мм (рис. 10: 3) частини поздовжніх, для обробки яких застосовано дрібнофасеткову лускоподібну (5) і дрібнофасеткову струменисту (2) ретуш.

Пластини із стрілкою ретушованим кінцем – 3 екз.: поздовжньо-крайова – 70x22x5 мм (рис. 11: 4), нижня – 59x27x8 мм (рис. 9: 1) і середня – 38x17x5 мм (рис. 10: 8), частини поздовжніх, крайки яких оброблені дрібно-фасетковою струменистою ретушшю.

Вкладні серпів – 2 екз., виготовлені на нижній 50x15x4 мм (рис. 11: 6) і середній – 29x32x5 мм (рис. 11: 5) частинах поздовжніх пластин, що мають одностороннє асиметричне та симетричне заповнення лез.

У першого жниварського знаряддя воно загострене зі сторони черевця суцільно нанесеною мікрофасетковою лускоподібною ретушшю, а її дрібно- та середньофасетковими різновидами підправлено в частковий спосіб протилежний від нього край з цієї ж площини сколу.

Різці – 3 екз., два віднесені до типів серединних (рис. 9: 6; 11: 11) і один – подвійно-бічних (рис. 9: 7), спродуковані на нижній – 48x19x7 мм і середній – 33x19x5 мм частинах поздовжніх пластин, а також на поздовжньо-крайовому відщепі 65x50x12 мм.

Ретушовані відщепи – 3 екз.: поздовжньо-крайовий – 56x35x7 мм (рис. 10: 10), стрілкою сформований кінець якого, а також один з його бічних країв загострені дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю; ребристо-поздовжні – 44x39x9 мм (рис. 7: 1), 79x78x10 мм (рис. 11: 2) і ребристо-крайовий – 57x39x10 мм,

що мають, відповідно, дві та одну робочі окрайки, оброблені дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

Кінцевий відбійник – 51x42x38 мм (рис. 7: 2) на зужитому одноплощинному нуклеусі.

Біфасціальні вироби – 3 екз. Вістря на спис – 100x48x5–7 мм з відбитим кінцем трикутного у плані пера з помірно опуклими бічними краями і опущеними донизу плічками, що плавно переходять у черешок з дещо розширеною основою, на одній з площин якої наявні залишки жовтової кірки (рис. 7: 10).

Середня частина лінзоподібного у поперечному перетині серпа – 48x30x7 мм, до певної міри перепаленого у вогні. Жнивварське знаряддя має пряме лезо, сформоване середньозубчастою ретушшю, та дугоподібну спинку. Артефакт у первинному вигляді міг бути сегментоподібним у плані (рис. 11: 1).

Уламок нижньої частини заготовки серпа – 41x56x23 мм (рис. 7: 4), майже пряма підстава якого вказує на його первісну напівсегментоподібну форму.

Спробуємо розмежувати кременевий комплекс пам'ятки Гончари під кутом його культурно-хронологічної інтерпретації.

Не викликає сумніву приналежність вістря на спис до раннього періоду доби бронзи, зокрема до межановіцької, городоцько-здовбицької або стрижівської культур. Окремішність його у цій збірці пояснюється, очевидно, існуванням тут ґрунтового поховання. Ця знахідка може відноситись до однієї з них.

Культуру ранньоскіфського часу репрезентують уламок заготовки серпа (рис. 7: 4), середня частина жнивварського знаряддя (рис. 11: 1) та ретушовані відщепи (рис. 7: 1, 5; 10: 7, 10; 11: 2, 9).

Відносно інших кременевих виробів, то, окрім згаданого вище нуклеуса, з культурою лінійно-стрічкової кераміки очевидно можна пов'язувати ретушовані пластини (рис. 8: 11; 9: 12; 10: 1; 11: 3, 7, 10), кінцеві скребки (рис. 8: 3, 5) і вкладень серпа (рис. 11: 6), а з маліцькою культурою – ретушовані пластини (рис. 7: 10; 9: 1, 4, 9, 11, 13; 10: 2–4, 11, 14; 11: 4), кінцеві скребки (рис. 8: 1, 2, 4, 6, 8–10, 12–15; 10: 9, 12, 13), вкладень серпа (рис. 11: 5) і різці (рис. 9: 6, 7; 11: 11). Таке їх культурно-хронологічне виокремлення обумовлене, насамперед, розбіжностями метричних показників заготовок та, до певної міри, особливостями вторинної обробки.

Решта знарядь праці – ретушовані пластини (рис. 8: 7; 9: 2, 3, 8, 10, 11; 10: 5, 6, 8) та кінцевий скребок (рис. 7: 2), може бути віднесена як до першої, так і до другої культур.

Розкопками здобуто дев'ять виробів з каменю. З них п'ять належать сокирам різної збереженості, виготовлених із світло-сірої опоки, що локалізується в басейні середньої течії Дністра і пов'язана з вапняковою товщею альбу [11. С. 43–47]. Це, зокрема, трапецієподібні: частково пошкоджене – 77x40x19 мм

(рис. 11: 8), верхня – 88x50x30 мм (рис. 12: 1) і нижня – 55x35x17 мм (рис. 12: 2) частини і прямокутне (верхня частина) – 100x58x29 мм (рис. 12: 6) в плані деревообробні знаряддя, а також фрагмент типологічно не окресленого артефакта. Знахідки із зашліфованими опуклими лицевими і плоскими нижніми сторонами мають симетричний (рис. 11: 8) та асиметричний (рис. 12: 2) профілі лез.

Інші артефакти спродуковані з метаморфічних порід, поширених в Карпатах. До них віднесені два долота з чорного амфіболіту розмірами 58x15x14 мм (рис. 12: 3) і 52x17x11 мм (рис. 12: 5), що знаходиться в Рахівському масиві та в Чивчинських горах [12. С. 420, 429]. У плані вони близькі до прямокутника, зашліфовані по всій поверхні, мають півовальний поперечний перетин і асиметрично сформовані леза.

Для виготовлення двох предметів використано зеленкувато-сірий тонкозернистий або, менш ймовірно, кварц-серіцитовий сланці з Рахівського масиву [12. С. 351, 358]. Це, зокрема, нижня частина тесла з асиметричним лезом – 65x48x17 мм (рис. 12: 10) і уламок дископодібного з овальним поперечним перетином виробу діаметром 9–13 см та товщиною 3 см, в центрі якого наявний отвір діаметром 2 см (рис. 12: 11).

Кам'яні вироби, як і кременеві, також відносно проблематичні стосовно культурно-хронологічного визначення. До культури лінійно-стрічкової кераміки, з огляду на існуючі аналоги, віднесені долота (рис. 12: 3, 5), уламок сокири з асиметричним лезом (рис. 12: 10) і фрагмент дископодібного предмета, який за формою близький до знахідки із спорідненого поселення Тадані [10. С. 24]. Інші артефакти (рис. 11: 8; 12: 1, 2, 6) більш правдоподібно пов'язані з маліцькою культурою.

На поселенні в Гончарах трапилась мотика з відростку рога благородного оленя – 115x30 мм, робочий кінець якої заокруглений та зашліфований від ужитку, а протилежний йому підправлений підтіскою (рис. 12: 7). Тут знайдені, крім того, дві проколки на поздовжньо розколотому ребрі – 58x10x2 мм (рис. 12: 4) і трубчастій кістці – 66x16x10 мм (рис. 12: 9) тварин, а також шпатель або лоцило (використовувались в керамічному виробництві) на ребрі великої рогатої худоби – 100x45x11 мм (рис. 12: 8) із симетрично зашліфованим лезом.

Знаряддя праці з рогу та кістки з однаковим успіхом можуть бути зараховані до кожної з них, хоча не слід відкидати їх причетності, що є мало ймовірним, і до культури ранньоскіфського часу.

Підсумовуючи вище сказане, передусім вкажемо, що матеріали з пам'ятки Гончари збагатили джерельну базу тих культур, які були виявлені в її дослідженій розкопками частині. Особливо це стосується маліцької, все ще недостатньо вивченої на території Надбужанщини.

Неолітичні артефакти подібні до таких з поселень Винники-Лазки [1; 9] і Тадані [11], що дає підставу датувати їх кінцем другої половини V тис. до н. е. Особливо цінними для вирішення проблеми житлобудівництва місцевих общин культури лінійно-стрічкової кераміки стали залишки виявленого тут наземного житла.

Знахідки маліцької культури, особливо керамічні, не тільки найбільш чисельні на поселенні Гончари, але й важливі як для загальної характеристики її проявів в регіоні, так і для порівняльного співставлення з іншими локальними групами синхронних пам'яток Західної Волині і Верхнього Подністер'я. Особливості цієї кераміки проявляються в певній специфіці структури та в асортименті форм, серед яких кількісно домінують опуклобокi миски з майже повністю відсутніми виробами з ребристим профілем тулуба; у відносно бідному на види орнаменті, здебільшого виконаного нігтевим вдавленнями; у відсутності колінчастих ручок, властивих для посудин пізнього періоду цієї культури; у наявності чаш на різних за моделюванням піддонах, що досить рідко зустрічаються в керамічних комплексах з інших районів її поширення.

До певної міри це стосується і виробів з кременю. Зокрема на пам'ятці Гончари знайдено дуже мало різців, які в маліцькій культурі є одним з найбільш кількісних знарядь праці, а також надзвичайно низьке за кількістю використання струменистої ретуші для обробки сколів-заготовок.

Однак, попри ці відмінності, можна сказати, що керамічні і кременеві артефакти цього часу з пам'ятки Гончари близькі до таких з поселень Кам'янка-Бузька [3], Винники-Лазки [4] та Торчин [5] і можуть бути датовані серединою IV тис. до н. е. Опосередковано це припущення підтверджує знахідка уламка вінець миски з канельованим декором (рис. 6: 8), характерним для посуду бодрогкерестурської культури Середнього Подунав'я.

Виявлені на поселенні в Гончарах кількісно незначні уламки посудин та окремі вироби з кременю культури ранньоскіфського часу також знаходять аналоги серед багатьох поселень її черепинсько-лагодівської групи [6. С. 188–191].

1. Білас Н., Конопля В., Тимець І. Археологічні дослідження в урочищі «Лазки» поблизу Винник // Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Винники: ЛА «ПРАМІДА», 2008. – С. 68–78.

2. Конопля В. Класифікація крем'яної сировини заходу України // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 139–157.

3. Конопля В. Керамічний комплекс енеолітичного поселення Кам'янка-Бузька // Львівський археологічний вісник. – Львів: НВФ «Українські технології», 1999. – С. 47–51.

4. Конопля В. Нова інтерпретація матеріалів середнього культурно-хронологічного горизонту поселення Винники-Лазки // МДАПВ. – Львів, 2005. – С. 248–256.
5. Конопля В., Ревуцький С. Поселення маліцької культури Торчин-Замчисько // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів: НВФ «Українські технології», 1998. – С. 61–73.
6. Крушельницька Л. Черепинсько-лагодівська група пам'яток // Пам'ятки гальштатського періоду межиріччя Вісли, Дністра і Прип'яті. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 158–238.
7. Пелещшин Н. А. Племена культури линейно-ленточной керамики // Археология Прикарпатья, Вольны и Закарпатья (каменный век). – К.: Наукова думка, 1987. – С. 99–109.
8. Пелещшин М. А. Неолітичне поселення біля м. Винники // Археологічні дослідження Винниківського історико-краєзнавчого музею за 1991 рік. – Винники, 1991. – С. 3–14.
9. Пелещшин М. А. Стародавні племена східнокарпатського регіону за доби неоліту // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів, 1991. – С. 58–74.
10. Пелещшин М. А. Неолітичне поселення в с. Тадані на Західному Бузі // Львівський археологічний вісник. – Львів: НВФ «Українські технології», 1999. – С. 22–46.
11. Сеньковський Ю. М. Силіцити крейди південно-східного схилу Східноєвропейської платформи. – К.: Наукова думка, 1973. – 155 с.
12. Справочник по петрографии Украины / Под редакцией Усенко И. С. – К.: Наукова думка, 1975. – 579 с.
13. Balcer B. Wytwórczość narzędzi kamiennych w neolicie ziem Polski. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1983. – 338 s.
14. Zech J. Górnictwo kamienia społeczności wczesnorolniczych na wyżynie krakowskiej (koniec VI tysiąclecia–1 połowa IV tysiąclecia p. n. e.) – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1981. – 284 s.
15. Schild R., Królik H., Mościbrodzka J. Kopalnia krzemienia czekoladowego z przełomu neolitu i epoki brązu w Polianach Koloniach. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1977. – 183 s.

Multilayered monument Honchary in the vicinity of Lviv

Vitaliy Konoplia

The materials of excavations of the multilayered monument (of Linear Band Pottery Culture, Malice culture and early Scythian times) near the village of Honchary in Pustomyty district (Lviv region) have been published in full scope. This research was performed in 1983 by the archeological expedition of Ivan Franko State University of Lviv under supervision of M. A. Peleshchyn.

Key words: *land-based dwelling, semi dug-out hut, goods made of Turon flint and chocolate flint, stone and bone artifacts, Linear Band Pottery Culture, Malice Culture, Cherepyn-Lahoda group, exchange, analogues, dating.*

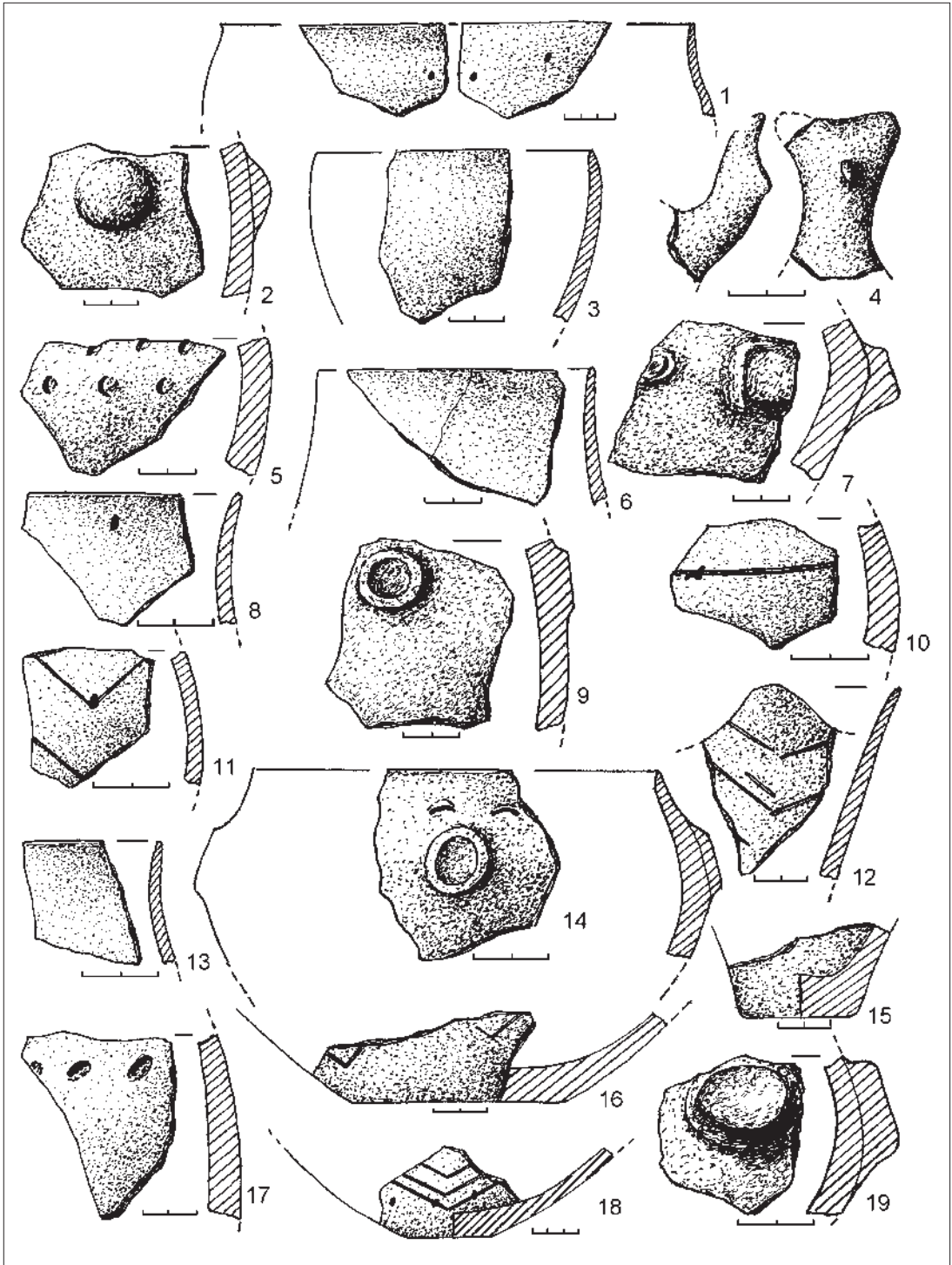

Рис. 1. Гончари. Посуд культури лінійно-стрічкової кераміки.

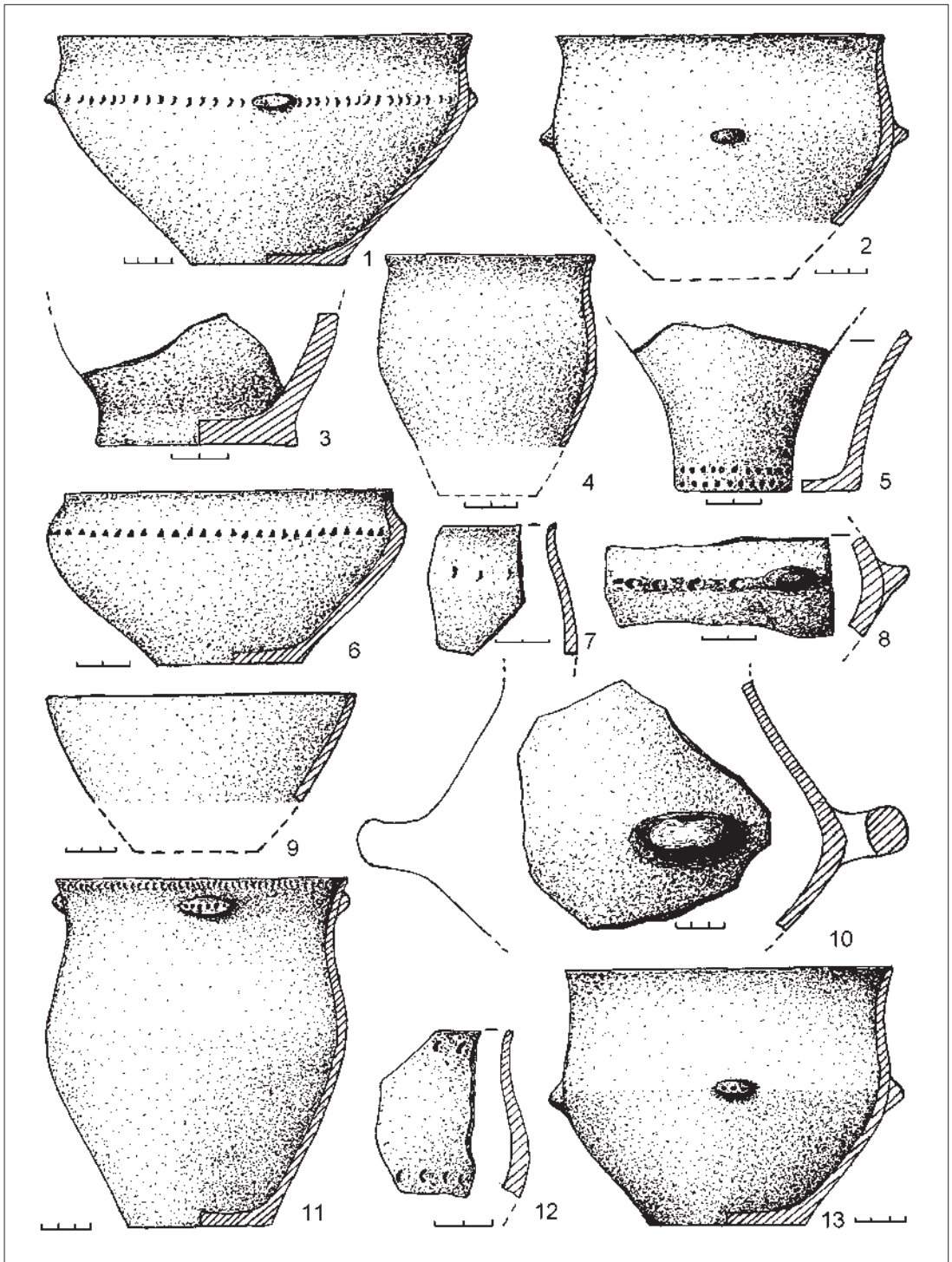

Рис. 2. Гончари. Посуд культури маліцької: 1, 2, 4–13 і ранньоскіфського часу: 3.

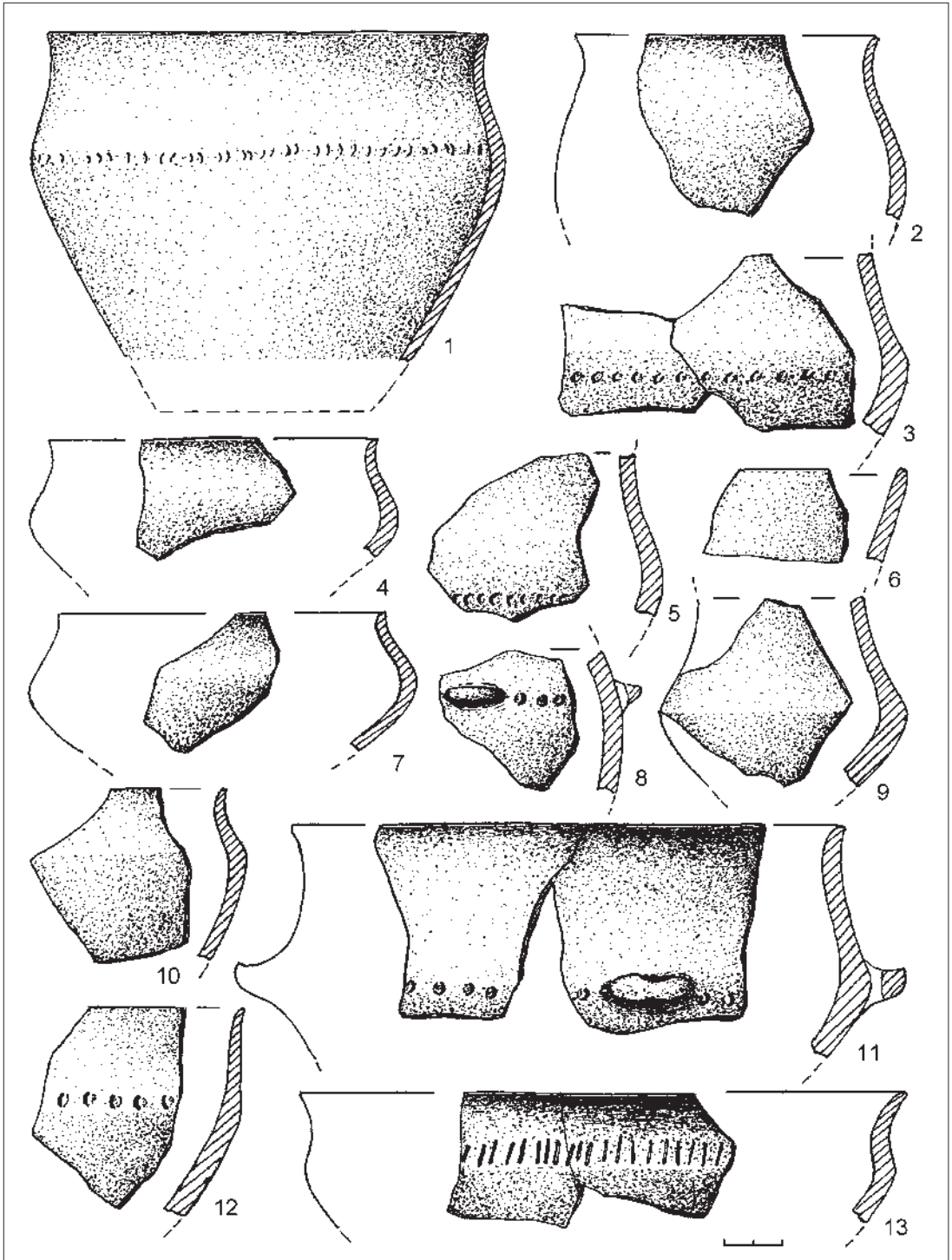

Рис. 3. Гончари. Посуд малицької культури.

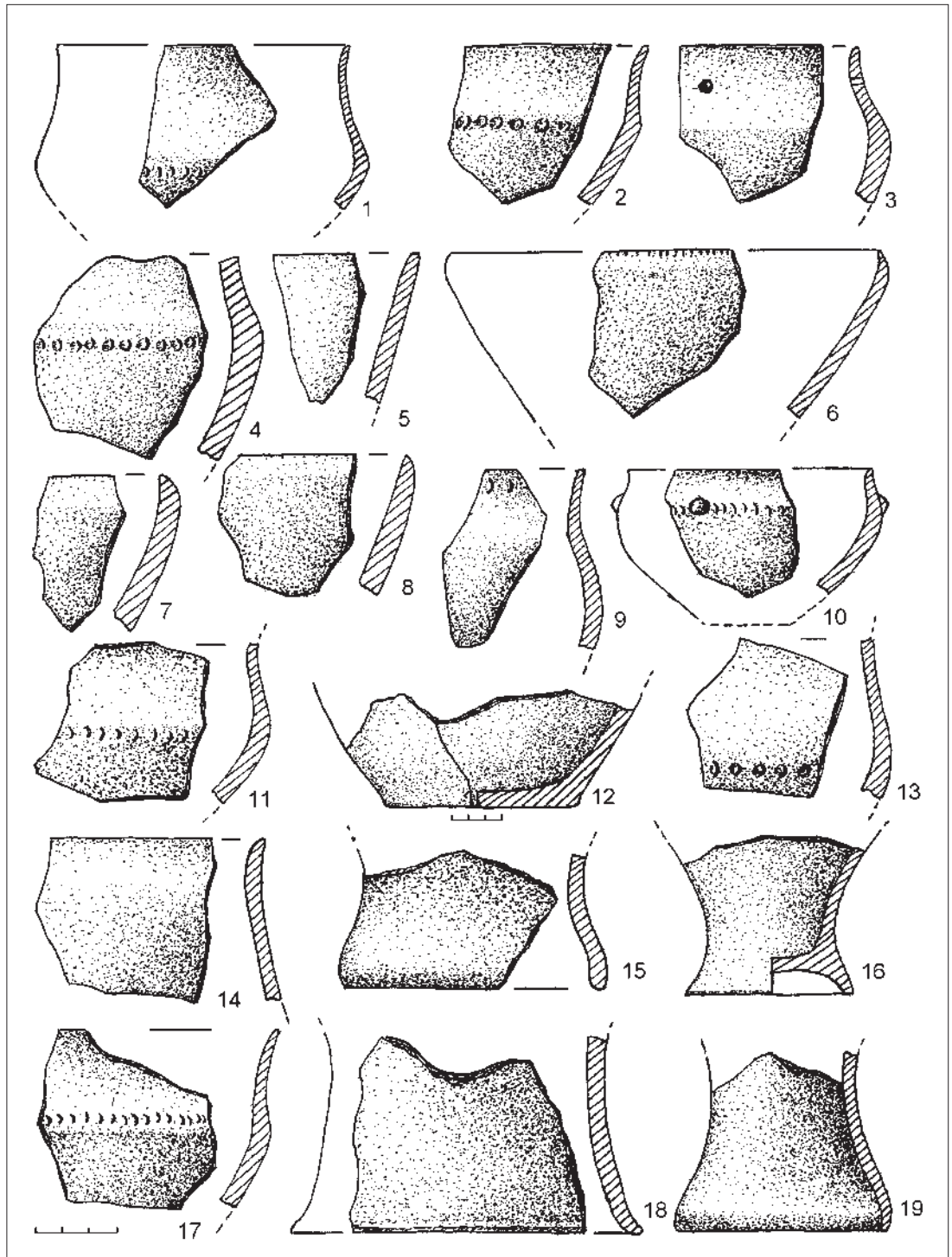

Рис. 4. Гончари. Посуд маліцької культури.

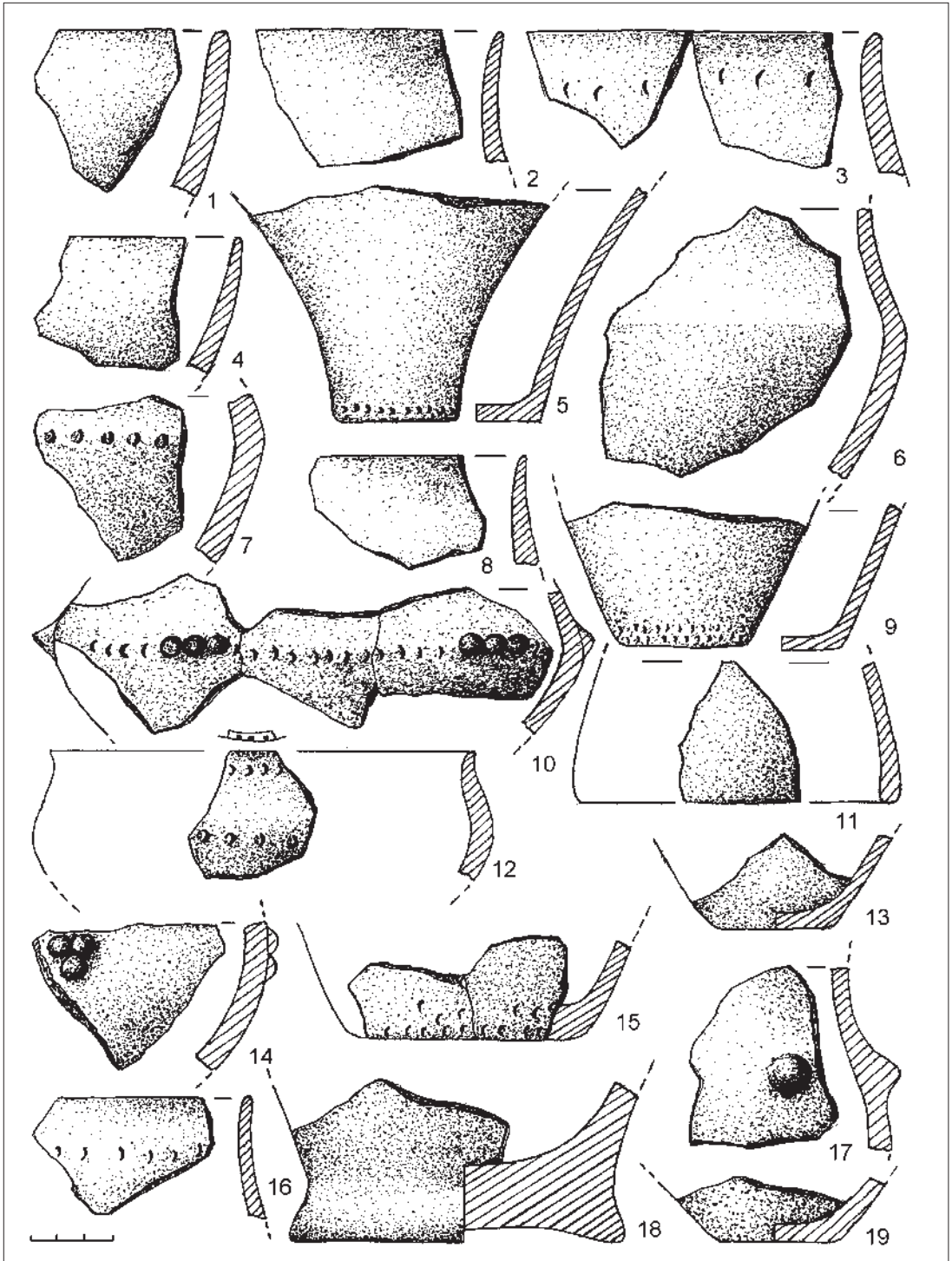

Рис. 5. Гончари. Посуд маліцької культури.

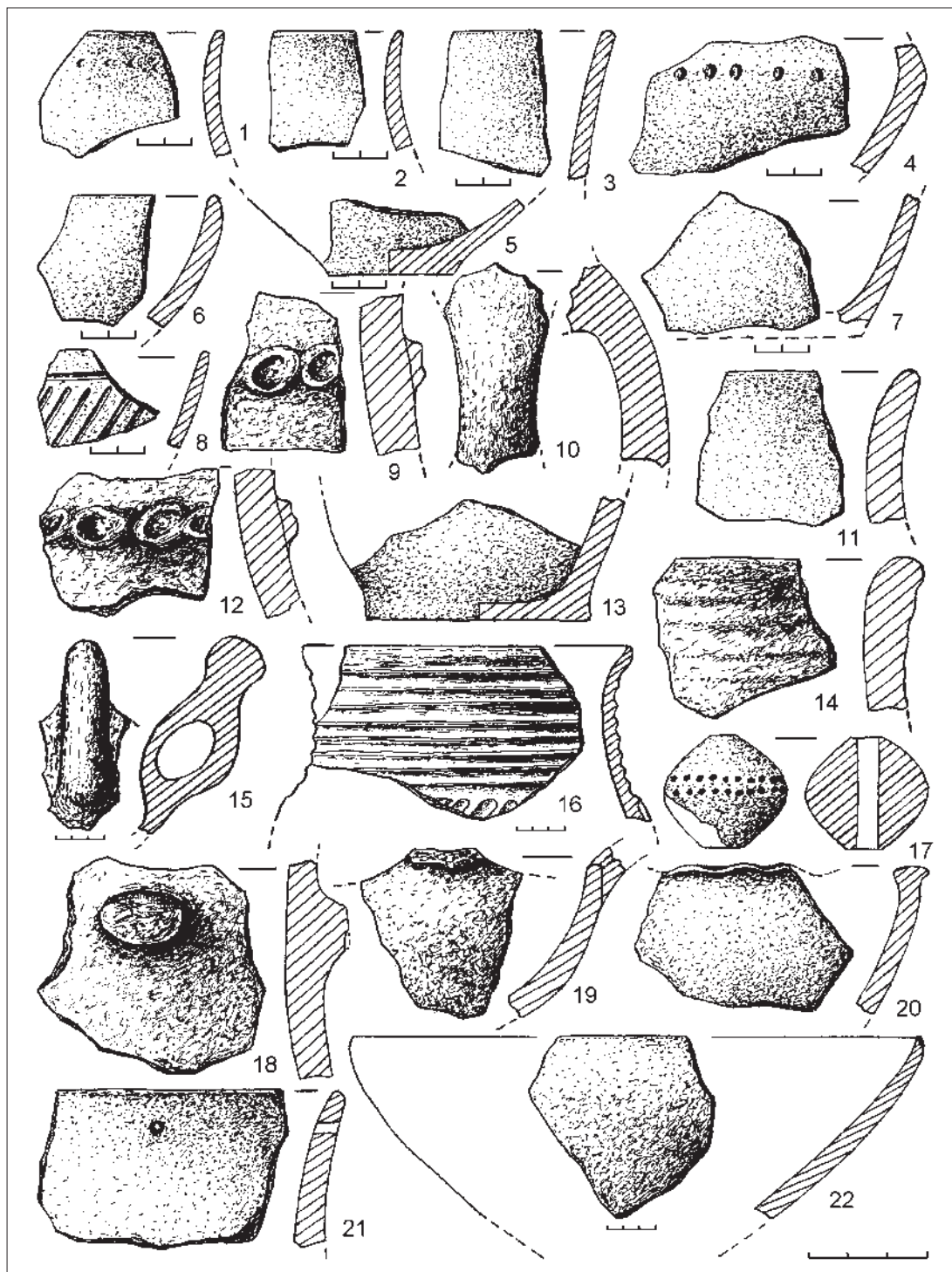

Рис. 6. Гончари. Кераміка культур маліцької: 1–4, 6–8 і ранньоскіфського часу: 5, 9–22.

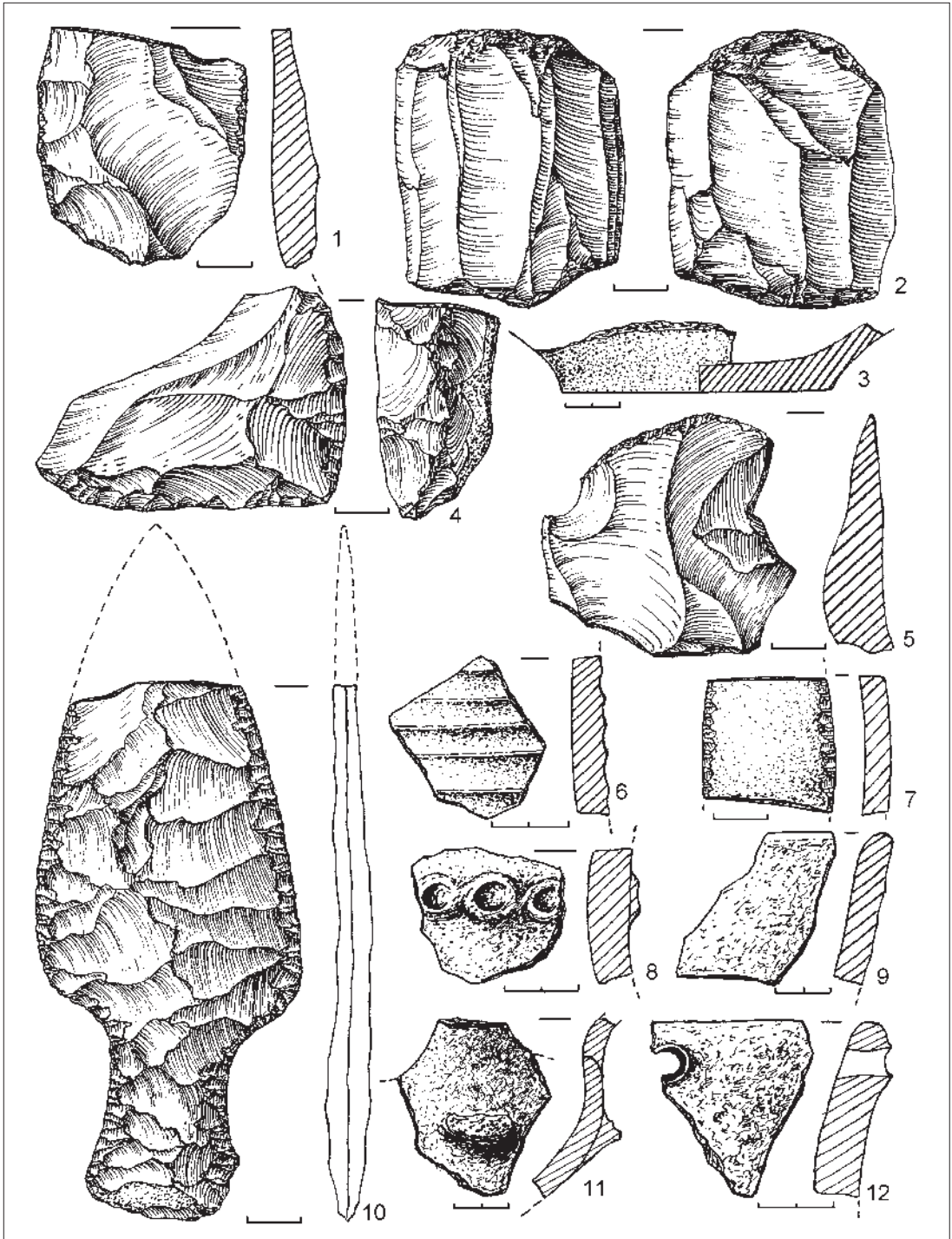

Рис. 7. Гончари. Вироби з кременю: 1, 2, 4, 5, 7, 10 і кераміка ранньоскіфського часу: 3, 6, 8, 9, 11, 12.

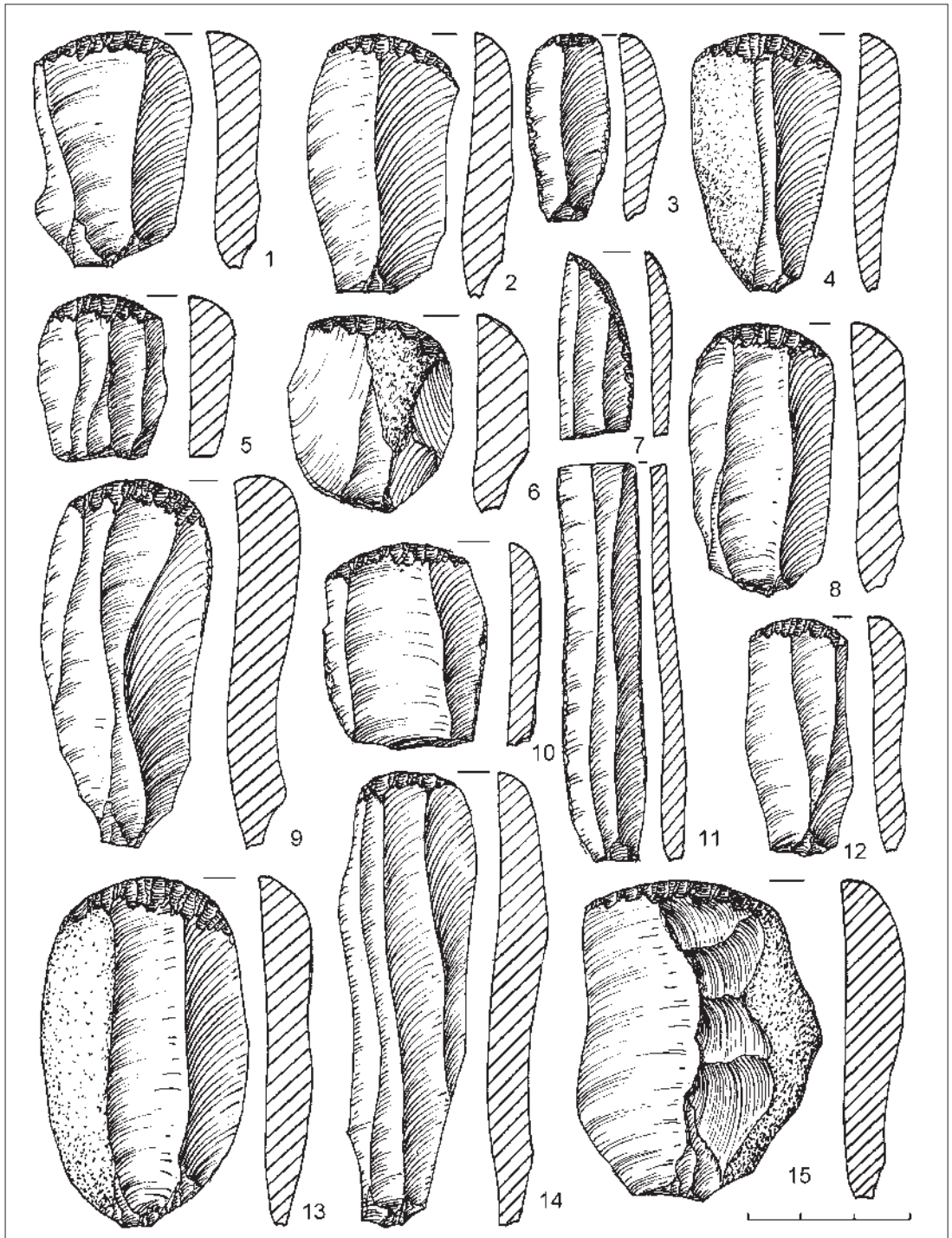

Рис. 8. Гончари. Вироби з кременю.

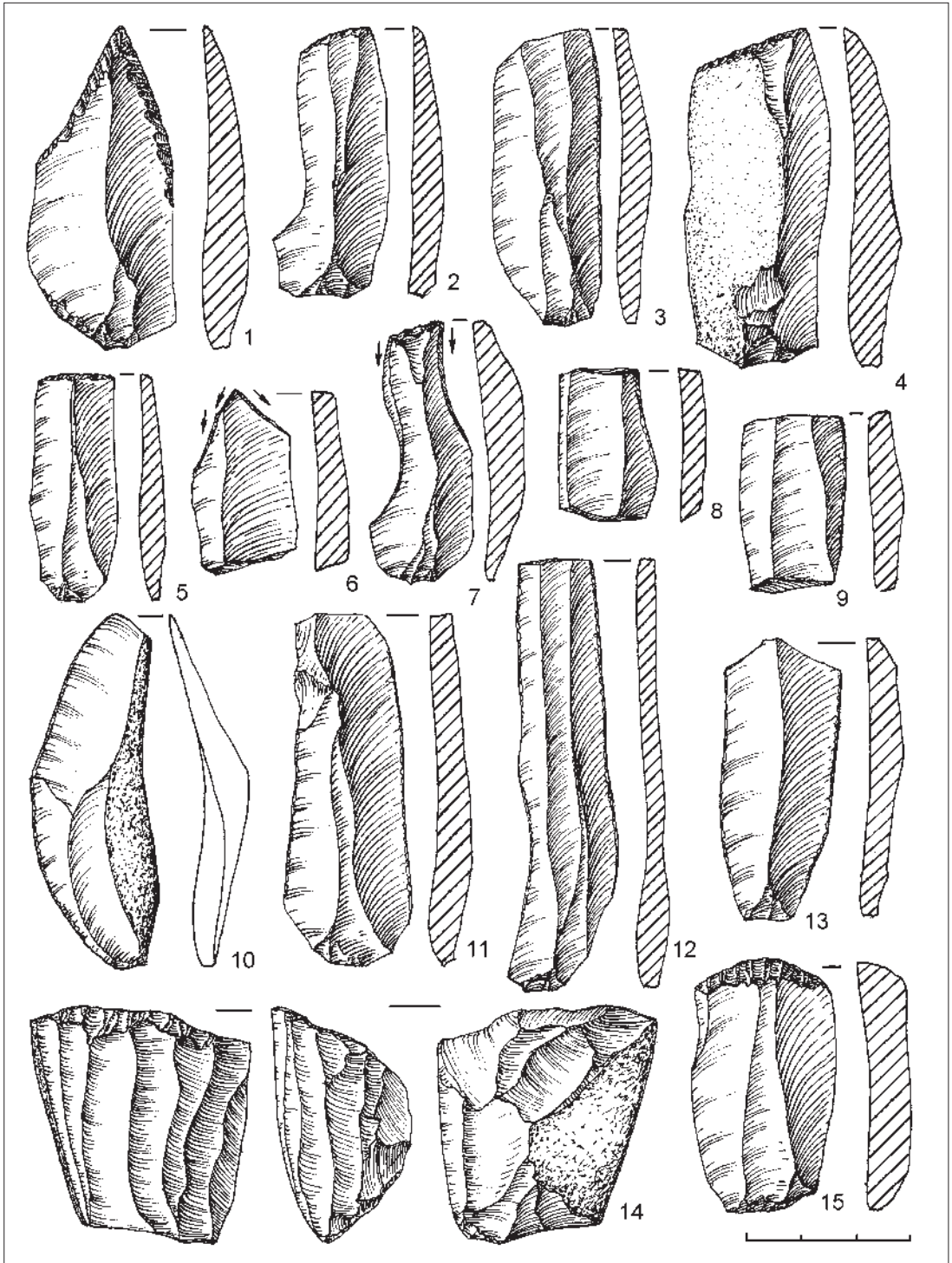

Рис. 9. Гончари. Вироби з кременю.

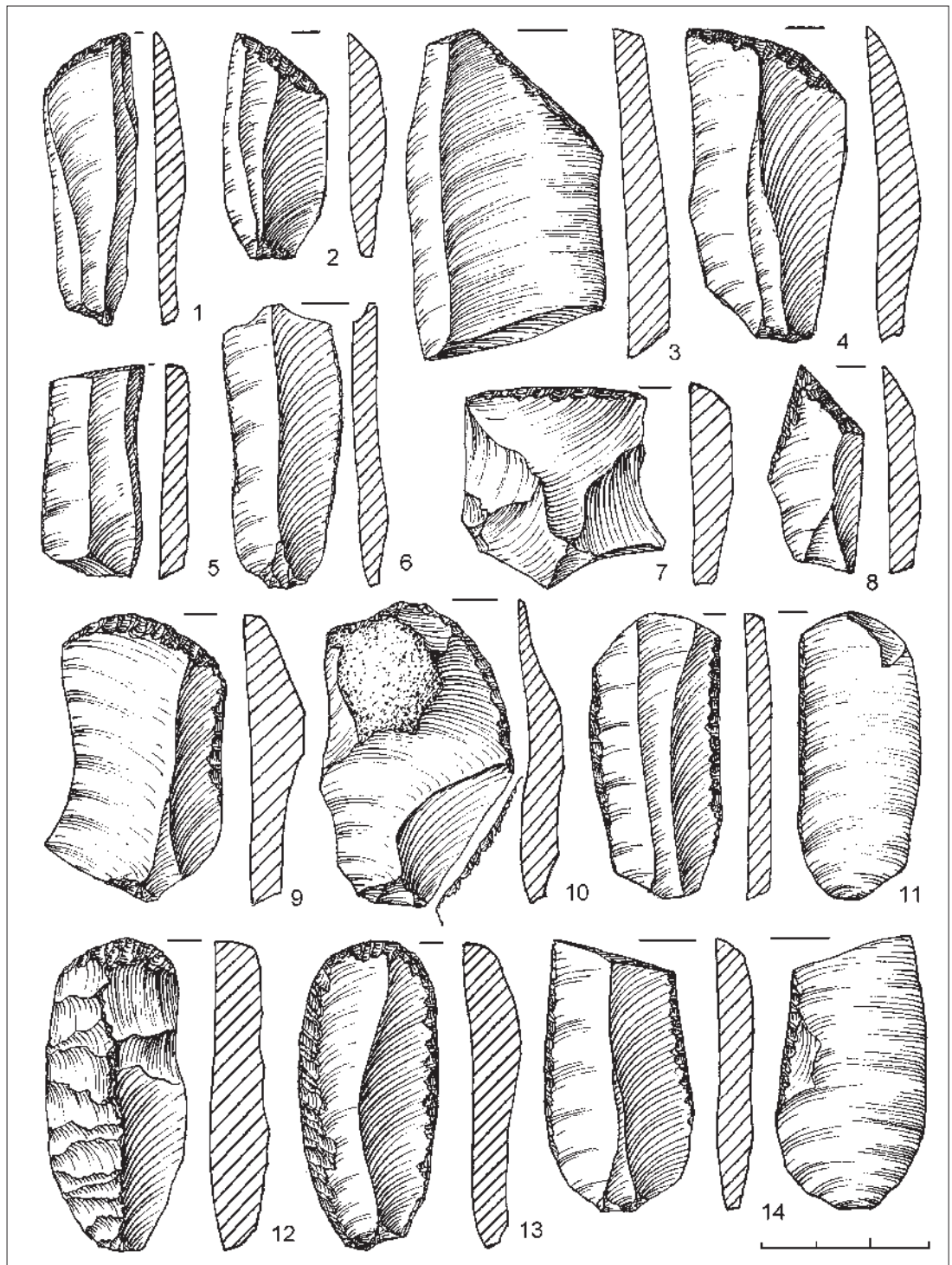

Рис. 10. Гончари. Вироби з кременю.

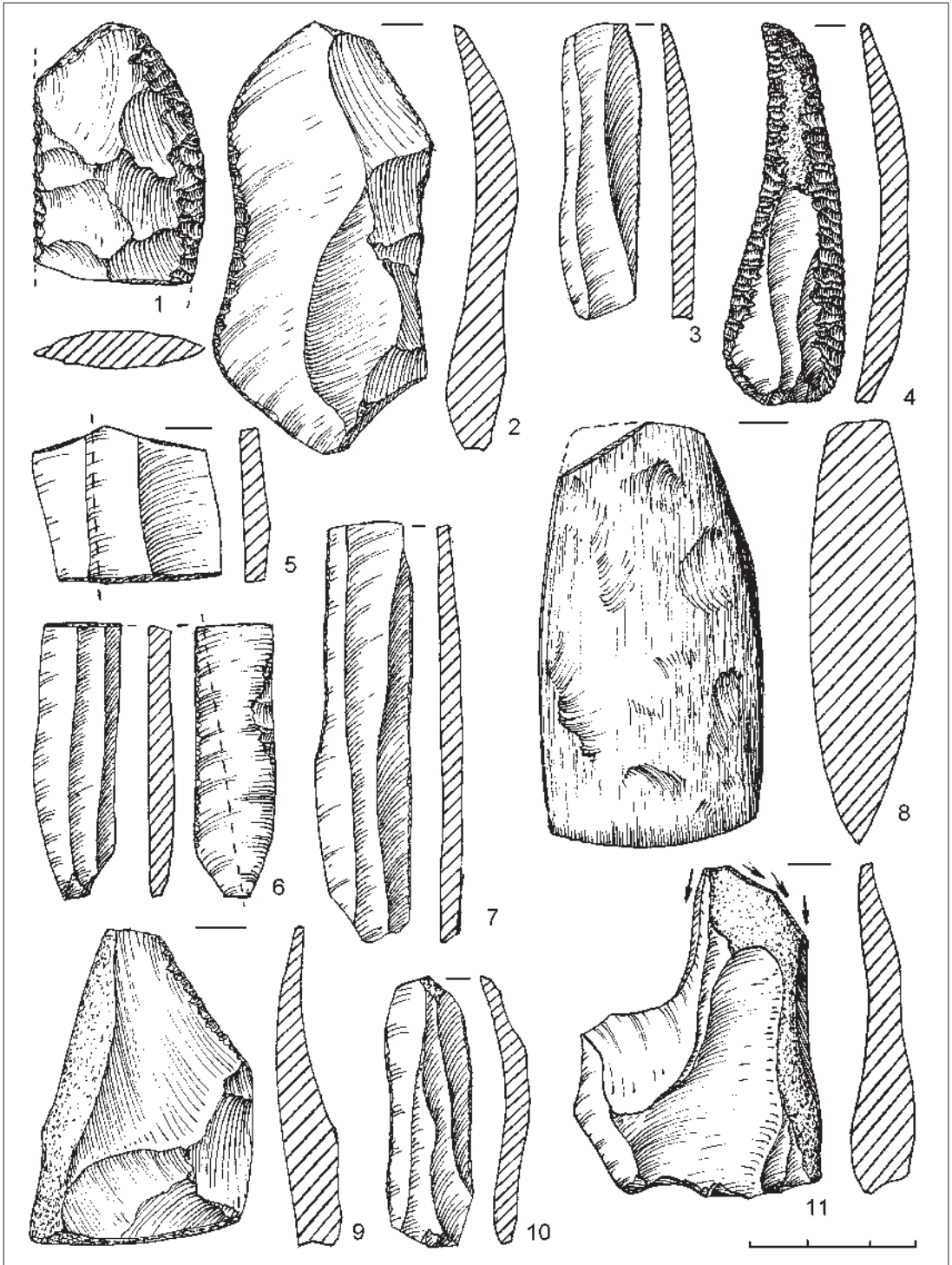

Рис. 11. Гончари. Вироби з кременю: 1-7, 9-11 та опоки: 8.

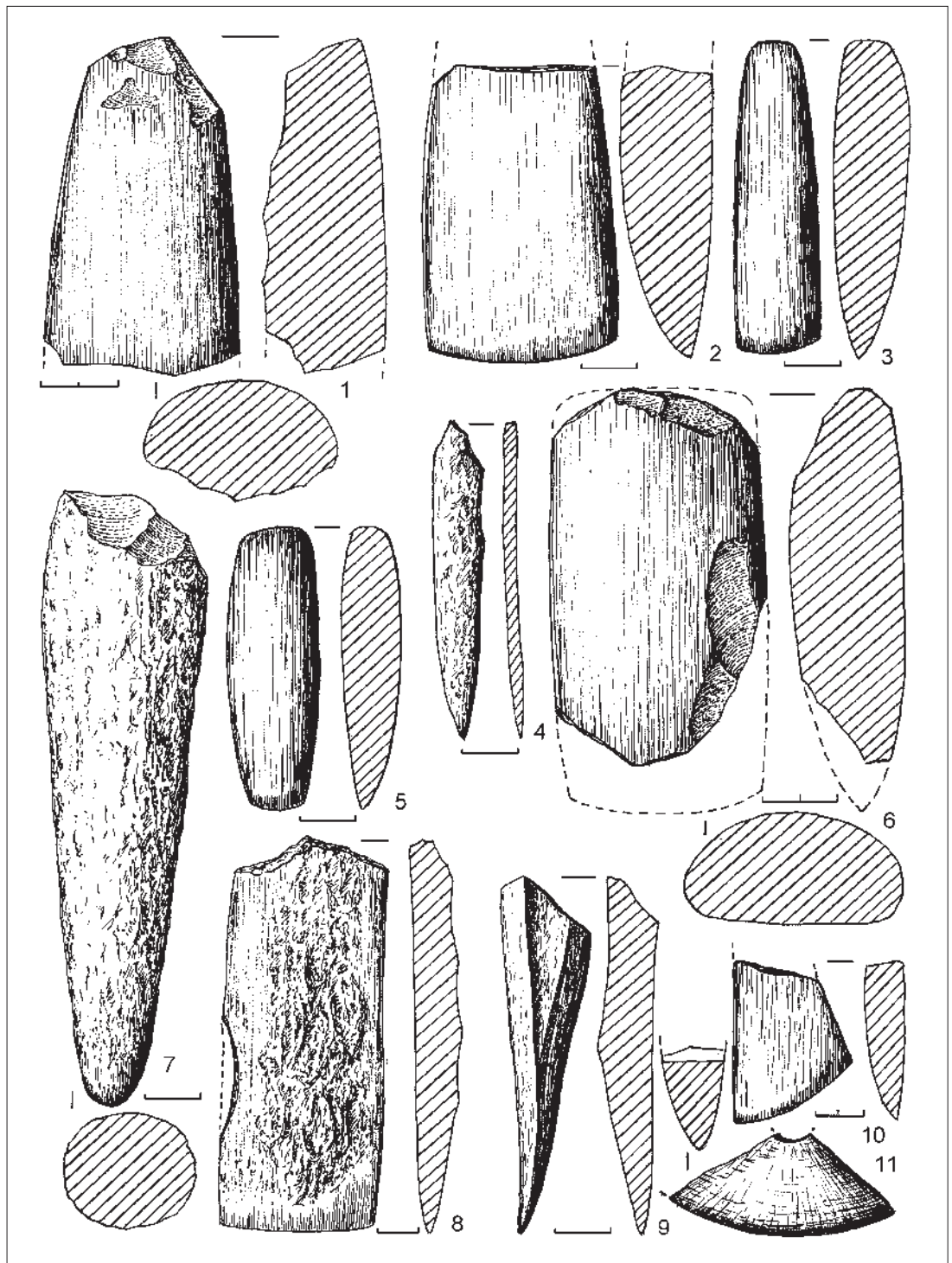

Рис. 12. Гончари. Вироби з каменю: 1-3, 5, 6, 10, 11; рогу: 7 і кістки: 4, 8, 9.

УДК 902.2 (477.83-21) : 001.891

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В БАСЕЙНІ РІЧКИ ДУМНИ

Наталія Білас, Віталій Конопля

Опубліковано результати рятівних досліджень, проведених в с. Хренів Кам'яно-Бузького р-ну Львівської обл. спільною експедицією Львівського історичного музею та Історико-краєзнавчого музею м. Винники. На схилах надзапальної тераси правого берега р. Думни виявлено сім різночасових пам'яток. Особливу увагу звернено на характеристику підйомного матеріалу.

Ключові слова: *розвідкові роботи, Хренів 1–7, поселення, датування, культура лінійно-стрічкової кераміки, волинсько-люблінська культура, тицінецька культура, ранньоскіфський час, черняхівська культура, давньоруський час, пізнь середньовіччя, ранньомодерний час, вироби з кременю, лінний і кружальний посуд.*

Наприкінці минулого століття наукові працівники Львівського історичного музею та Історико-краєзнавчого музею м. Винники, виконуючи програму Львівської обласної інспекції з охорони пам'яток археології – «Реєстр пам'яток археології Львівської області», провели пошукові роботи в ряді населених пунктів Кам'яно-Бузького р-ну. Один з них – с. Хренів, повністю обстежений, і на його території виявлено сім різночасових поселень, які введені у науковий обіг під назвами Хренів 1–7. Особливостям їх розташування та зібраних з них рухомим матеріалам і присвячена ця публікація.

Землі села входять до складу південно-західної частини Волинської височини, зокрема до Сокальського пасма, і відносяться до підобласті Внутрішньої рівнини Верхнього Бугу і Стиру, основою рельєфу якої є верхньокрейдяні відклади (мергелі), покриті зандрово-алювіальними осадами. Безпосередньо територія цього населеного пункту Кам'яниччини належить до Грядового Побужжя, що складається з шести гряд. Вони простягаються від Розточчя і Львівського плато в східному і південно-східному напрямку до долини Західного Бугу і розділені широкими (1–3 км), плоскими з незначним підвищенням останцями видовжено-овальної форми та частково заболоченими долинами з невеликими потічками.

В основі гряд залягають верхньокрейдяні породи. На мергелях лежать піщано-мулисті відклади і суглинки, що місцями сягають товщини понад 10 м [12. С. 27].

Ґрунти села розташовані на Малехівській або Дублянській гряді і відносяться до типів лісостепових темно-сірих опідзолених та лучних чорноземів, сприятливих для розвитку землеробства від найдавніших часів [12. С. 89, 91].

Нижче наводимо опис пам'яток археології с. Хренів та подаємо аналіз зібраних з їх площ рухомих археологічних матеріалів.

ХРЕНІВ–1

У північно-східній частині села, на пологому схилі правого берега р. Думни або Думного потоку, висотою 3–4 м над рівнем заплави, на південний схід від цвинтаря, за 0,3 км на південь від шосейної дороги сполученням Львів-Київ, на південь від дороги, яка йде від цієї автотраси до тваринницької ферми, – двошарове поселення черняхівської культури і періоду XII–XIII ст., що тягнеться вздовж берегової лінії на відстань до 0,2 км, займаючи край тераси шириною біля 60–70 м. Ґрунти у даному місці належить до типу лугових чорноземів. Речові матеріали зібрано з території присадибних ділянок.

Черняхівську кераміку репрезентують уламки вінець ліпних опуклобоких горщиків з відігнутими назовні заокругленими краями (рис. 2: 1, 3), мисок з лійчасто розхиленими і опуклими стінками (рис. 2: 4, 6, 11) та бочків посудин сіро-коричневого і бурого кольорів із злегка горбкуватою, згладженою поверхнею, глиняна маса яких містить пісок і подрібнений шамот, а також фрагменти кружальних посудин сірого та темно-сірого кольорів з дбайливо згладженою або лискованою поверхнею (рис. 4: 8, 9).

Серед останніх наявні середня частина біконічної миски з увігнутою горловиною діаметром 22 см, сіро-жовта глиняна маса якої відмулена, сіра зовнішня поверхня лискована, а також уламок вінець посудини діаметром 18 см і товщиною 8 мм із згладженою темно-сірою поверхнею.

Посуд давньоруського часу складається з уламків вінець горщиків (рис. 3: 2, 6, 9) та стінок. Окремі екземпляри декоровані врізними прямолінійними борозенками.

ХРЕНІВ–2

У східній частині села, в уроч. Убинське, на схід від кам'яної колони з навершям у вигляді хреста з часів Австро-Угорської імперії (пам'ятник стоїть обабіч роздоріжжя), на рівній ділянці краю тераси висотою до 1 м над рівнем заплави – одношарове поселення черняхівської культури площею до 2 га, яке з півночі, півдня та сходу оконтурене долиною річки. Пам'ятка розміщена на території присадибних ділянок, де залягає луговий чорнозем.

Ліпний та гончарний посуд аналогічний до попередньо описаного з місцезнаходження Хренів–1. У складі першого наявні уламки вінець горщиків (рис. 2:

2, 5, 10) і мисок (рис. 2: 9, 13), стінок та плоских денць, а у другого, крім бочків і денця на кільцевому піддоні, є такі знахідки:

- уламок Т-подібних вінець із скошеним до середини краєм опуклобокої посудини з відмуленої глини, сіра поверхня якої лискована (рис. 4: 5);
- верхня частина темно-сірої лискованої біконічної миски з відігнутим назовні краєм вінець діаметром 28 см і товщиною 7–8 мм (рис. 2: 17);
- фрагмент нижньої частини посудини діаметром 20 см і товщиною 8–9 мм, нижній край якої має смужку у вигляді кометоподібних борозенок, що утворились в процесі обточування глиняної маси, що містить домішку середньо- і крупнозернистого піску, на слаборотацийному гончарному крузі, а вище від неї згладжена поверхня покрита ангобом темно-сірого кольору (рис. 2: 16).

ХРЕНІВ–3

За 0,3 км на схід від села, на невисокому останці правого берега р. Думни, що тягнеться довгою віссю по лінії схід-захід і має ширину до 0,2 км – одношарове поселення волинсько-люблінської культури, сліди якого простежено вздовж лінії електропередач, починаючи від стовпа №12 від краю цього населеного пункту. В даний час воно зайняте городами селян. Ґрунт тут належить до типу лісостепових темно-сірих опідзолених.

Речові матеріали зібрані в центральній частині рядового підвищення, ближче до його східного краю. На орній поверхні відмічено поодинокі шматочки пещини та глиняної обмазки.

Склад ліпної кераміки визначають уламки вінець, стінок і денць посудин, сформованих з глиняної маси, що містить домішку піску та подрібненого шамоту. Їх темно-сіра і бура зовнішня поверхня дбайливо згладжена (місцями до полиску). У зламі знахідки мають чорний колір. З-поміж знайдених фрагментів посуду виділяються верхні частини опуклобокої миски, прикрашеної по краю вінець пластичним півсегментоподібним наліпом (рис. 1: 5), миски-чаші з увігнутими до середини стінками горловини, орнаментованої по зрізу вінець прямими паралельними нарізками (рис. 1: 11), та горщика з вертикально змодельованою горловиною (рис. 1: 1), декорованого в аналогічний спосіб, як і описаний першим виріб.

На одній із стінок тулуба знаходиться штамповий орнамент у вигляді круглих відтисків, що утворюють геометричну композицію з трьох паралельних рядів кутів, спрямованих вершинами догори (рис. 1: 6).

Склад кременевих артефактів визначають:

Одноплощинний призматичний нуклеус – 41x40x25 мм зі скошеною, нефасетованою ударною площадкою (рис. 8: 18). Тил знахідки і, частково, її сторона зняття підправлені взаємонаправленими сколами.

Січення – 7 екз. нижніх (36x21x5, 41x23x4 мм) і середніх (32x20x4, 39x22x5 мм) частин поздовжніх та нижніх (38x24x5, 45x25x6 мм) частин поздовжньо-крайових пластин.

Відщепи – 5 екз.: поздовжньо-крайовий – 37x4 мм, поздовжній – 21x3 мм і безсистемні – 29x4, 35x6, 40x6 мм.

Кінцеві скребки на верхній частині ребристої пластини (рис. 8: 5) і на безсистемно-крайовому відщепі (рис. 7: 6) розмірами 35x22x9 та 60x37x14 мм.

Свердло на верхній частині поздовжньої пластини – 25x12x6 мм (рис. 6: 14).

Кутовий різець на нижній частині поздовжньо-крайової пластини – 69x35x8 мм (рис. 6: 16). Бічний край знятий підправлено дрібно- і середньофасетковою лускоподібною ретушшю, нанесеною в суцільний спосіб зі сторони спинки.

Скісно ретушований поздовжній відщеп – 50x34x9 мм, що використовувався в роботі як кутовий ніж (рис. 4: 20). Лезо виробу загострено дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, нанесеною зі сторони спинки.

Односторонній вкладень серпа на нижній частині ребристо-поздовжньої пластини із залишком жовнвої кірки 47x25x6 мм, лезо якого загострено зі сторони спинки суцільно нанесеною середньо-фасетковою скісно-струменистою ретушшю (рис. 4: 12);

Скісно ретушована середня частина поздовжньої пластини – 56x21x8 мм, поперечний край якої оброблено зі сторони спинки суцільно нанесеною дрібно- і середньофасетковою струменистою ретушшю (рис. 8: 16).

Односторонньо ретушовані нижні частини поздовжніх пластин – 43x22x5, 63x30x6 мм, одна з яких підправлена зі сторони черевця (рис. 4: 16), а інша – зі спинки (рис. 4: 11) суцільно нанесеною дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

Двосторонньо ретушована ребристо-поздовжня пластина – 41x15x7 мм з частково нанесеною (спинка) дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю (рис. 6: 5).

ХРЕНІВ–4

За 0,5 км на схід від села, на пологому схилі правого берега р. Думни, між стовпами №16 і № 19 лінії електропередач (підрахунок опор від краю села), на південь від ЛЕП, за 1 км на північ від лісу, за 0,5 км у цьому ж напрямку від пам'ятного залізного хреста серед орного поля – одношарове поселення волинсько-люблінської культури площею біля 0,5 га. Речові матеріали: уламки ліпної кераміки, аналогічної до посуду з попередньо описаного місцезнаходження, зняття праці і відходи виробництва з темно-сірого кременю зібрано вздовж краю тераси на рівні близько 2 м стосовно заплави річки. Територія пам'ятки з темно-сірим лісостеповим опідзоленим ґрунтом зайнята угіддями спілки селянських господарств.

Керамічні знахідки пов'язані з уламками вінець, з яких два належать опуклобокій мисці з лійчасто сформованим тулубом (рис. 1: 7) і чаші з есоподібним профілем корпусу (рис. 1: 12) з діаметрами країв горловин 16 та 21 см, стінками і фрагментом денця.

У складі кременевих артефактів значаться:

Три січення: нижня – 18х23х5 мм і середні – 29х21х4, 42х23х6 мм частини поздовжніх пластин.

Вісім відщепів: безсистемно-крайовий – 30х4 мм, поздовжньо-крайові – 27х4, 36х5 мм, поздовжні – 19х3, 25х4, 38х5, 46х5 мм і радіальний – 33х7 мм.

Два вкладні серпів на середній – 37х19х5 і нижній – 63х28х9 мм частинах поздовжніх пластин. Одне із жнивварських знарядь зі скісно ретушованим поперечним кінцем (рис. 8: 17) має суцільно загострене дрібнозубчастою ретушню лезо, нанесеною зі сторони спинки, а інше – середньозубчастою, проведеною в аналогічний спосіб (рис. 8: 15). До того ж в останнього здійснено обробку іншого бічного краю за допомогою дрібнофасеткової струменистої (спинка) ретуші. Для кращої фіксації в руків'ї (сплощення профілю) цей вкладень підправлено зі сторони черевця відокремленням середньо- і крупно-фасеткових сколів. Жнивварські знаряддя мають кутове заповірування робочих країв.

Кінцевий скребок на безсистемно-крайовому відщепі – 30х6 мм (рис. 6: 8).

Скісно ретушовані середні частини поздовжньої – 37х22х5 мм (рис. 8: 12) і поздовжньо-крайової – 50х20х5 мм (рис. 8: 14) пластин, один з бічних країв першої оброблено частковою (спинка) мікрозубчастою, а другої – аналогічним видом ретуші в пересічний спосіб.

Скісно кутовий різець на середній частині поздовжньої пластини – 47х24х7 мм (рис. 6: 6). Бічні краї виробу підправлено струменистою (лівий) і лускоподібною (правий) дрібнофасетковою ретушню, котра охоплює спинку сколу.

Односторонньо ретушована верхня частина поздовжньо-крайової пластини – 34х12х6 мм, край якої загострено зі сторони спинки частковою дрібнозубчастою ретушню (рис. 7: 3).

Двосторонньо ретушована поздовжня пластина – 49х19х5 мм, бічні краї якої оброблено суцільною дрібнофасетковою струменистою (лівий) і частковою мікрозубчастою (правий) ретушню, нанесеною зі сторони спинки (рис. 8: 11).

ХРЕНІВ–5

За 1 км на схід від села, за 0,3 км на північний захід від кам'яної каплички, обабіч якої ростуть дерева, а поруч знаходиться дерев'яний хрест, на північ від лінії електропередач, що проходить у напрямку схід-захід – двохарове поселення черняхівської культури і давньоруського періоду XII–XIII ст. Воно починається від опори стовпа, котрий розміщено на північ від сакральної спо-

руди, і простягається на захід до 0,3 км. З території орного поля зібрано уламки ліпної (рис. 2: 7) і гончарної (рис. 4: 6) кераміки, що належать черняхівським опуклобоким горщикам та мискам, а також фрагменти гончарних горщиків давньоруського часу (рис. 3: 1, 5). Пам'ятка займає площу близько 2 га. Ґрунт у даному місці належить до типу лугових чорноземів. На розораній поверхні поля трапляються розрізнені скупчення глиняної обмазки від зруйнованих житлово-господарських об'єктів.

ХРЕНІВ–6

За 1,5 км на схід від села, за 0,4 км на північ від каплиці (у цьому напрямку починається західний край пам'ятки), на північ від лінії електропередач, на останці правого берега р. Думни, висотою до 1 м над рівнем заплави – багатошарове поселення культур лінійно-стрічкової кераміки, волинсько-люблінської, тшцінецької, ранньоскіфського часу (черепинсько-лагодівська група), черняхівської, XII–XIII ст. та XIV–XVII ст., яке із заходу і півночі оконтурене меліоративним каналом, котрий випрямив русло річки, зі сходу – заболоченою заплавою, а з півдня – улоговиною, що відділяє останець овальної форми розміром 0,35x0,1 км від краю тераси. Речові матеріали здебільшого трапляються в північному та північно-східному секторах підвищення. Ґрунт у даному місці належить до типу лугових чорноземів. З поверхні селянських городів зібрано уламки посуду та вироби з кременю.

Кераміка пам'ятки складається з двох груп: ліпної і кружальної.

У складі першої – уламки стінок столових (глиняна маса темно-сірого кольору, відмулена) і кухонних (містять домішку подрібненого шамоту, жорстви і посічених рослин) посудин доби неоліту; уламки вінець, що лишились від горщиків (рис. 1: 2, 3) з плавно відігнутою назовні горловиною, чаші з есоподібним профілем (рис. 1: 9) і півсферичної миски (рис. 1: 10) та бочків (рис. 1: 4), денець і колінчастої ручки (рис. 1: 8) типологічно не окреслених начинь, прикрашених пластичним (півсегментоподібні виступи, скісно нанесені карбовані пружки) і штамповим (трикутні, округлі вдавлення і нігтеві відтиски) орнаментом енеолітичного часу; бочки тулубів посуду середнього періоду доби бронзи і ранньозалізного віку; уламки вінець широкогорлих горщиків (рис. 2: 8, 12, 14, 15), стінки і денця першої половини I тис. н. е.

Кружальний посуд відноситься до останнього із згаданих вище культурно-хронологічних горизонтів і пізньосередньовічного та ранньомодерного часу.

Керамічні матеріали черняхівської культури сірого і темно-сірого кольорів складаються з фрагмента горловини посудини (чаша?), декорованої двома вузькими канелюрами (рис. 4: 4), уламка вінець есоподібного у профілі горщика з діаметром горловини 18 см (рис. 2: 18) та бочків, серед яких один має діаметр 40 см і товщину 8–12 мм (рис. 2: 19).

Давньоруську кераміку репрезентують уламки вінець (рис. 3: 3, 4, 7, 8, 10–15), стінок і донець горщиків, в декорі яких застосовано прямолінійні врізні борозенки.

Культурологічна класифікація кременевого комплексу, враховуючи багаточисельність пам'яток, до певної міри умовна. З відповідною пересторогою він розділений на три групи, котрі включають, насамперед, вироби із вторинною обробкою, а саме:

1. Артефакти культури лінійно-стрічкової кераміки:

Конусоподібний нуклеус зі скошеною, нефасетованою ударною площадкою розміром 42x31x28 мм (рис. 6: 4).

Поздовжня пластина розміром 53x18x5 мм із скісно ретушованими поперечними кінцями (рис. 6: 1), бічні краї якої загострено суцільно нанесеною зі сторони спинки дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

Верхні частини поздовжньої – 30x12x4 мм (рис. 5: 11) і поздовжньо-крайової – 57x20x9 мм (рис. 5: 17) пластин зі скісно ретушованими поперечними кінцями. Бічні краї знахідок підправлено односторонньо суцільною (спинка) дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

Двосекційний виїмчастий скобель на поздовжньому відщепі – 18x13x4 мм (рис. 5: 1).

Відщеп із суцільним негативом на спинці – 15x11x3 мм, увігнутий бічний край якого загострено (спинка) дрібнозубчастою ретушшю (рис. 5: 3).

Поздовжній відщеп – 18x13x4 мм (рис. 5: 2) зі стрілочастим лезом (кутовий симетричний різчик) з двосторонньо обробленими дрібнозубчастою суцільною ретушшю (спинка) бічними сторонами.

Вкладні серпів на поздовжньо-крайовій платівці 41x15x3 мм (рис. 8: 3) і на середній 20x12x3 мм (рис. 6: 13) та нижній – 27x18x5 мм (рис. 8: 7) частинах поздовжньої та поздовжньо-крайової пластин. Асиметричні леза заполіровані односторонньо. Одне із жнивварських знарядь (рис. 8: 7) має частково підправлені поперечний кінець і основу, а в суцільний спосіб – робочий край. Застосовано дрібнофасеткову лускоподібну ретуш, нанесену зі сторони спинки.

Поздовжньо-крайова пластина – 70x18x5 мм з односторонньо обробленим (спинка) дрібнозубчастою суцільною ретушшю бічним краєм (рис. 6: 12).

Проколка на поздовжньо-крайовій пластині – 38x9x4 мм (рис. 5: 6). Дрібнофасеткова лускоподібна ретуш нанесена зі сторони спинки сколу вздовж обох бічних країв.

Верхня частина поздовжньої пластини – 42x17x6 мм з односторонньо ретушованим (суцільна дрібнозубчаста ретуш) зі сторони спинки бічним краєм (рис. 5: 18).

Нижні частини поздовжніх пластин – 31x12x4, 71x15x8 мм, що оброблені в аналогічний спосіб, як і попередньо описане знаряддя праці (рис. 6: 18; 5: 9).

Двосторонньо ретушовані нижні частини поздовжньо-крайової (рис. 8: 8) і поздовжніх (рис. 6: 2; 5: 21), середні частини поздовжньо-крайової (рис. 5: 5) і поздовжніх (рис. 5: 10; 5: 7; 6: 15) пластин розмірами, відповідно, 47x17x4, 45x22x5, 53x14x4, 28x13x4, 21x14x4, 35x16x4, 20x15x4 мм.

Поздовжня пластина – 69x18x5 мм з двосторонньо (черевце) підправленими дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю бічними краями (рис. 5: 13).

2. Артефакти волинсько-люблінської культури:

На противагу вище згаданим, кременеві вироби періоду енеоліту виокремлювались, насамперед, на підставі метричних показників пластинчастих сколів та видів вторинної обробки. У їх складі наявні:

Верхні частини поздовжніх пластин (рис. 5: 4; 8: 13) зі скісно ретушованими поперечними кінцями, розмірами 30x15x4, 22x14x4 мм, леза яких загострені зі сторони спинок суцільно нанесеною середньофасетковою струменистою ретушшю. В однієї із знахідок (рис. 5: 4) підправлено інший бічний край за допомогою суцільної (спинка) дрібнозубчастої ретуші.

Кінцеві скребки на поздовжньо-крайових пластинах (рис. 8: 10; 5: 16), середніх частинах аналогічного (рис. 5: 19) та поздовжнього (рис. 4: 15) сколів розмірами 49x 24x4, 57x27x8, 37x30x9, 18x29x7 мм. Два вироби мають одно- (рис. 5: 16) і двосторонню (рис. 8: 10) бічну підправку, проведену за допомогою суцільної дрібно- та середньофасеткової (спинка) лускоподібної ретуші.

Серединні різці (рис. 5: 8; 6: 11) на поздовжньо-крайовому відщепі і на нижній частині поздовжньої пластини, розмірами 44x30x7 і 54x23x8 мм відповідно.

Скісно-кутовий різець на нижній частині поздовжньо-крайової пластини – 35x20x6 мм (рис. 6: 3), підправленої з обох бічних країв дрібно- і середньо-струменистою (спинка) суцільною ретушшю.

Подвійно-кутовий різець на нижній частині поздовжньої пластини – 53x24x9 мм (рис. 6: 17).

Кінцевий розтирач на зужитому сплющено-циліндричному одноплощинному нуклеусі – 61x47x22 мм (рис. 6: 19).

Дволезовий вклядень серпа на нижній частині первинної пластини – 72x33x 9 мм (рис. 5: 20). Робочі краї жнивварського знаряддя загострено суцільною (спинка), середньо-фасетковою струменистою (лівий) і зубчастою (правий) ретушшю. Заполіровка їх симетрична.

Ретушовані поздовжні (рис. 5: 12) і безсистемний (рис. 6: 7) відщепи розмірами 50x27x4, 30x17x4, 37x28x5 мм. Бічні краї артефактів підправлено суцільною дрібно-фасетковою ретушшю зі сторони спинок (2) і черевця (1) сколів.

Поздовжньо-крайова пластина – 72x22x5 мм з двобічно обробленими краями (рис. 5: 22). Застосовано дрібно-фасеткову лускоподібну ретуш, нанесену в суцільний спосіб (спинка).

Двосторонньо ретушовані нижні частини поздовжньо-крайової (рис. 5: 15) і поздовжніх (рис. 5: 14; 8: 9) пластин розмірами 62x31x10, 42x22x8, 40x23x7 мм. Підправку лез здійснено частковою і суцільною (спинка) дрібнозубчастою (рис. 5: 15), дрібно-фасетковою лускоподібною (рис. 5: 14) і середньо-фасетковою струменистою (рис. 8: 9) ретушшю.

3. Артефакти доби бронзи–раннього заліза:

Більш правдоподібно їх слід пов'язувати з тшцінецькою культурою, ніж з культурою ранньоскіфського часу. На це вказують морфометричні дані сколів-заготовок і особливості вторинної обробки. У складі ретушованих виробів наявні наступні предмети:

Скребла на безсистемному (рис. 7: 11), поздовжньому (рис. 5: 12) і ребристо-крайовому (рис. 7: 8) відщепках розмірами 71x42x10, 46x28x9, 95x46x8 мм. Бічні леза знарядь підправлені дрібно- і середньо-фасетковою лускоподібною ретушшю, нанесеною суцільно (5) і з переривами (1) зі сторони спинок заготовок.

Кутові ножі на ребристо-поздовжньому (рис. 7: 9), поздовжніх (рис. 6: 10; 7: 4) і поздовжньо-крайовому (рис. 6: 9) відщепках розмірами 84x45x9, 42x21x10, 45x25x5, 50x25x7 мм. Для підправки лез застосовано суцільно нанесену (спинка) дрібнофасеткову лускоподібну ретуш.

Двосторонньо ретушовані радіальний (рис. 7: 7) і ребристо-первинний (рис. 4: 19) відщепи розмірами 87x24x5 і 50x38x8 мм. Робочі сторони знарядь (ножі) оброблено зі сторони спинок суцільною дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

Односторонньо ретушований поздовжній відщеп із взаємонаправленими фасетками від попередньо відокремлених сколів – 74x18x7 мм (рис. 7: 10). Бічний край виробу (ніж) підправлено суцільно нанесеною лускоподібною ретушшю.

Кременевий комплекс пам'ятки доповнюють пластинчасто-відщепові сколи: нижні частини поздовжньо-крайових (5) і поздовжніх (3), середні частини поздовжньо-крайової і поздовжніх (9) пластин розмірами 14–63x10–27x3–9 мм, а також відщепи: первинні (2), ребристо-первинний, поздовжньо-крайові (4), поздовжні (5), безсистемно-крайові (3), безсистемні (7), ребристо-поздовжній і радіальні (5) розмірами 14–59x3–11 мм.

ХРЕНІВ–7

За 0,5 км на північний захід від села, на пологому схилі правого берега р. Думни, на північ від шосейної дороги сполученням Львів-Київ – одношарове поселення тшцінецької культури.

Колекція керамічних знахідок складається з уламків вінець тюльпаноподібних горщиків з рівнозрізаним краєм, мисок з Т-подібним у профілі вінцем, опуклим тулубом і відігнутою назовні горловиною, фрагментів стінок і денця. Глиняна маса посуду сіро-жовтого та світло-коричневого кольорів містить до-

мішку подрібленого перепаленого кременю. Зовнішня поверхня посудин старанно зглажена і прикрашена врізним (прямі або скошені канелюри) орнаментом, який доповнюють відтиски півовального штампа (рис. 4: 1–3, 7, 13).

У складі кременевого комплексу наявні наступні вироби:

П'ять відщепів: безсистемно-крайовий – 39х5 мм, безсистемні – 24х4, 32х4, 38х5 мм і радіальний – 42х6 мм.

Кінцеві скребки на поздовжньому (рис. 4: 14), поздовжньо-крайовому (рис. 7: 5) та із суцільним негативом на спинці (рис. 8: 1) відщепях розмірами 17х13х4, 20х32х5 і 18х25х4 мм.

Односторонньо ретушований радіальний відщеп трапецієподібної форми 32х20х4 мм (рис. 4: 17). Обробка здійснена лускоподібною ретушшю, нанесеною зі сторони спинки у суцільний спосіб.

Скребла на масивному безсистемно-крайовому сколі – 63х50х16 мм (рис. 7: 1), робочий край якого підправлено півкрутою комбінованою дрібно-, середньо- і крупнофасетковою лускоподібною ретушшю, нанесеною зі сторони спинки, та на ребристо-крайовому відщепі 49х30х8 мм (рис. 8: 2), обробленому зі сторони спинки суцільно нанесеною лускоподібною ретушшю.

Кутовий ніж з увігнуто-опуклим (асиметричним) лезом на відщепі, сколото-му, очевидно, з пошкодженої сокири – 47х15х5 мм (рис. 7: 2). На спинці виробу наявна зашліфована ділянка. Знаряддя загострено зі сторони спинки суцільно нанесеною дрібно- і середньо-фасетковою зубчастою ретушшю.

Двосторонньо ретушовані відщепи: поздовжній – 30х14х5 мм, безсистемно-крайовий – 53х50х12 мм (рис. 4: 10) і радіальні – 33х15х4 мм (рис. 4: 18) та 34х18х5 мм (рис. 8: 6). Обробка лез здійснена дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, нанесеною в суцільний спосіб зі сторони спинок півфабрикатів.

Нижня частина заготовки лінзоподібної у поперечному перетині сокири – 45х34х14 мм (рис. 8: 19).

Таким чином, розвідковими роботами, проведеними на території с. Хренів, виявлено сім пам'яток археології, що відносяться до культур лінійно-стрічкової кераміки (кінець V тис. до н. е.) – Хренів–6; волинсько-люблінської (середина IV тис. до н. е.) – Хренів–3, 4, 6; тшцінецької (друга половина II тис. до н. е.) – Хренів–6, 7; ранньоскіфського часу (VII–VI ст. до н. е.) – Хренів–6; черняхівської (III–V ст. н. е.) – Хренів–1, 2, 5, 6; княжої доби XII–XIII ст. – Хренів–1, 5, 6; пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу – Хренів–6.

Керамічні і кременеві знахідки з цих об'єктів культурної спадщини аналогічні рухомим археологічним матеріалам з відповідних поселень неоліту [10;11], енеоліту [2. С. 110; 14. С. 25–27], середнього періоду доби бронзи [5. С. 174], ранньозалізного віку [8. С. 188–191], першої половини I тис. н. е. [1. С. 80–81; 9. С. 212–214; 13. С. 91–94] і давньоруського часу [3; 4. С. 183; рис. 33, с. 184:

рис. 34, с. 186: рис. 36, с. 187: рис. 37, с. 188: рис. 38, с. 189: рис. 39; 6; 7; 15. С. 267: рис. 6, с. 268: рис. 7, с. 271: рис. 10, с. 272: рис. 11, с. 276: рис. 15] Верхнього Подністер'я і Західного Побужжя.

Важливим здобутком розвідкових робіт стало відкриття в селі недостатньо вивчених в регіоні старожитностей культур лінійно-стрічкової кераміки і волинсько-люблінської. Завдяки цим обстеженням розширилась джерельна база до вивчення історії черняхівського населення. Розміщення на території с. Хренів трьох давньоруських селищ обумовлено тим, що у першій половині I тис. н. е. у сільській забудові домінуючими були невеликі хутори з декількома садибами.

Згадані вище дослідження дали можливість картографувати пам'ятки археології села і до певної міри розкрити особливості палеодемографічних процесів, що відбувались тут від кінця V тис. до н. е. до ранньомодерного часу.

1. Баран В. Д., Мегомедов Б. В. Черняховская культура // Археология Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. III. – С. 70–100.

2. Войнаровський В., Ивановський В., Конопля В. Багатошарове поселення Червоноград-7 // Львівський археологічний вісник. – Львів: НВФ «Українські технології», 1999. – С. 109–120.

3. Довгань П. Колекція реставрованих горщиків з городища літописного Бужська // Вісник Інституту археології. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – Вип. 2. – С. 137–142.

4. Довгань П. Буський археологічний комплекс: стан та перспективи дослідження // Вісник Інституту археології. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 3. – С. 136–195.

5. Ивановський В., Конопля В., Михальчишин І., Філевич В. Археологічні дослідження біля с. Яструбичі // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів: НВФ «Українські технології», 1998. – Вип. 1. – С. 173–189.

6. Конопля В. Рятівні розкипки поселення Сталашка // Львівський археологічний вісник. – Львів: НВФ «Українські технології», 1999. – С. 138–143.

7. Конопля В. Дослідження поселення Гринів-2 // Львівський археологічний вісник. – Львів: НВФ «Українські технології», 1999. – С. 151–153.

8. Крушельницька Л. Черепинсько-лагодівська група пам'яток // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 158–238.

9. Онищук Я. Нові матеріали до вивчення пам'яток черняхівської культури у верхів'ях р. Ікви // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів: НВФ «Українські технології», 1998. – Вип. 1. – С. 212–221.

10. Пелешишин М. А. Неолітичне поселення біля м. Винники // Археологічні дослідження Винниківського історико-красназничого музею за 1991 рік. – Винники, 1991. – С. 3–14.

11. Пелешишин М. Неолітичне поселення в с. Тадані на Західному Бuzі // Львівський археологічний вісник. – Львів: НВФ «Українські технології», 1999. – С. 22–46.
12. Природа Львівської області / За редакцією Геренчука К. І. – Львів, 1972. – 151 с.
13. Стеблій Н. Охоронно-рятивні роботи на черняхівсько-празькому поселенні Ріпнів–II у 2003 р. // Вісник Інституту археології. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – Вип. 2. – С. 88–112.
14. Терський С. З далекого минулого княжих Винник під Львовом // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Львів, 1994. – Вип. II–III. – С. 22–38.
15. Филипчук М. Дослідження стародавнього Пліснеська у 1990 р. // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів: НВФ «Українські технології», 1998. – Вип. 1. – С. 256–278.

Archeological Exploration in the Basin of the Dumna River

Nataliya Bilas, Vitaliy Konoplia

The article presents results of the exploration performed by joint expedition of Lviv Historical Museum and Vynnyky Historical and Ethnographic Museum in the village of Khreniv in Kamianka-Buz'k district (Lviv region). On the slopes of backwater terrace of the right bank of the Dumna river there have been revealed seven monuments belonging to different periods. Special focus was put on the character of the slope materials.

Key words: *exploration works, Khreniv 1-7, settlement, dating, Linear Band Pottery Culture, Volynian-Lublin Culture, Trzciniac Culture, early Scythian period, Chernikivska Culture, Old Rus' period, late Medieval period, early modern period, flint goods, moulded crockery and crockery made on potter's wheel.*

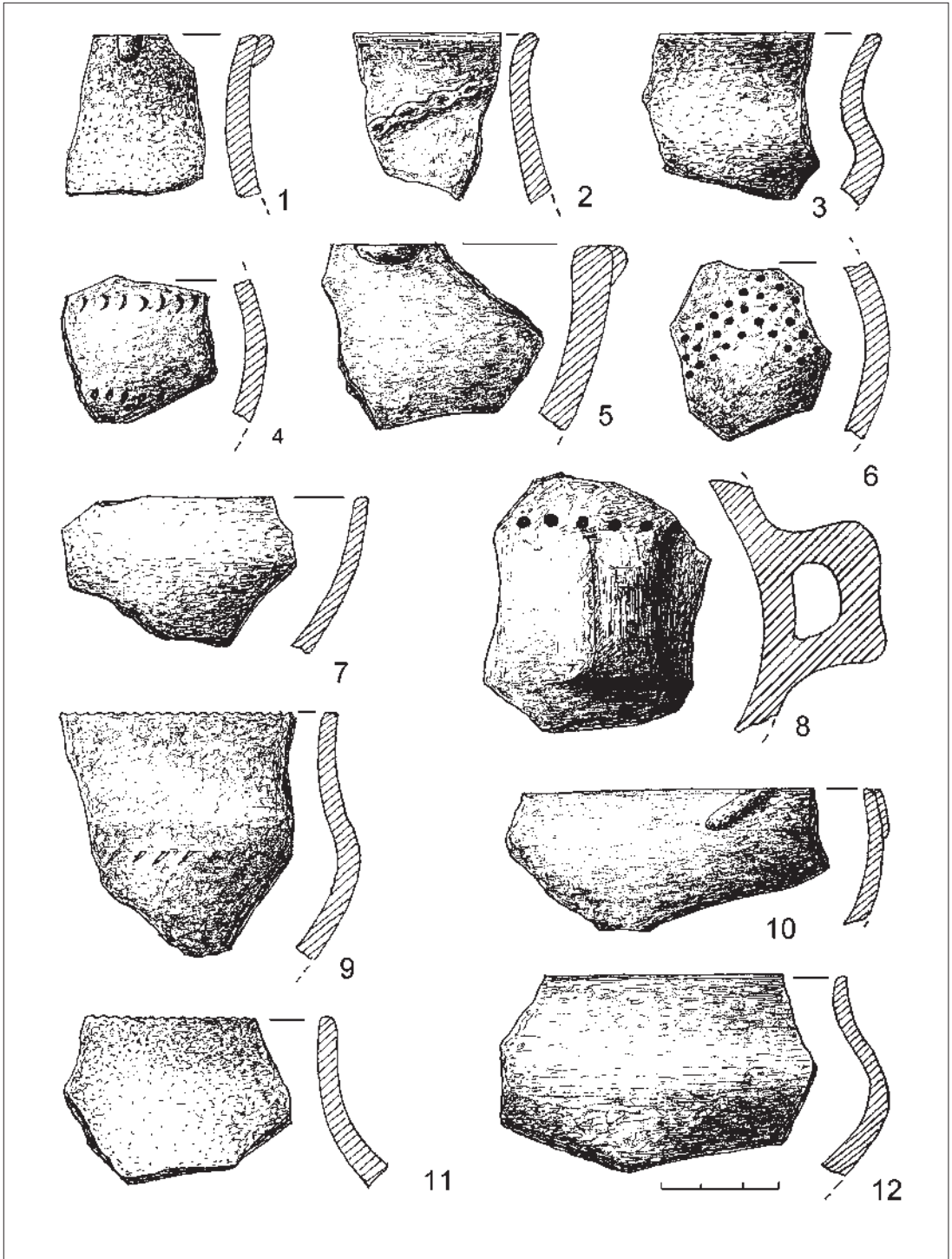

Рис. 1. Знахідки з поселень Хренів-3: 1, 5, 6, 11; Хренів-4: 7, 12; Хренів-6: 2-4, 8-11.

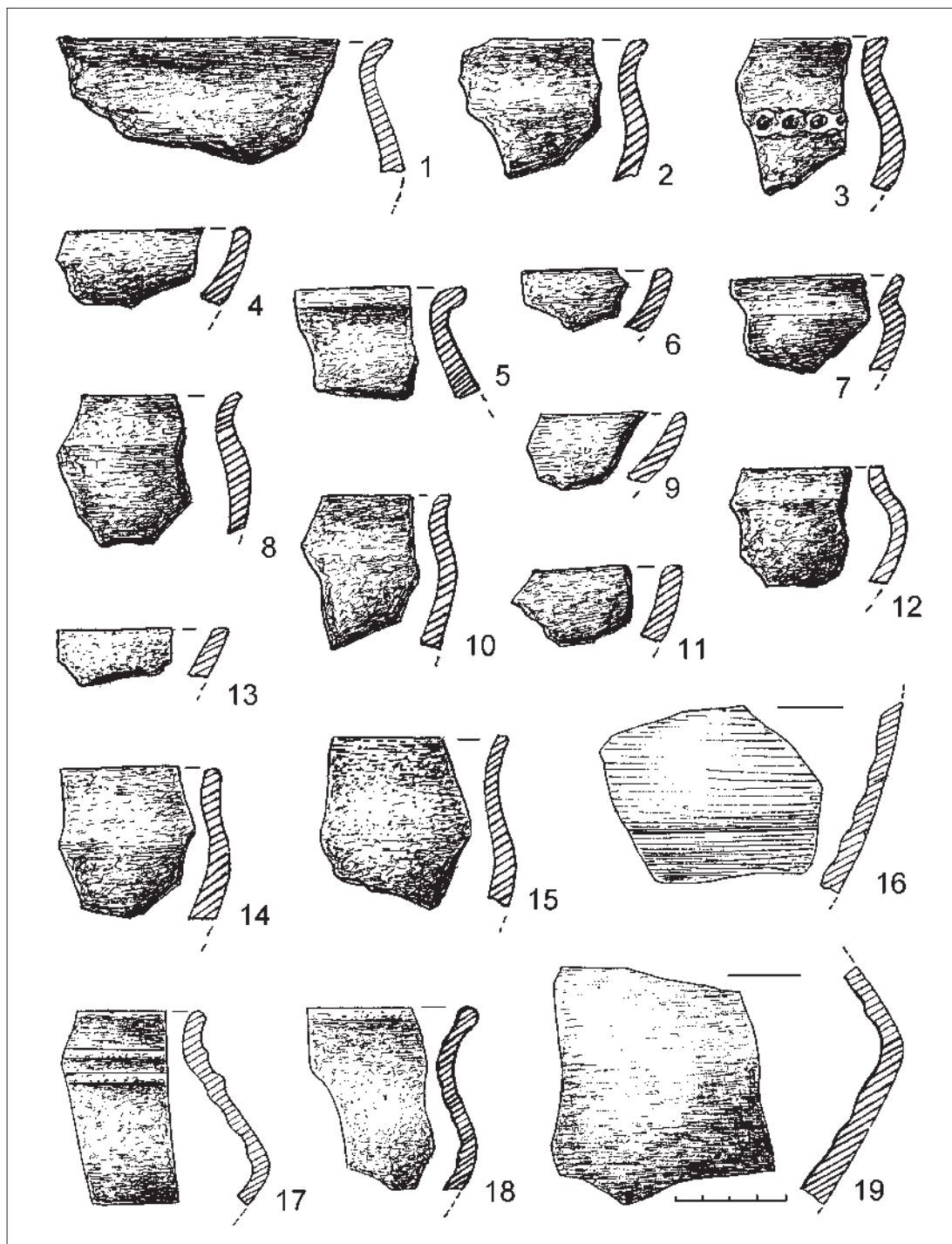

Рис. 2. Знахідки з поселень Хренів-1: 1, 3, 4, 6, 11; Хренів-2: 2, 5, 9, 10, 13, 16, 17;
Хренів-5: 7; Хренів-6: 8, 12, 14, 15, 18, 19.

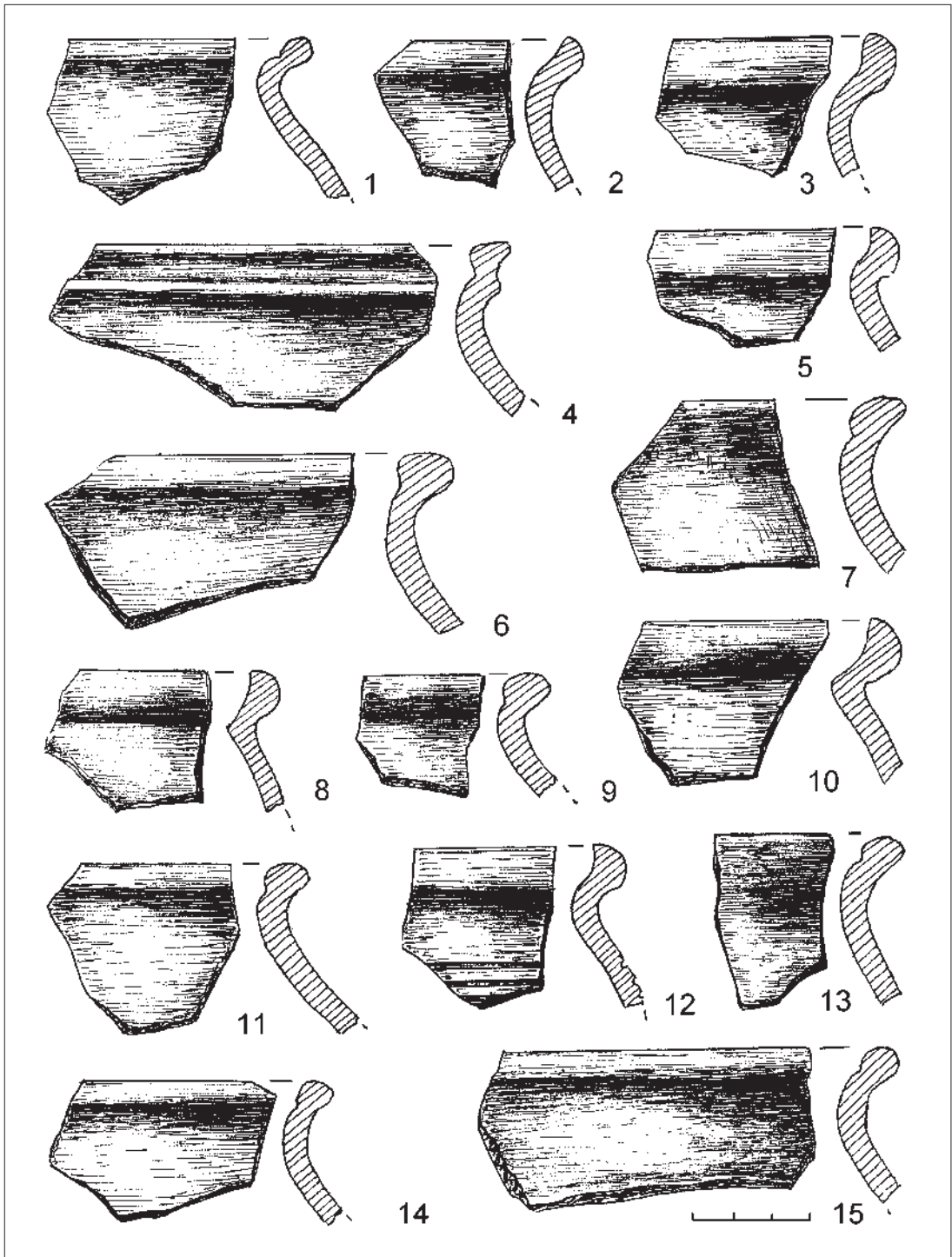

Рис. 3. Знахідки з поселень Хренів-1: 2, 6, 9; Хренів-5: 1, 5; Хренів-6: 3, 4, 7, 8, 10-15.

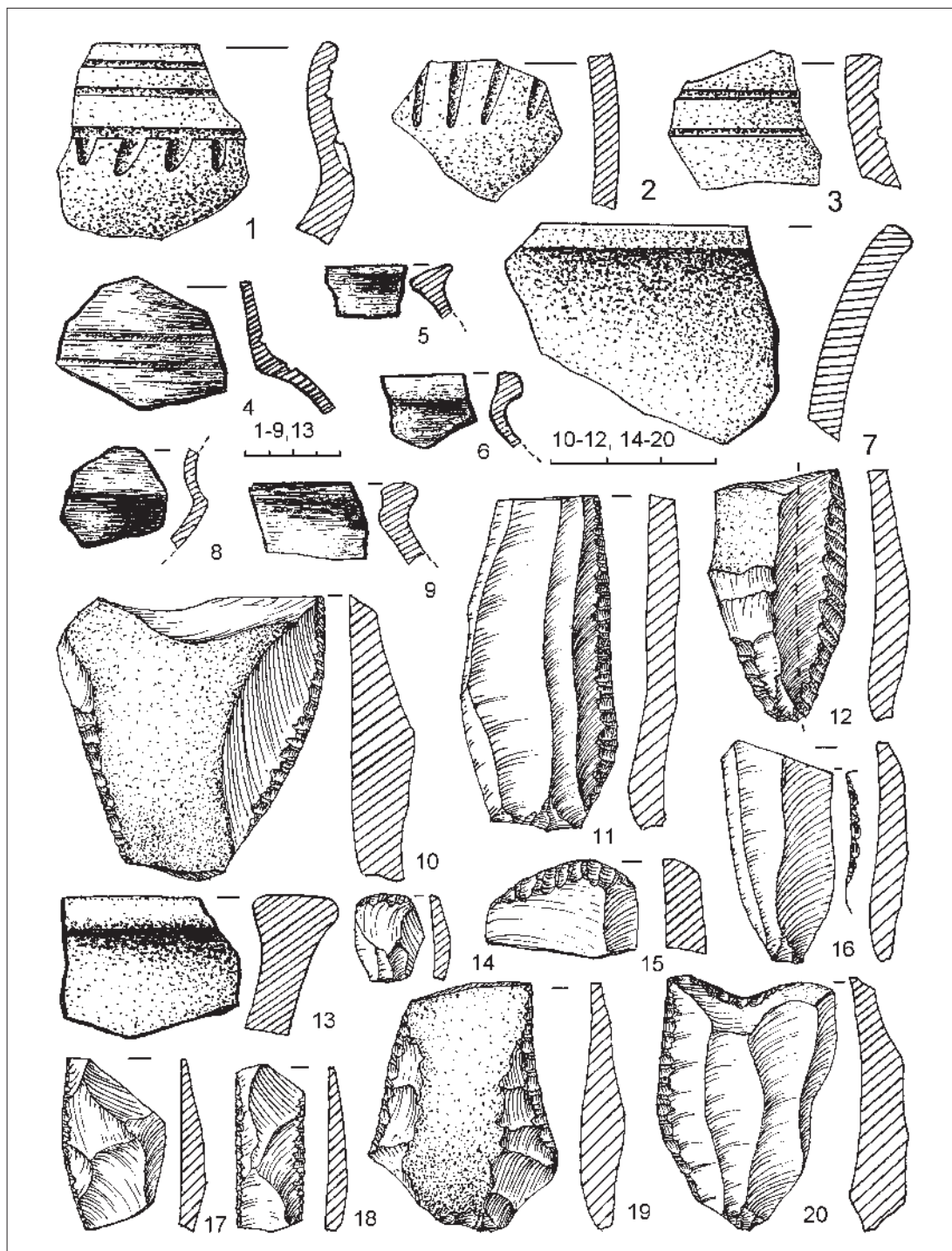

Рис. 4. Знахідки з поселень Хренів-1: 8, 9; Хренів-2: 5; Хренів-3: 11, 12, 16, 20; Хренів-5: 6; Хренів-6: 4, 15; Хренів-7: 1-3, 7, 10, 13, 14, 17-19.

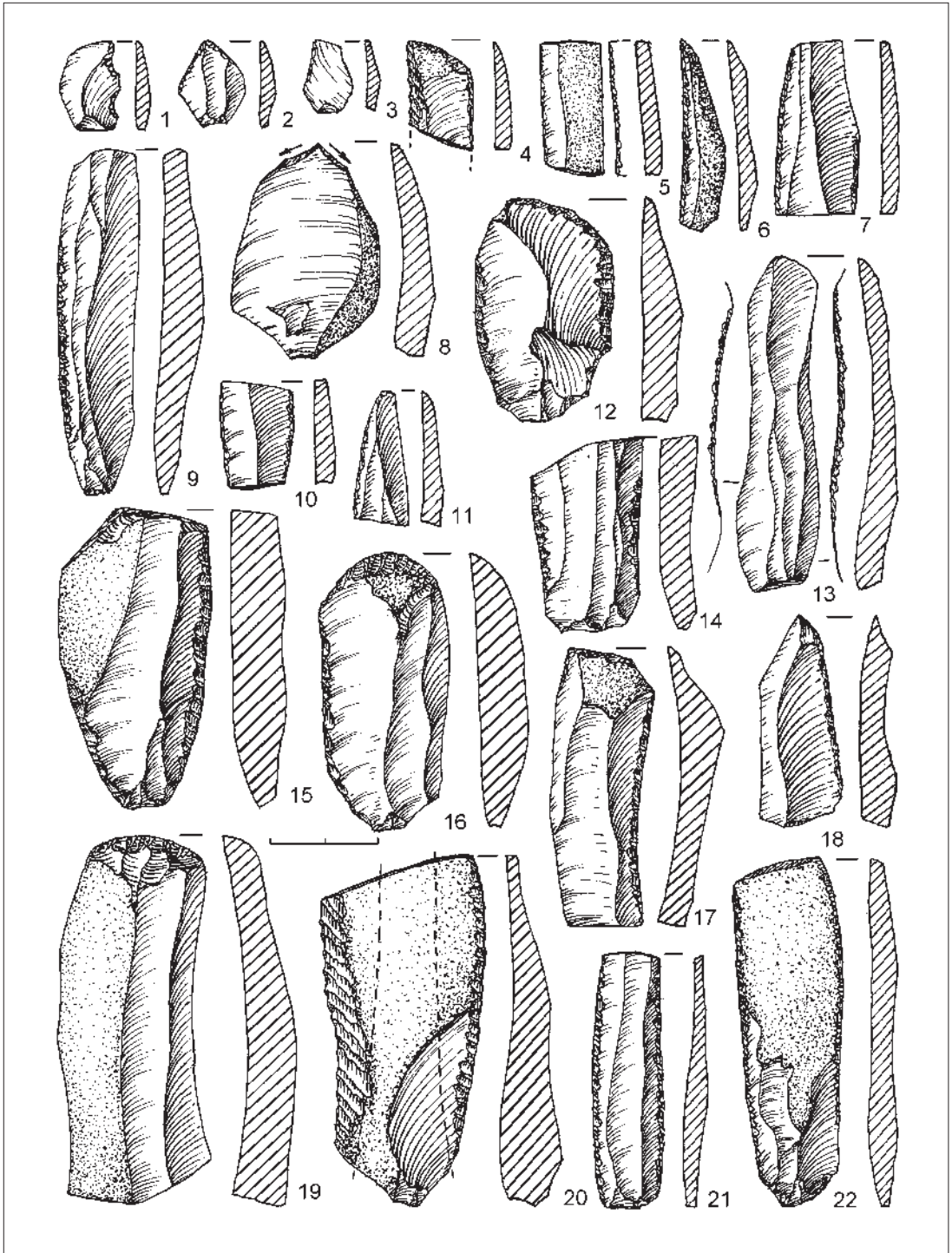

Рис. 5. Знахідки з поселення Хренів-6.

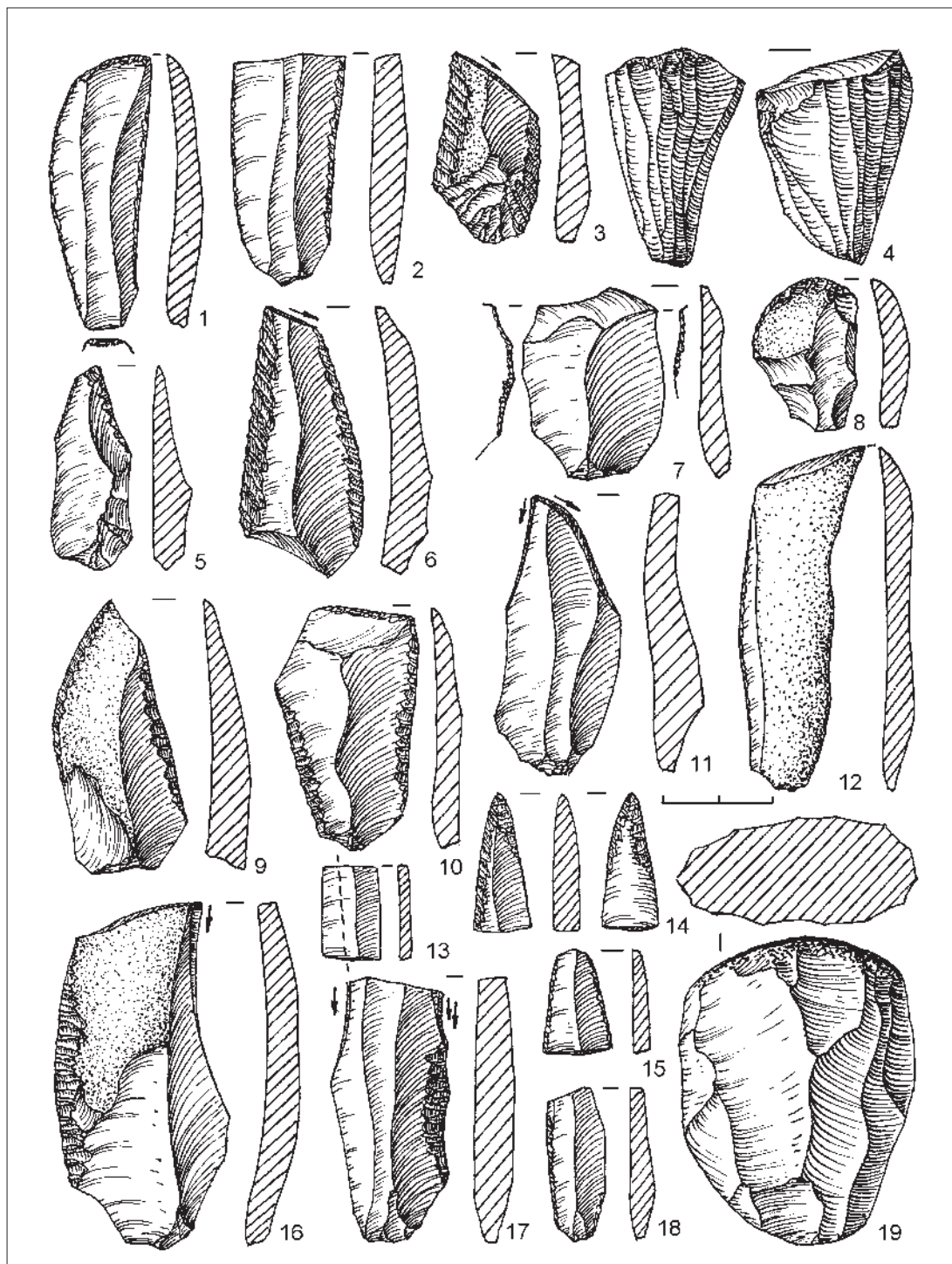

Рис. 6. Знахідки з поселень Хренів-3: 5, 6, 8, 14, 16; Хренів-6: 1-4, 7, 9, 10-13, 15, 17-19.

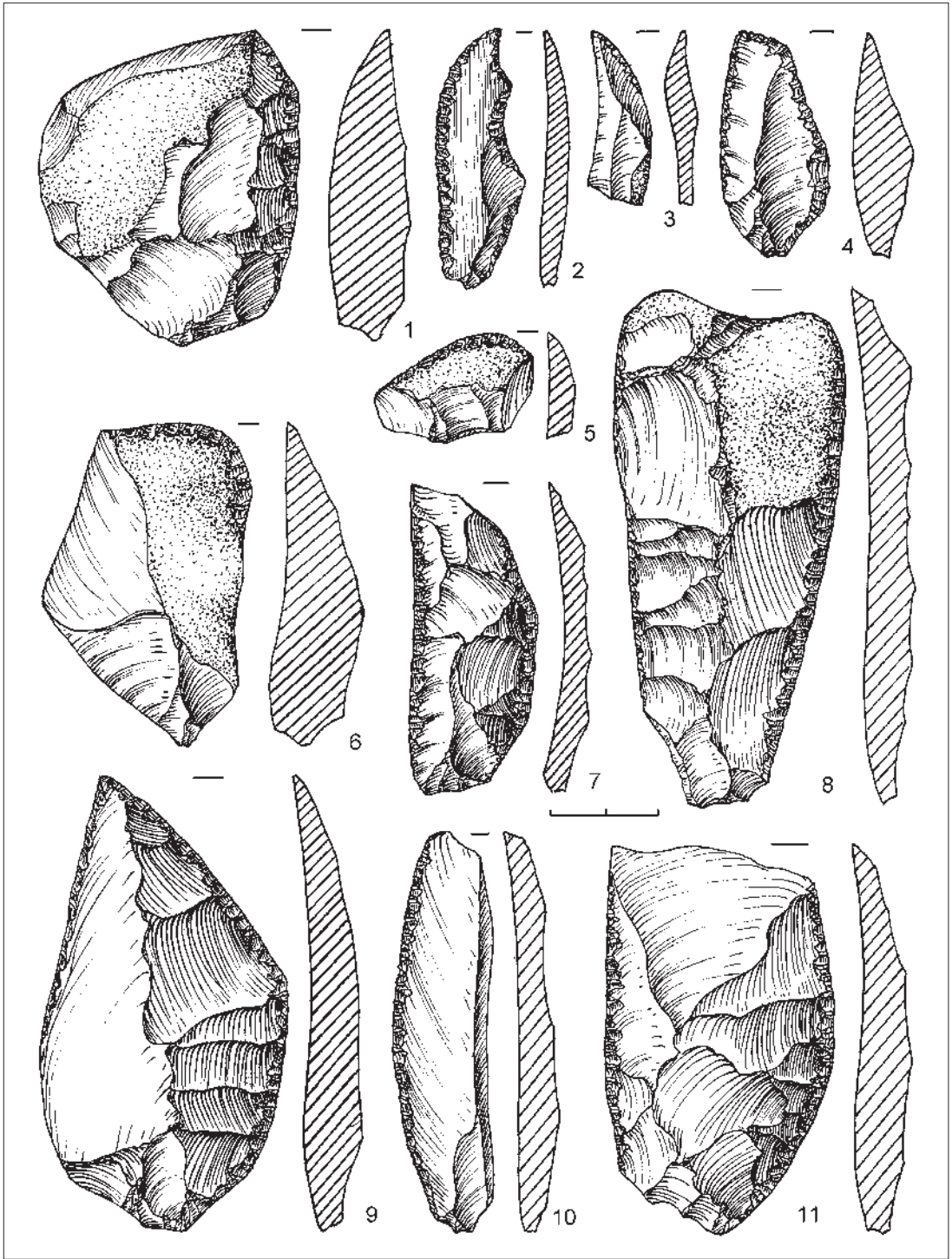

Рис. 7. Знахідки з поселень Хренів-3: 3, 6; Хренів-6: 4, 7-11; Хренів-7: 1, 2, 5.

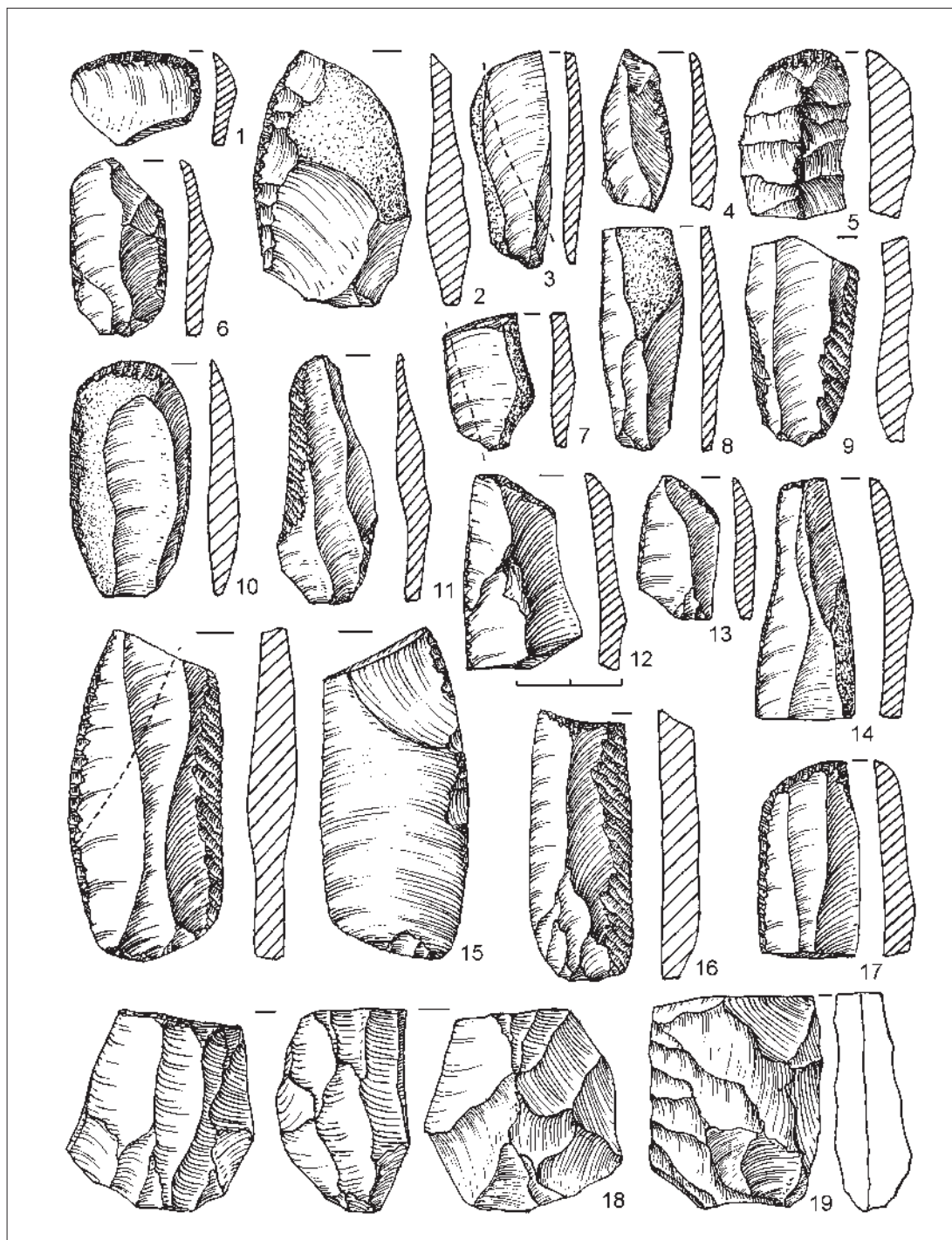

Рис. 8. Знахідки з поселень Хренів-3: 5, 11, 12, 14-18; Хренів-6: 3, 4, 7, 10-13;
Хренів-7: 1, 2, 6, 19.

НОВА ПАМ'ЯТКА РАНЬОГО ПЕРІОДУ ДОБИ БРОНЗИ НА РАДЕХІВЩИНІ

Наталія Білас, Віталій Конопля, Ігор Тимець

Опубліковано результати розвідкових досліджень, проведених на території с. Немилів Радехівського р-ну Львівської обл. експедицією Історико-краєзнавчого музею м. Винники у 2007 р. На піщаному останці лівого берега р. Острівки відкрито поселення межановіцької культури (пам'ятка Немилів-3). З території близько 1 га зібрано уламки ліпних посудин зі «шнуровим» і штамповим орнаментом, вироби з туронського кременю: овальні у поперечному перетині сокири, відщепи, частина яких ретушована. Особливу увагу звернено на знаряддя для рубання, виготовлене з кшемйонковського кременю, поклади якого локалізуються в Середньому Повісленні (Польща).

Ключові слова: *розвідкові роботи, Немилів-3, поселення, останець, туронський кремень, кшемйонковський кремень, ретушовані відщепи, сокири, межановіцька культура, ранній період доби бронзи.*

Розвідковими роботами Історико-краєзнавчого музею м. Винники, що проводились у 2007 р. в межах Сокальського пасма, виявлено ряд різночасових поселень, одне з яких знаходиться в с. Немилів Радехівського р-ну Львівської обл. У цьому населеному пункті наприкінці минулого століття пошукові обстеження здійснював І. Михальчишин, тоді – завідувач сектору охорони пам'яток археології Львівського історичного музею, який відкрив залишки двох давніх заселень.

Одне з них, в урочищі «Пусте болото», пов'язане з висоцькою і слов'янською (IX–X ст.) культурами, а інше, в урочищі «Радьків», – з культурою шнурової кераміки [4. С. 37].

Відкрита нами пам'ятка, яка введена у науковий обіг під назвою Немилів-3, розміщена в урочищі «Радаїв горб» за 0,5 км на південь від села і займає піщаний останець овальної форми, розміром 80x150 м та висотою близько 2 м, серед заплавної тераси лівого берега р. Острівки, лівобережного допливу р. Стиру. Це природне підвищення частково зруйноване декількома несанкціонованими

кар'єрами по добуванню піску, а із сходу і заходу оточене двома невеликими потічками, що витікають із села. Нині площа поселення задернована і використовується як громадське пасовище.

У складі рухомого матеріалу, зібраного в основному із земляних викидів кар'єрів, наявні уламки ліпного посуду та вироби з кременю межановіцької культури. Кераміка забарвлено в сіро-жовтий і сіро-коричневий кольори, тонкостінна (4–6 мм), з дбайливо злагодженими поверхнями, а глиняна маса, окрім дрібного піску, містить часточки подрібненого та перепаленого кременю.

Кераміку репрезентують уламок вінця горщика діаметром 12 см, декорованого по краю овальним наліпом (рис. 1: 1), фрагменти денця та стінок – 14 екземплярів, один з яких (лишився від горловини аналогічної за видом посудини) прикрашено горизонтально нанесеним рядком відтисків «шнура» та вертикальними вдавленнями прямокутного штампа (рис. 2: 4).

Більш чисельною щодо кількості є збірка кременевих артефактів, котра нараховує 38 відщепів, дві зашліфовані сокири, уламок (середня частина) заготовки знаряддя для рубання і 12 різних за функціональним призначенням виробів із вторинною обробкою на відщепових сколах.

Окрасою цієї колекції слід, без перебільшення, вважати сокиру із кшемйонковського кременю, розробка якого у шахтах здійснювалась в енеоліті та в ранньобронзовому віці в південно-східній Польщі (середня течія лівого берега Вісли) [8. S. 46: rys. 4, 54–55]. Цей сирівець з огляду на невисокі петрофізичні показники (сколи з нього були мало придатними для пластинчасто-відщепового інструментарію) використовувався лише для продукування сокир та, частково, доліт, і особливої популярності набув в культурах лійчастого посуду, кулястих амфор та, в меншій мірі, межановіцькій, від населення яких вони попадали здебільшого шляхом обміну і на терени заходу України.

Раніші за віком сокири з цієї сировини знайдені на поселеннях культури лійчастого посуду в Зимному [5. С. 66] та у Винниках на горі Лисівка [1. С. 89], а пізніші в часі – з поховань культур кулястих амфор [7. S. 325: rys. 44] і підкарпатської шнурової кераміки [6. С. 32].

Обумовлена вище знахідка знаряддя для рубання з Немирова, розміром 98x58x30 мм, в плані підтрапецієподібна, має заокруглений обушок, симетричне, частково пошкоджене лезо, овальний поперечний перетин і повністю, включно з бічними гранями, зашліфовані сторони (рис. 1: 7; див. обкладинка).

Всі інші артефакти виготовлені з майже чорного конкреційного кременю, найближчі поклади якого від пам'ятки зустрічаються в туронському ярусі верхньої крейди в середній течії Стиру (Горохівський р-н Волинської і Демидівський р-н Рівненської обл.) та в басейні витоків того ж Стиру, Ікви і Західного Бугу в межах Бродівського та Золочівського р-нів Львівської обл. [3. С. 151, 153].

Це, зокрема, трапецієподібна у плані і овальна у поперечному перетині сокира з повністю зашліфованою з обох площин лезовою частиною розміром 78x55x20 мм (рис. 2: 8); згаданий вище уламок заготовки аналогічного за функціональним призначенням предмета з прямокутними у плані обрисами – 45x23x13 мм (рис. 1: 6); кінцеві скребки на поздовжньому – 53x39x9 мм (рис. 2: 5), поздовжньому із залишком жовнової кірки – 72x55x9 мм (рис. 2: 7), поздовжньо-крайових – 71x33x14 мм (рис. 2: 1) і 53x40x15 мм (рис. 1: 2), радіальному – 55x38x9 мм (рис. 1: 8) та безсистемно-крайовому – 47x32x5 мм (рис. 1: 5) відщепак; свердло на безсистемному відщепі – 38x14x6 мм (рис. 2: 2); проколка на радіальному відщепі – 31x13x3 мм (рис. 2: 6), а також одно- (рис. 1: 4) і двобічно (рис. 1: 3; 2: 3, 9) ретушовані відщепові сколи: безсистемний з негативами від поперечної підправки – 56x30x5 мм, ребристо-поздовжній із залишком жовнової кірки – 75x30x12 мм і радіальний – 60x66x12 мм.

Для підправки робочих крайок виробів на відщепак застосовано мікро-, дрібно- та середньофасеткову лускоподібну ретуш, нанесену суцільно або частково (в меншій мірі) зі сторони спинок.

Даючи загальну оцінку результатам дослідження поселення межановіцької культури Немилів-3, вкажемо на наступне. Насамперед відмітимо перспективу його подальшого вивчення шляхом розкопок, враховуючи «чистоту» рухомого матеріалу, особливо кременевого. Наукова цінність останнього очевидна, бо проблема кременярства місцевого населення цієї культури все ще лишається далекою до вирішення.

Зібрані розвідковими роботами артефакти збагатили джерельну базу межановіцьких старожитностей регіону, а найближчі їм аналоги відомі на пам'ятках цього часу поблизу с. Яструбичі Радехівського р-ну [2. С. 174–176].

Однак, найбільшим здобутком досліджень поселення Немилів-3 слід вважати знахідку сокири з кшемйонковського кременю, яка поки що немає відповідників в межановіцькій культурі заходу України.

1. Довгань П., Конопля В., Милан Т. Поселення Винники-Лисівка в світлі нових досліджень // Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Винники: ЛА «ПРАМІДА», 2008. – С. 79–103.

2. Івановський В., Конопля В., Михальчишин І., Філевич В. Археологічні дослідження біля с. Яструбичі // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів: НВФ «Українські технології», 1998. – Вип. 1. – С. 173–189.

3. Конопля В. Класифікація крем'яної сировини заходу України // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Львів, 1998 – Вип. 7. – С. 139–157.

4. Михальчишин І. Список пам'яток стародавньої історії Львівської області. – Львів, 1993. – 57 с.

5. Пелещин М. Енеолітичне поселення Зимне в Західній Волині. – Тернопіль: «Підручники і посібники», 2004. – 157 с.

6. Свешніков І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III–на початку II тисячоліття до нашої ери. – К.: Наукова думка, 1974. – 207 с.

7. Balcer B. Krzemień święciechowski w kulturze pucharów lejkowatych: eksploatacja, obróbka i rozprzestrzenienie. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1975. – 371 s.

8. Balcer B. Wytwórczość narzędzi kamiennych w neolicie ziem Polski. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Zódź, 1983. – 338 s.

New Artifact of Early Period of the Bronze Age in Radekhiv District

Nataliya Bilas, Vitaliy Konoplia, Ihor Tymets

The article presents results of exploration performed by expedition of Vynnyky Historical and Ethnographic Museum in the village of Nemyliv in Radekhiv district (Lviv region) in 2007. On the remnant sand piece of the right bank of the Ostrivky river there has been discovered a settlement belonging to Mezhanovicka Culture (monument Nemyliv-3). On the territory of about 1 ha there have been collected debris of moulded crockery with «corded» and stamped ornaments, goods of Turon flint: oval in cross-section axes, flakes parts of which are retouched. Special focus was put on tools for chopping made of Kshemyonkivski flint deposits of which are located in Middle Post-Vistula area (Poland).

Key words: *exploration works, Nemyliv – 3, settlement, remnant piece of a bank, Turon flint, Kshemyonkovskiy flint, retouched flakes, axes, Mezhanovicka Culture, early period of Bronze Age.*

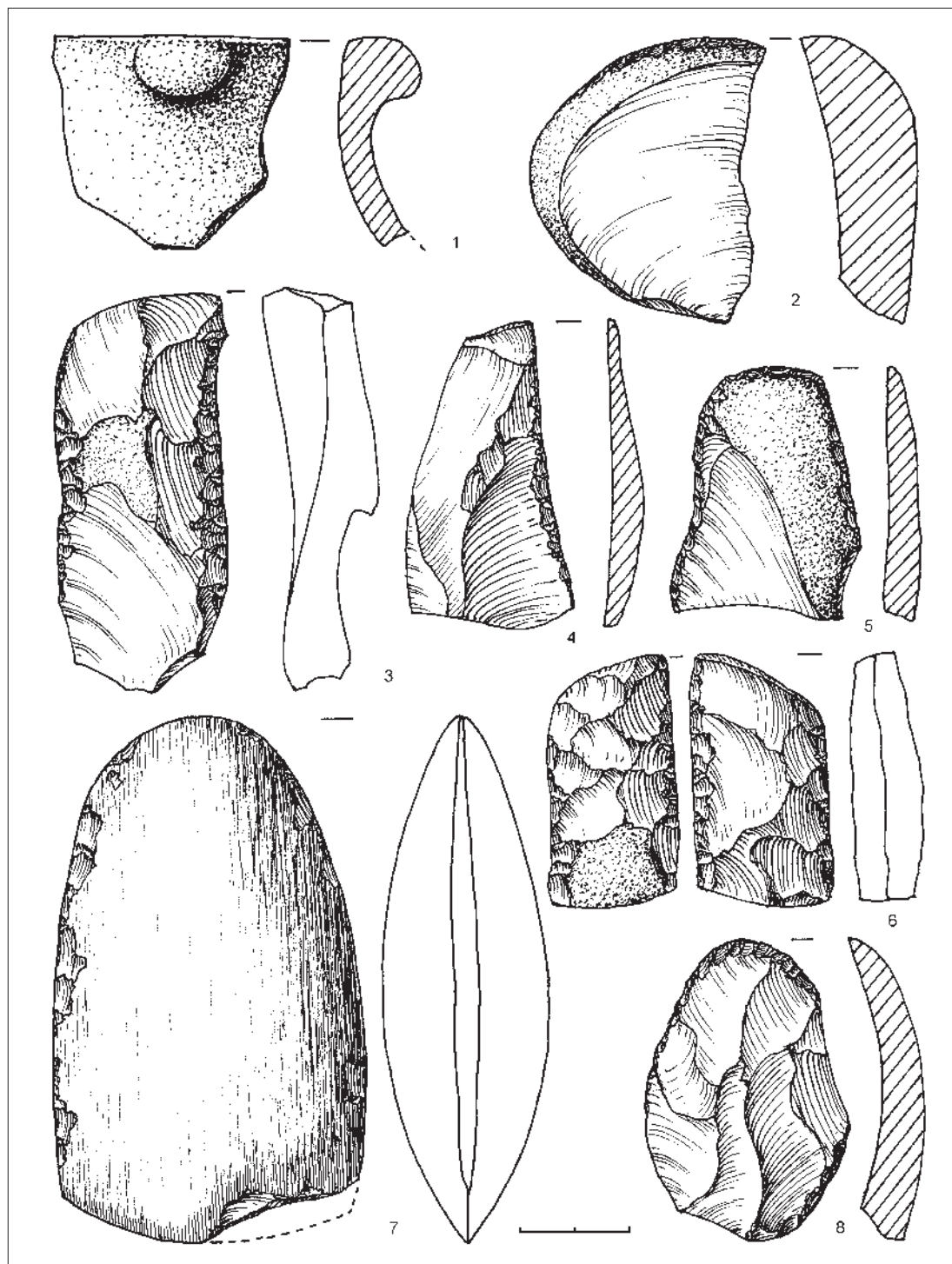

Рис. 1. Немилів-3. кераміка: 1 і вироби з кременю: 2–8 межановіцької культури.

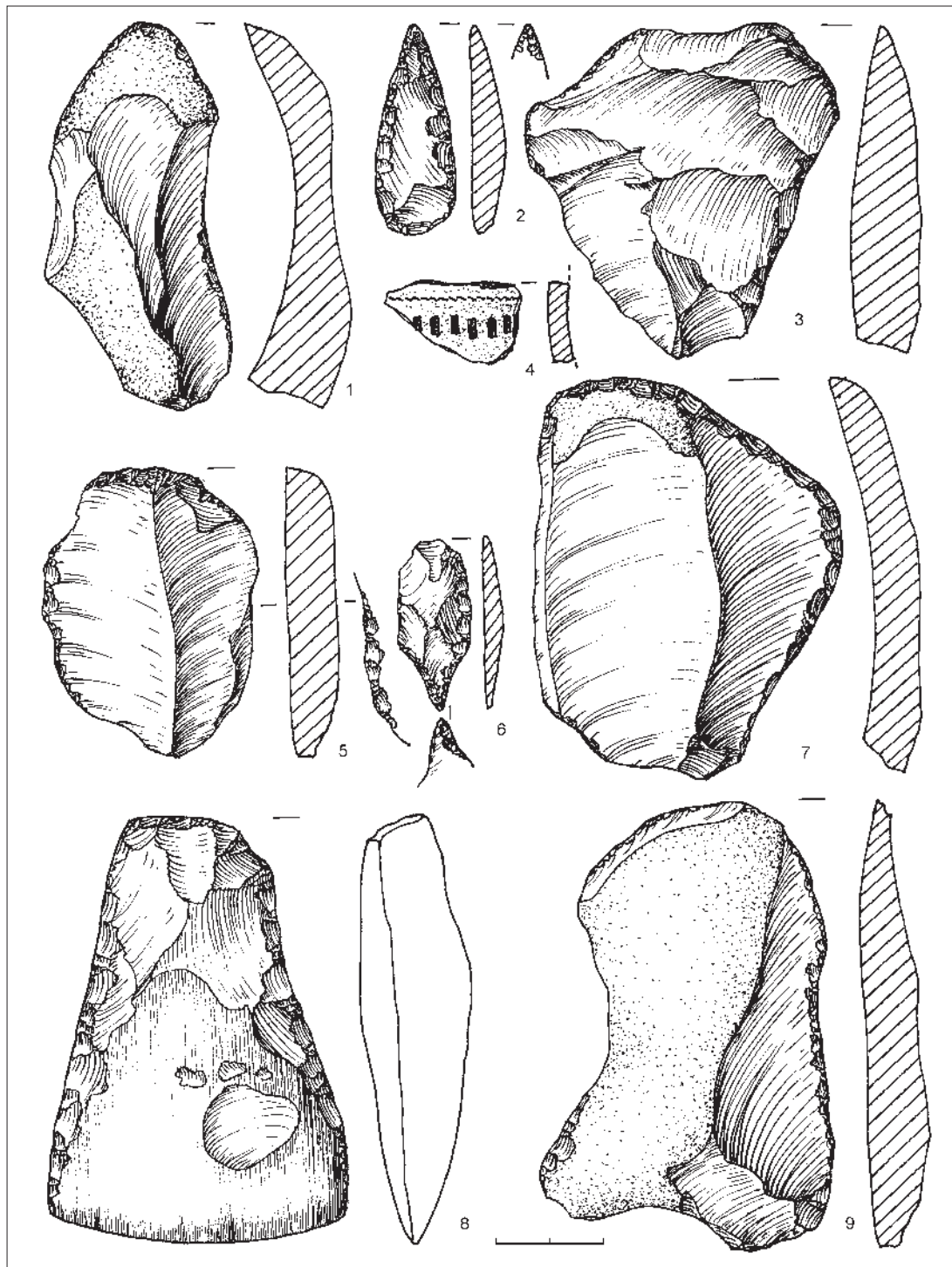

Рис. 2. Немилів-3. кераміка: 4 і вироби з кременю: 1-3, 5-9 межановіцької культури.

НОВІ ЗНАХІДКИ МЕТАЛЕВИХ ВИРОБІВ ПЕРІОДУ ЕНЕОЛІТУ, ДОБИ БРОНЗИ І РАННЬОЗАЛІЗНОГО ВІКУ З ТЕРИТОРІЇ ЗАХОДУ УКРАЇНИ

Віталій Конопля, Роман Шумило, Галина Вітвіцька

У статті проаналізовані вісім металевих предметів періоду енеоліту, доби бронзи і ранньозалізного віку з окремих населених пунктів заходу України, що зберігаються у приватній колекції Р. Шумило. Проведено опис знахідок: мідної сокири та двох ножів, наконечника списа, кельта, округлої бляхи, тримача? і швайки? з бронзи. Визначено їх культурно-хронологічну приналежність і наведено до них ряд аналогів з території Східної та Центральної Європи.

Ключові слова: *колекція, сокира, ножі, наконечник списа, кельт, бляха, швайка, тримач, період енеоліту, доба бронзи, ранньозалізний вік, культури волинсько-люблінська, ямна, середньодніпровська, багатопружкова, катакомбна, Ноа, сабатинівська, зрубна, висоцька, аналог.*

Віддавна серед шанувальників минувшини існувало зацікавлення різного роду старожитностями, зокрема археологічними, а їхні збірки (наприклад, відома приватна колекція «ПЛАТАР») час від часу використовуються фахівцями для розкриття багатьох аспектів господарського, культурного та соціального життя давнього населення того або іншого регіону України. В ряді випадків ці артефакти, інколи дуже рідкісні, ставали чи не єдиним джерелом до пізнання окремих культурологічних проблем у зацікавлених археологів.

Предметом дослідження стали вісім металевих предметів, люб'язно запропонованих Романом Шумило для наукового опрацювання, перелік яких та опис наводимо нижче.

Мідна сокира, можливо виготовлена із самородка. Довжина її 125 мм, максимальна ширина (в районі проуха) – 35 мм, товщина – 13–15 мм, вага – 296 г.

Лезо лопатеве із заокругленим кінчиком і дещо зміщене стосовно поздовжньої осі виробу. Обушок опуклий, овальний у плані, з тильної сторони має рельєфний виступ по краю. У поперечному перетині сокира прямокутна із заокругленими ребрами, а її проушна частина – овальна, на ній наявні кільцеподібні виступи висотою 3 мм (лицева сторона) і 5 мм (тьільна сторона). Діаметр отвору становить 20 мм (рис. 1: 2).

Цей предмет знайдено на території с. Пересопниця Рівненської обл. Подібні вироби у невеликій кількості виявлені в північній та північно-західній Болгарії і за класифікацією Є. Черниха відносяться до типу ТТ–6. Їх можна співставити із сокирами типу Ясладань-Чепин, відомих в Середньому Подунав'ї [15. С. 94–96, табл. 4: 1].

Майже аналогічний за формою предмет було знайдено в с. Лехів Рівненської обл. (зберігається у фондах Волинського краєзнавчого музею під інв. № А-11496). В. Ключко пов'язує його з типом «Хондлава» і вважає, що він успадкував форму ранньотрипільських сокир-молотів з каменю. Ця знахідка попала на Західну Волинь з Балкан і може умовно датуватись раннім Трипіллям [5. С.17: фото 2].

Слід сказати, що такі і близькі до них сокири виготовлялися також в північно-східній Словаччині, де в Земплінських горах відомі поклади надзвичайно чистих в хімічному відношенні самородків міді, котрі використовувались для продукування цих виробів. Особливо вони набули поширення в культурі Бодрогкерестур і увійшли у науковий обіг під назвою тип Ясладань.

Цілком можливо, що пересопницька сокира виготовлена саме з цієї міді, а її поява на теренах сучасної Рівненщини відбулась в середньому періоді енеоліту, зокрема в час існування маліцької або волинсько-люблінської культур. Саме з останньою доречно пов'язувати цей виріб (фаза II: 4200/4100–3800 В.С.) [18. S. 124]. Доказом цьому можуть служити кількісно незначні керамічні і кремeneві її матеріали, здобуті наприкінці 1970-х рр. при розкопках городища літописної Пересопниці В. С. Терським. Ці артефакти, на жаль не опубліковані, зберігаються у фондах відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

З околиць с. Гута на Сокальщині походять три бронзові предмети.

Один з них, з огляду на відсутність аналогів, умовно названий нами швайкою. На це вказують не тільки зігнутий під тупим кутом профіль знахідки довжиною 147 мм з прямокутним поперечним перетином розміром 4x2,5 мм у верхній частині, але й отвір діаметром 2 мм на округлій голівці, в який могла засилатись нитка для плетіння рибальської сіті або зшивання шматків тканини чи шкіри (рис. 1: 1).

Не виключено, також, що цей предмет міг виконувати іншу функцію (проколка, шило, шпилька?) і був зігнутий випадково внаслідок механічного пошкодження.

Інші два вироби – ножі з підтрикутними листоподібними лезами зі сплющено-ромбоподібними поперечними перетинами та видовжено-прямокутними черешками. Розміри більшого за розмірами інструмента для різання становлять 101x25x3 мм (рис. 2: 5), меншого – 69x15x2 мм (рис. 2: 2).

Такі найпростіші за формою плоскі ножі з листоподібним лезом і видовженим черешком існували від енеоліту до кінця доби бронзи і були поширені на значній за площею території. Вони за кількістю поступались лише серпам та кельтам [17. С. 103].

Ці артефакти відомі в ямній [16. С.135: рис. 57: 7, 44, 45; рис. 16: 2, 3, с. 147: рис. 59: 5, с. 149: рис. 71: 6], середньодніпровський [1. С. 366: рис. 99: 28, с. 367], багатопружковій [2. С. 27: рис. 9:1, 2; 3. С. 454, 456: рис. 123: 17, 18], катакомбній [4. С.410: рис. 109: 2, 3, 5, 12, с. 411; с. 414: рис. 111: 6], сабатинівській [17. С. 103] і зрубній [14. С. 69: рис. 24: 25] культурах.

Очевидно, що ножі з Гути відносяться до культури багатопружкової кераміки, сліди перебування окремих общин якої зафіксовані в ряді населених пунктів Західної Волині [11], і могли належати як їм, так і місцевому населенню межановіцької або стрижівської культур, котре могло отримати їх шляхом обміну.

Із с. Підгородище Перемишлянського р-ну Львівської обл. походить округла в плані та опукла в профілі бронзова бляха (елемент спорядження коня) діаметром 75 мм, висотою 11 мм і товщиною 1 мм з отвором діаметром 3,5 мм в центральній частині (рис. 2: 1). Біля краю прикраси наявні два одинарні і парне отвірні вдавнення діаметром 5 мм.

Цей артефакт віднайдено на городищі слов'яно-руського часу, де у 2005 р. було знайдено скарб гальштатсько-латенської доби, до складу якого він міг, правдоподібно, входити [12. С.123; 13. С. 19: фото 38; 22].

Наконечник списа з околиць м. Галича на Івано-Франківщині виготовлений з бронзового листа. Насад видовжений, товщиною 11 мм, з двома діаметрально розміщеними прямокутними отворами (розмірами 5x2 мм) із заокругленими кутами. Перо у поперечному перетині ромбоподібне з увігнутими до центральної поздовжньої осі площинами, розмежованими округлим реберцем шириною до 3 мм. Довжина предмета озброєння 150 мм, ширина основи пера з опущеними донизу плічками 21 мм з товщиною 8 мм, глибина вертикального отвору насаду 85 мм з діаметром підстави 18x15 мм (рис. 1: 3). Корпус останнього не суцільний з огляду на відсутність з'єднання поздовжніх країв пластини-заготовки.

Найближчі за обрисами наконечники, що є одним з варіантів дремейлівського типу за класифікацією В. Клочка, знайдені в с. Мігія Миколаївської обл. (аналог відноситься до сабатинівської культури) [5. С. 178], а також в с. Олешів на Івано-Франківщині (аналог входив до складу скарбу культури Ноа) [7. С. 33; 8. С. 102: рис. 31:А; 10. С. 199: рис. 52: 14]. Такі предмети озброєння виготов-

лялись в металургійних центрах Трансільванії і Північного Причорномор'я [8. С. 103], а час їх існування припадає на XIII–XII ст. до н. е.

Оригінальний за формою і проблематичний щодо функціонального призначення виріб із с. Тяглів Сокальського р-ну Львівської обл. (пошуки аналогів не дали позитивного результату) спродуковано на квадратному у поперечному перетині бронзовому стержні довжиною 92 мм, який помірно звужується (від 9 до 7 мм) донизу. Голівка знахідки (тримач?) увінчана біпірамідальним виступом розміром 15x13 мм і висотою 7 мм із сплющеним верхом у вигляді прямокутника 2x3 мм. Кінчик предмета, що повністю не зберігся, округлий у поперечному перетині діаметром 6 мм і має на собі п'ять спіралеподібних витків різьби (рис. 2: 3).

Можливо, його знайдено на місці кремаційного могильника лужицької культури в урочищі Запуст на піщаному пагорбі правого берега р. Солокії за 1 км на північний схід від селища, розкопаного у 1980-х рр. Д. Павлівим. Дослідник пам'ятки припускає, що вона могла існувати не пізніше IX ст. до н. е. [9. С. 35, 56].

Цей виріб, однак, не вписується в культурно-хронологічні рамки дослідження і може бути зарахований до збірки стосовно датування умовно. Правдоподібніше, його слід пов'язувати з більш пізнішими, в часі, періодами, зокрема з княжою добою або пізнім середньовіччям. Він міг використовуватись в побуті для підвішування певного роду речей, приміром лампади чи світильника.

Із с. Почапи Золочівського р-ну Львівської обл. походить бронзовий кельтесло висотою 60 мм з овальною втулкою діаметром 23x19 мм, профіль леза (кінчик загострений) товщиною 5 мм у поперечному перетині дугоподібний. На стінках корпусу товщиною 3,5 мм наявні вертикальні пружки-реберця із заокругленими вершинами шириною 2 мм і висотою 1 мм, причому на лицевій стороні їх шість, а на тильній – сім (рис. 2: 4).

Кельт, ймовірно, відноситься до висоцької культури, і міг належати мешканцям пам'ятки, що існувала на території села в цей час [6. С. 46: карта II].

Описані вище предмети знаходяться в доброму стані. Вони покриті зеленкуватою патиною, особливо якісною на блясі з Підгородища. Знахідки мають наукову цінність і можуть бути використані дослідниками для подальших опрацювань та узагальнень.

1. *Артеменко И. И.* Среднеднепровская культура // Археология Украинской ССР. – Киев: Наукова думка, 1985. – Т. 1. – С. 364–375.

2. *Березанская С. С.* Культура многоваликовой керамики // Культура эпохи бронзы на территории Украины. – Киев: Наукова думка, 1986. – С. 5–43.

3. *Братченко С. Н.* Культура многоваликовой керамики // Археология Украинской ССР. – Киев: Наукова думка, 1985. – Т. 1. – С. 451–458.

4. Братченко С. Н., Шапошникова О. Г. Катакомбная культурно-историческая общность // Археология Украинской ССР. – Киев: Наукова думка, 1985. – Т.1. – С. 403–420.
5. Клочко В. І. Озброєння та військова справа давнього населення України (5000–900 рр. до Р. Х.). – Київ: «АртЕК», 2006. – 335 с.
6. Крушельницька Л. І. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. – Київ: Наукова думка, 1976. – 145 с.
7. Крушельницька Л. І. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи (рубіж епох бронзи і заліза). – Київ: Наукова думка, 1985. – 162 с.
8. Крушельницькая Л. И. Культура Ноа // Археология Прикарпаття, Закарпаття и Волини (энеолит, бронза и раннее железо). – Киев: Наукова думка, 1990. – С. 99–104.
9. Павлів Д. Тяглівський могильник // Пам'ятки гальштатського періоду в межириччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 35–56.
10. Сवेशников І. К. Племена культури Ноа // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу). – Київ: Наукова думка, 1974. – С.195–201.
11. Сवेशников И. К. Культура многоволиковой керамики // Археология Прикарпаття, Закарпаття и Волини (энеолит, бронза и раннее железо). – Киев: Наукова думка, 1990. – С. 74–77.
12. Филипчук М. Рятівні археологічні розкопки на городищі в с. Підгородище Львівської області // Вісник Інституту археології. – Львів, 2007. – Вип. 2. – С. 113–136.
13. Филипчук М. А., Білас Н. М., Тимець І. В. Скарб гальштатсько-латенської доби. Каталог. – Винники, 2006. – 23 с.
14. Чередниченко Н. Н. Срубная культура // Культуры эпохи бронзы на территории Украины. – Киев: Наукова думка, 1986. – С. 44–82.
15. Черных Е. Н. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. – София: Издательство БАН, 1978. – 387 с.
16. Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Довженко Н. Д. Ямная культурно-историческая область (южнобугский вариант). – Киев: Наукова думка, 1986. – 159 с.
17. Шарифутдинова И. Н. Сабатиновская культура // Культуры эпохи бронзы на территории Украины. – Киев: Наукова думка, 1986. – С. 83–116.
18. Kadrow S., Sokchackij M., Tkaczuk T., Terela E. Sprawozdanie ze studiów i wyniki analiz materiałów zabytkowych kultury trypolskiej z Bilcza Złotego znajdujących się w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie // Materiały Archeologiczne. – Kraków, 2003. – Т. 34. – С. 53–143.

New Findings of Metal Artifacts Belonging to the Period of Eneolith, Bronze Age and Early Iron Age from the Territory of Western Ukraine

Vitaliy Konoplia, Roman Shumylo

The article analyses eight metal objects belonging to the period of Eneolith, Bronze Age and Early Iron Age found in some residential areas in Western Ukraine and stored in the private collection of R. Shumylo. Description of eight findings has been done: copper axe and two knives, spear tips, socketed axe, rounded tin, drills and bronze stab-awl. Cultural belonging of these objects has been determined and a number of their analogues from the territory of East and Central Europe have been presented.

Key words: *collection, axe, knives, spear tip, socketed axe, tin, stab-awl, drill, Eneolith period, Bronze Age, Early Iron Age, Volynian-Lublin Culture, Pit-Grave Culture, Middle Dniepro Culture, Multiseam Culture, Catacomb Culture, Noa Culture, Sabatynivska Culture, Zrubna Culture, Vysotska Culture, analogue.*

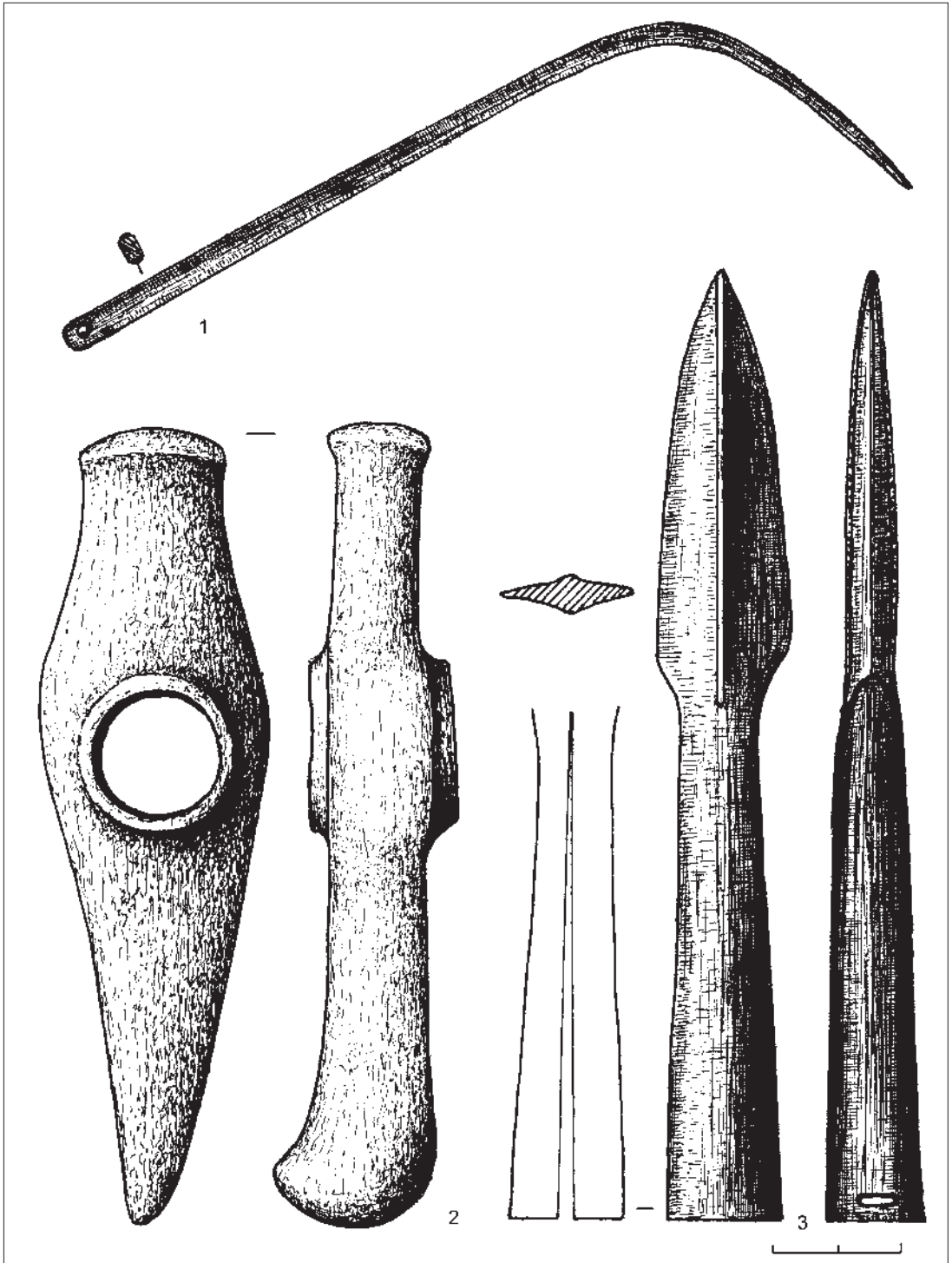

Рис. 1. Вироби з міді: 2 (Пересопниця) та бронзи: 1 (Гута), 3 (Галич).

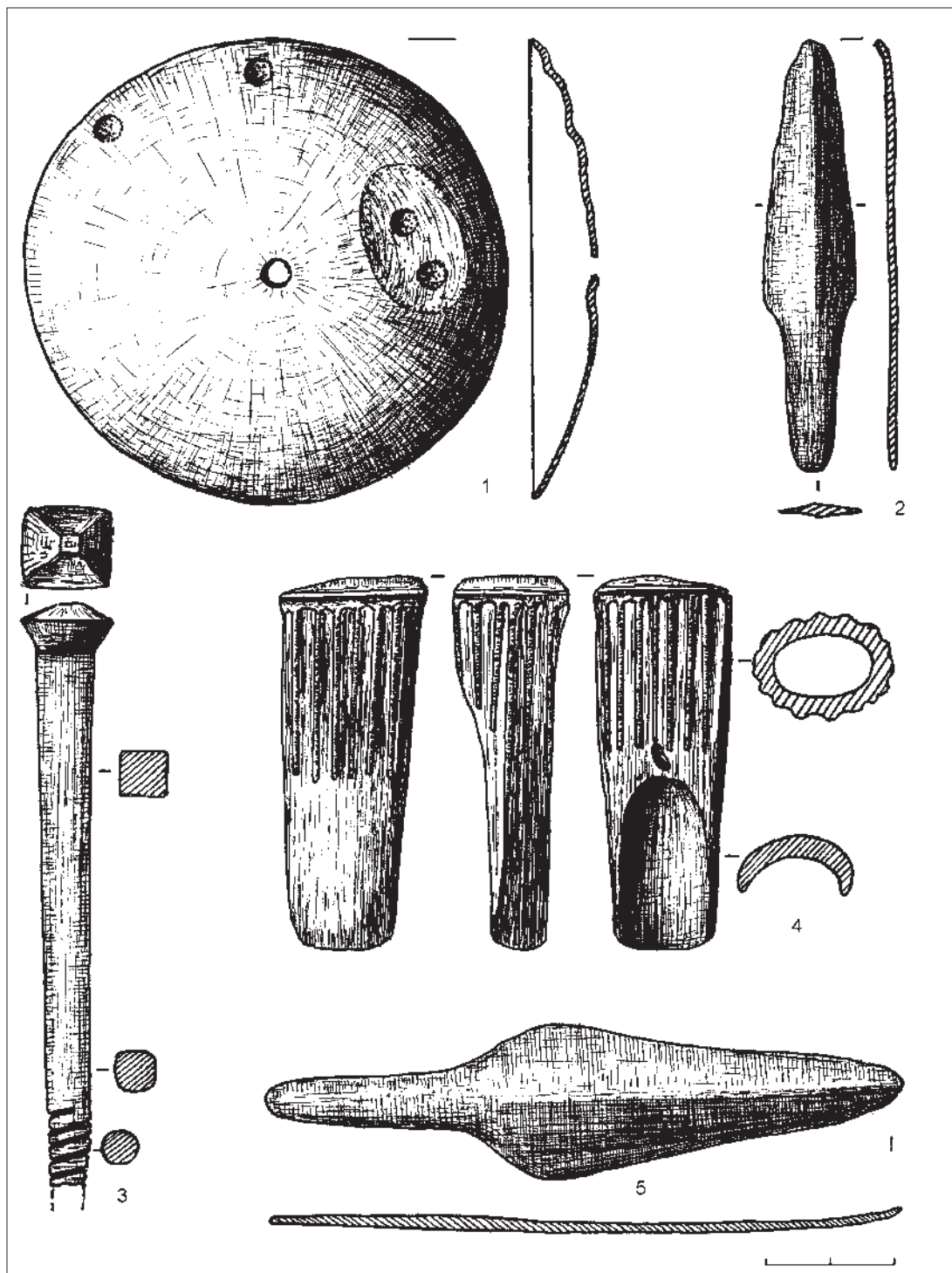

Рис. 2. Вироби з бронзи: 1 (Підгородище); 2, 5 (Гута); 3 (Тяглів); 4 (Почапи).

УДК 904 : 712.253 : 748 (477.83) : 001.891

РЯТІВНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ПАРКОВОЇ ЗОНИ В с. ВИННИЧКИ ПУСТОМИТІВСЬКОГО р-ну ЛЬВІВСЬКОЇ обл.

Наталія Білас

Опубліковано результати рятівних досліджень, проведених в с. Виннички Пустомитівського р-ну Львівської обл. археологічною експедицією Історико-краєзнавчого музею м. Винники, де на території паркової зони виявлено румовища об'єктів садово-паркової архітектури.

Ключові слова: *рятівні розвідкові роботи, с. Виннички, садово-паркова архітектура, скляні вироби, кружальний посуд, порцеляновий і напівфарфоровий посуду.*

Село Виннички Пустомитівського р-ну Львівської обл. знаходиться за 12 км на південний схід від м. Львова та за 5 км на південний схід від м. Винники (фото 1). Раніше, як припускають деякі дослідники, село називалося «Малі Винники» і перша письмова згадка про нього датувалась 1352 р. [3. С. 560]. Однак, на думку інших, ця версія є сумнівною, оскільки дата 1352 р. може стосуватися сучасного м. Винники [1. С. 13].

У ХІХ ст. село належало графам Дуніним-Борковським: 1818(?)–1850 рр. графу Станіславові, який помер бездітним і маєток успадкував його племінник, відомий письменник, автор драматичних творів граф Вітольд (1842–1875)¹. Оскільки донька Вітольда Олександра стала монахиною в Баварії, а син Збігнев – єзуїтом в Голландії [2. С. 34–41], ця генеалогічна лінія Дуніних-Борковських перервалася і далі прослідкувати власників Винничок нам не вдалося. Однак, очевидно, саме у першій половині ХІХ ст. у Винничках було збудовано палац з

¹Батько Вітольда – граф Олександр (1811–1896) також був відомим письменником.

чудовим парком, садом та багатою бібліотекою, про які навіть згадувала львівська преса (наприклад, «Lwowianin» у 1840).

У липні 2006 р. румовища споруд садово-паркової архітектури в с. Виннички, які зазнавали значних руйнувань внаслідок людської діяльності, стали об'єктом рятівних розвідувальних археологічних досліджень. Разом з тим 90% населення с. Виннички – це вихідці з Закерзоння, жертви масових депортацій 1940-х рр., тому археологічна експедиція працювала паралельно з етнографічною експедицією Історико-краєзнавчого музею м. Винники, яка проводила анкетування, збір спогадів та експонатів². Основною метою та завданням археологічної експедиції було вивчити культурний шар на території паркової зони в с. Виннички та дослідити стан збереженості виявлених залишків кам'яної кладки.

За свідченням старожилів³, у міжвоєнні роки ХХ ст. фільварком керував управитель (німець). Саме тоді поблизу парку було закладено фруктові сади. У радянський час територія парку та сади належали радгоспу. Ще у 1950–1960-ті рр. по центру паркової площадки була туєва алея, росли вікові дерева. Доріжки парку були посипані дрібним вапняковим камінням. На півдні парку було розбито розарій, також трояндові кущі росли по схилах терас. До нашого часу збереглося кілька трьохсотлітніх каштанів та лип, ростуть дерева, занесені до Червоної книги, збереглося декілька старих кущів троянд, однак вся територія парку задернована, західна частина, зокрема і місце, де знаходився об'єкт 7 за кадастровими картами ХІХ ст., взагалі зруйнована внаслідок діяльності піщаного кар'єру (зараз він офіційно закритий, однак місцеві мешканці ще продовжують брати пісок, а також скидати побутові відходи).

На південно-західній площадці другої тераси паркової зони збереглася будівля ХІХ ст., ймовірно, об'єкт 5 на кадастровій карті 1850 р. (фото 2). Від місцевих мешканців отримали інформацію, що у північному схилі другої тераси ще близько 30-ти років тому були два входи у підземелля, яке являло собою Г або П-подібні ходи, вириті у материковій основі (піску?), з дерев'яними підпорами. Вхід в один(?) з ходів перекривали дерев'яні двері, площадка перед якими була викладена камінням. Однак інформації про те, що самі підземелля були мурованими, в свідченнях старожилів не знаходимо. З огляду на техніку безпеки, вказані входи були засипані за допомогою екскаватора, який нагорнув землі із верхньої площадки тераси, до того ж жителі найближчих будинків протягом тривалого часу зсипали в них побутове сміття. Візуальний огляд місцевості та

²На виконання Указу Президента України №1330/2005 «Про заходи у зв'язку з 60-ю річницею примусового виселення етнічних українців з території Польщі» (пункт 1/3 – про відкриття в м. Винники Львівської обл. Музею історії, побуту та культури етнічних українців Надсяння, Холмщини, Лемківщини, Підляшшя).

³Інформатор – п. Сус, який 27 років пропрацював садоводом у радгоспі.

співставлення з кадастровими картами XIX ст. дає можливість припустити, що мова йде про фундаменти, які залишилися від об'єкту 6. Також можемо ідентифікувати об'єкти під номером 3 – зараз це перебудовані приватні будинки.

Траншея 1 закладена на місці несанкціонованих земляних робіт на північно-західному схилі другої тераси парку. Квадратною сіткою охоплено виступаючу кладку, в основі якої – тесане каміння (пісковик) доволі великих розмірів, скріплене цементним розчином⁴. Розміри траншеї 2x4 м (два квадрати). У кв. а1 траншеї 1 потрапив існуючий шурф від несанкціонованих земляних робіт; північно-східна його стінка співпала із стінкою закладеної нами траншеї (відповідно, було здійснено її зачистку та вирівнювання). Деструкція кам'яної кладки потрапила у кв. а2.

Оскільки траншея 1 закладена на північно-західному схилі тераси парку, то розкриття відбувалося перпендикулярно до схилу (з огляду на це спостерігається перепад висот, особливо в межах кв. а1). Стратиграфія культурних нашарувань в межах траншеї є наступною: під дерновим шаром (товщиною 0,07–0,1 м) залягали гумусовані темно-сірі супіски (товщиною 0,5–0,7 м), густо насичені фрагментами та уламками цегли, будівельним розчином («цем'янкою»). Знахідки – уламки та фрагменти кераміки полив'яної (зокрема, фрагмент вінець миски, покритої поливою зелено-коричневого кольору з нанесеним зеленою фарбою орнаментом), скла (зокрема, пляшка, знайдена над розвалом кам'яної кладки у кв. а2 (фото 3, 2); фрагмент вітражного(?) скла, орнаментований врізаними лініями, що утворюють ромби (фото 3, 5); денце тонкостінної скляної пляшечки; еліпсоподібна нижня частина виробу з розміщеним по колу написом: у верхній частині – *RYCEROLE* та SELLE&KARY, BERLIN-WIEN – внизу (фото 3, 3); фрагмент боковини посудини з надписом 82 ...WORNУ, остеологічний матеріал (курячі(?) кістки – в основному варені), три ковані цвяхи, фрагменти білого порцелянового і напівфарфорового посуду (фото 4, 1-3), уламки чорнолощеної кераміки з графічним орнаментом – датуються XIX–першою половиною XX ст.

Під шаром гумусованих темно-сірих супісків залягав прошарок ґрунту з сажею (товщиною 0,1–0,25 м). Як видно зі стратиграфії південно-західної стінки траншеї 1 Б-Б1 (рис. 2, 2), товщина даного прошарку найбільша саме біля залишків кам'яної кладки у кв. а2 (0, 25 м), тоді як у кв. а1 вона має товщину 0,2–0,15 м. Стратиграфія ж північно-східної стінки траншеї 1 А-А1 (рис. 2, 1)

⁴Як вдалося згодом з'ясувати, кілька місцевих мешканців зауважили виступаюче на поверхню каміння і заклали траншею, щоб дістати його та використати при будівництві, однак, зауваживши, що каміння скріплене будівельним розчином, на певний час відмовилися від свого наміру. На дальшу перспективу передбачалося дати каменям підсохнути та за допомогою ломів розбити кладку. Згодом така «підприємливість» місцевого населення давалася взнаки, коли каміння, виявлене у межах траншеї 3, не скріплене жодним розчином, таки було «націо-налізоване».

фіксує нам прошарок ґрунту з сажею лише у кв. а2, до того ж товщина прошарку – 0,1–0,05 м.

Далі стратиграфія північно-східної стінки траншеї 1 А–А1 (рис. 2, 1) виглядає наступним чином: шар гумусованих сірих супісків (товщиною 0,3–0,5 м) в кв. а1–а2; лінзоподібний прошарок гумусованих світло-сірих супісків (товщиною 0,3–0,45 м) у кв. а1, в якому наявне різного розміру камінням, фрагменти цегли.

Стратиграфія південно-західної стінки траншеї 1 Б–Б1 (рис. 2, 2) після шару ґрунту з сажею одразу фіксує у кв. а1–а2 доволі значний (0,3–0,7 м) культурний шар гумусованих світло-сірих супісків, в якому трапляються дрібні вуглинки, уламки цегли, камінці (переважно малі), а також залишки будівельного розчину. Власне у даному культурному шарі на глибині 1,2–1,4 м від рівня сучасної поверхні віднайдено фрагменти скляних виробів: верхню частину тонкостінної пляшечки, денце, 20 фрагментів віконного скла (перша половина ХХ ст.). Під шаром гумусованих світло-сірих супісків – шар гумусованих сірих супісків товщиною 0,5 м, нижче – материк (пісок).

У південно-західній стінці траншеї 1 (кв. а2) виявлено продовження кам'яної кладки, тому було вирішено закласти прирізку 1 до кв. а2, розміром 2х2 м (рис. 1). На глибині 0,3 м від рівня сучасної поверхні вздовж північно-східної стінки прирізки 1 виявлено продовження (ще приблизно 0,5 м) кладки, зафіксованої у кв. а2 траншеї 1. Разом з тим відмітимо, що у межах прирізки 1 у кладці спостерігається використання крім каміння ще й цегли. Висота збереженої кладки 0,2–0,7 м. Заповнення у межах прирізки 1 виглядає наступним чином: дерновий шар (0,1–0,2 м), під яким – прошарок товщиною приблизно до 0,03 м затверділого цементного розчину, який спостерігаємо лише поблизу південно-східної стінки прирізки, нижче – гумусовані сірі супіски, густо насичені в районі східного кута прирізки 1 фрагментами цегли, вуглинками та будівельним розчином. Зауважимо, що сама виявлена кладка побудована на тих же гумусованих супісках.

Якщо деструкції кладки, виявлені у межах прирізки 1, ще вказують на те, що перед нами все ж таки залишки певної мурованої конструкції, то розвал каміння, який ми спостерігаємо в цій же площині в межах кв. а2, слідів скріплення яким-небудь будівельним розчином не має. Фактично ми бачимо перед собою румовище, утворене з каміння різної величини, битої цегли, будівельного сміття, ґрунту тощо, майже в центрі якого виросло невелике деревце, що вже тісно укорінилося в румовище.

Таким чином, можемо стверджувати наявність залишків мурованої кладки довжиною приблизно 2,35 м, орієнтованої по лінії північ-захід, основна частина якої потрапила в кв. а2 траншеї 1. Висота збереженої частини приблизно 1,5 м. Під нею (на глибині 2,05 м щодо умовного рівня) – гумусовані сірі супіски, густо

насичені у верхній частині будівельним сміттям та вуглинками. Материк залягає на глибині 2,5 м щодо умовного рівня. На глибині 1,4 м щодо умовного рівня кладка має невеликий виступ-карниз, шириною 0,1 м. На глибині 1,5 м щодо умовного рівня паралельно кладці лежав великий оброблений камінь, довжиною 0,4 м, шириною 0,2 м, а на глибині 1,75 м – камінь, розміри якого 0,3x0,3 м. Кладка, виявлена у межах прирізки 1, іде перпендикулярно до вищеописаної, однак не з'єднана з нею; вони різночасові.

Траншея 3 (2x4 м) закладена паралельно до траншеї 1 на вершині схилу тераси⁵. Нумерація квадратів – б3-б4 (рис. 1). Повне дослідження північно-східної частини кв. б4 унеможливила коренева система старої липи. На глибині 0,2 м від рівня сучасної поверхні виявлено фрагменти та цілі форми цегли, а також велике каміння. Слідів кладки не виявлено. Попри те, що зараз каміння розміщені по відношенню один до одного доволі хаотично (під дією коріння липи), раніше вони слугували, скоріше за все, за вимостку. Межі даної вимостки закінчуються у кв. б3. Під нею – гумусовані супіски, густо насичені будівельним сміттям.

Траншея 2 закладена у північно-західній частині центральної площадки парку. Розміри траншеї – 1x6 м. Орієнтована по лінії північ-південь (рис. 3, 1). Оскільки у цій частині парку поверхня найбільш погорбована (різного розміру западини підпрямокутної форми, підвищення (0,2–0,3 м) у вигляді ліній різної направленості), метою закладання траншеї 2 було вивчити культурний шар у центральній частині парку та з'ясувати, чи поверхневі сліди – це залишки де-струкцій споруд, а якщо так, то визначити їхній характер та хронологію. Власне південна частина траншеї 2 захоплювала частину западини, а північна – певного підвищення. Товщина дернового шару 0,2 м. Нижня межа дернового шару у кв. а1–а2 де-не-де відмічена уламками битої цегли та дрібним камінням. Знахідки: фрагмент вінець полив'яної миски (полива зеленого кольору з внутрішньої сторони і зелено-коричневого з зовнішньої); чотирикутний в перерізі цвях; фрагмент вінець тонкостінної посудинки з залишками поливи світло-зеленого кольору; ніжка керамічної сковорідки.

Під дерновим шаром – шар гумусованих світло-сірих супісків товщиною 0,4–0,9 м, у складі якого багато дрібного вапнякового каміння та уламків битої цегли. Виділяються навіть певні світлі лінзоподібні включення з фактично повністю пісковою структурою. Знахідки – фрагменти скляних виробів: шийка пляшки коричневого кольору; фрагменти денець (фото 3, 1, 4); фрагменти верхніх частин посудин.

Під шаром гумусованих світло-сірих супісків – материк (вапнякова основа з камінням). Профіль А–А1 (східна стінка траншеї 2) фіксує між шаром гумусова-

⁵Продовжити траншею 1 так, щоб дослідити власне вершину схилу тераси, не було можливості з огляду на те, що вище кв. а2 росло кілька молодих дерев та старих трояндових кущів.

них світло-сірих супісків та материковою основою прошарок жовтого середньозернистого піску з вкрапленням середнього розміру каміння.

Відмінною є стратиграфія культурних нашарувань в межах кв. а3 траншеї 2: під дерновим шаром (товщиною 0,2 м) залягали гумусовані темно-сірі супіски (товщиною до 0,7 м), значно менше, в порівнянні з кв. а1–а1, насичені піском, майже повністю відсутні каміння та уламки цегли, натомість зустрічаються вуглики. Типовий рухомий матеріал: фрагменти димлених кружальних горщиків, орнаментованих лощеними лініями на зовнішній поверхні; фрагменти порцелянових виробів, переважно тарілок; фрагменти полив'яних посудин тощо. Найцікавіша знахідка – кістяна ручка від столового прибору з надписом – LONDON MADE (рис. 4, 3).

Наступний культурний шар у кв. а3 траншеї 2 – гумусовані сірі супіски (товщина шару – до 0,6–0,8 м, залягає під кутом 45° до рівня сучасної поверхні). За своєю консистенцією даний шар більш рихлий внизу та втрамбований зверху (на профілях А–А1 та Б–Б1 траншеї 2 цей перехід відзначено пунктирною лінією (рис. 3, 2-3).

Саме у даному культурному шарі зібрано найбільше знахідок – металеві вироби (чотирикутні в перерізі цвяхи; предмет невідомого призначення (рис. 4, 8), фрагменти скляних (фрагмент вінець склянки(?); верхня частина пляшечки(?) (фото 3, б) та порцелянових виробів; фрагменти кружальних горщиків (переважно димлених, з лощеним орнаментом (рис. 4, 1-2, 4-7), та полив'яних) та мисок (зокрема, частина конічної полив'яної орнаментованої миски з загнутими до середини вінцями (фото 4, 1); фрагмент вінець зеленої полив'яної миски з зигзагоподібним орнаментом; частина миски (фото 4, 3); фрагмент нижньої частини миски (фото 4, 2); фрагмент верхньої частини полив'яної миски, вінця високі, прямі, з різким переходом від вінець до бочковин). Крім того, у культурному шарі масово зустрічаються вуглики, фрагменти варених кісток (курячих ?).

Вважаємо, що у кв. а3 траншеї 2 потрапила частина господарської ями кінця ХІХ–першої половини ХХ ст., дно якої знаходиться на глибині 1,5 м від рівня сучасної поверхні.

Таким чином, рятівні дослідження, проведені на території парку в с. Виннички Пустомитівського р-ну Львівської обл. дозволяють стверджувати наступне:

1. Виявлені залишки кам'яної кладки – фундамент (або підмурівок) невеликої споруди садово-паркової архітектури, ймовірно, – альтанки;
2. Ані планувальну структуру споруди, ані її розміри прослідкувати на даному етапі не вдалося, однак можна стверджувати про наявність слідів перебування, ремонту тощо;

3. Можна припустити, що дана споруда співвідноситься з невеликим об'єктом без номера, нанесеним на кадастрові карти XIX ст. (відмічений нами зеленим кольором, фото 2);

4. Серед рухомого матеріалу, виявленого в траншеях 1–3 та прирізці 1 зустрічаються знахідки, які можна датувати XIX–першою половиною XX ст.

Таблиця 1. Параметри цегли, виявленої в культурному шарі траншеї 1, траншеї 3 та прирізки 1.

№ п/п	Ширина, см	Товщина, см	Довжина, см	Клеймо	№ п/п	Ширина, см	Товщина, см	Довжина, см	Клеймо
1	14,5	7			15	15,5	7,5		А
2	15	6	29		16		8		
3	12	7		J.K	17		6,5		
4	15	7		АН	18	15,5	6,5		
5	14	7			19	15,5	7		А
6	15	7,5		Н	20	15,5	7	2,5	АН
7	14,5	7			21		7		
8	16		20		22		6		
9	14,5	4,5			23		7		
10		5,5			24	14,5	7		
11	12,5	7			25	15,5	7		
12	14				26	14,5	7	29	АН
13	14,5	8	20		27	14,5	6,5		
14			25,5		28	15	7		

1. *Тимець І.* Таємниці тютюнової фабрики: Фотоальбом. Науково-популярне видання. – 2005.

2. *Herbarz Polski. Część I.* Wiadomości historyczno-geneologiczne o rodach szlacheckich / Ułożył i wydał A. Boniecki. – Warszawa, 1900. – Т. II.

3. *Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów Słowiańskich.* – Warszawa, 1894. – Т. XIII.

Rescue Archeological Exploration in the Territory of Park Zone in the Village of Vynnychky in Pustomyty District, Lviv Region

Nataliya Bilas

There have been published results of rescue exploration conducted by an archeological expedition of the Vynnyky Historical and Ethnographic Museum in the village of Vynnychky, Pustomyty district, Lviv region where in the territory of the park zone ruins of objects of garden and park architecture were discovered.

Key words: *rescue exploration works, the village of Vynnychky, garden and park architecture, glass ware, porcelain and semi-vitreous crockery, crockery made on potter's wheel.*

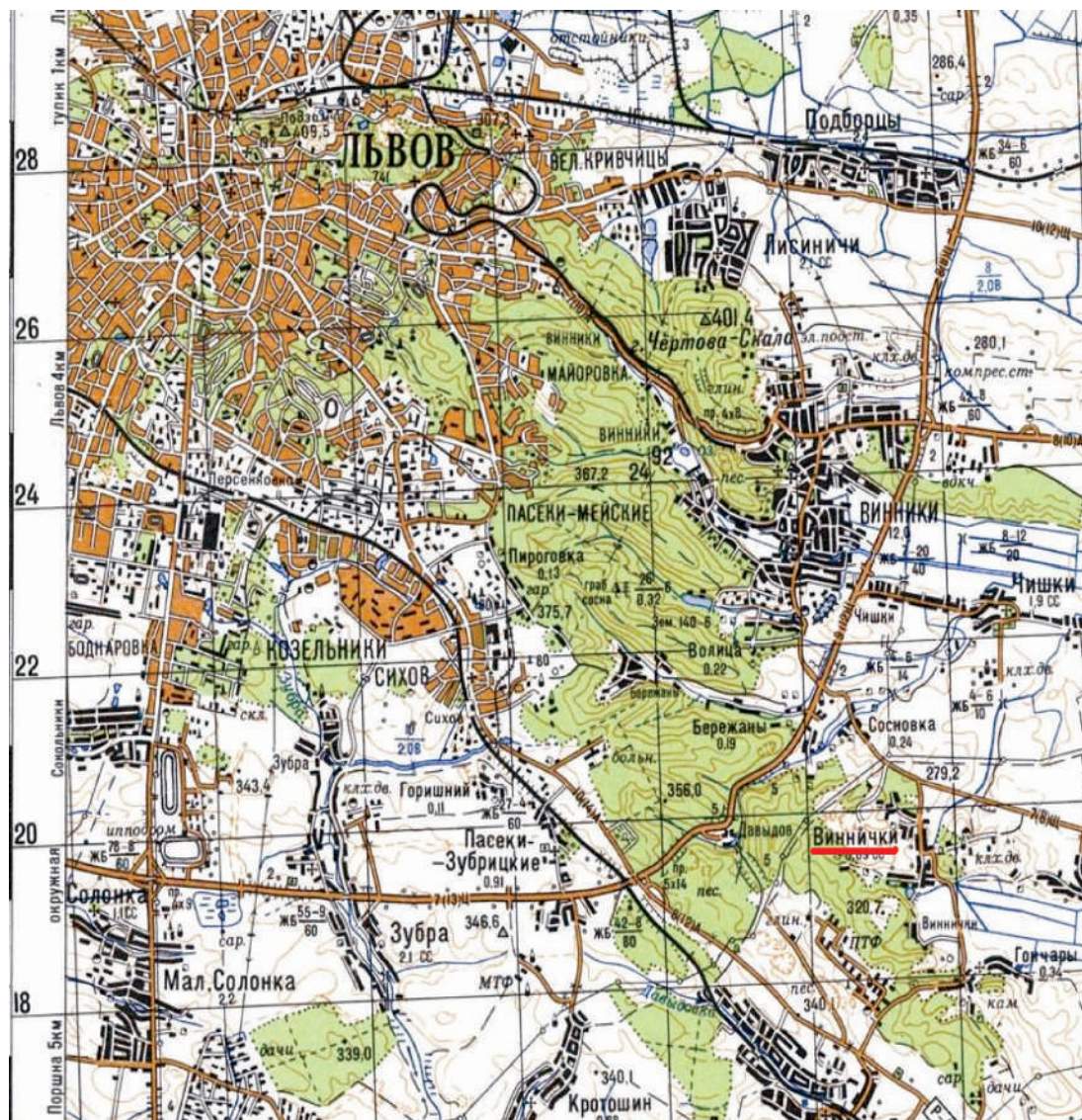

Фото 1. Витяг з топографічної карта Львівщини. М 1 : 10 000.

Фото 2. Кадастрова карта 1850 р. с. Винничок.

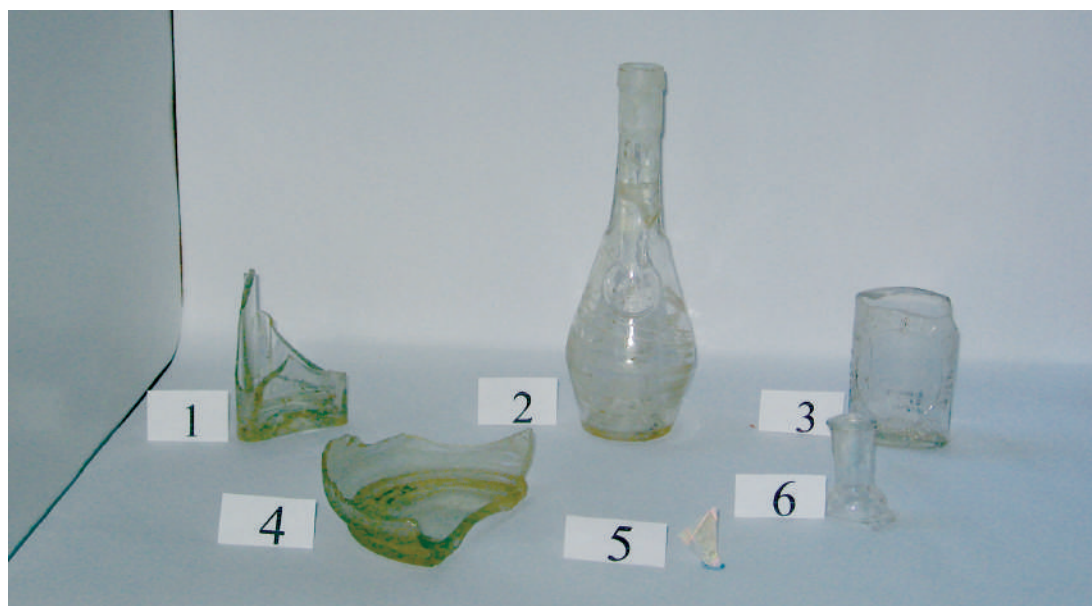

Фото 3. Село Виннички. Знахідки з траншеї 1 та 2, скло.

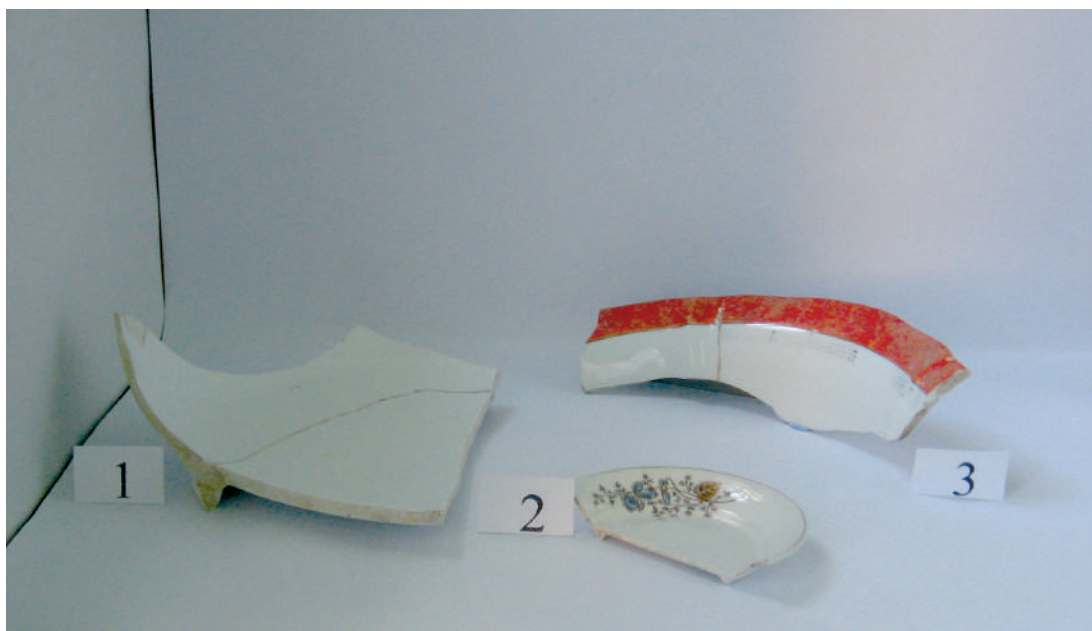

Фото 4. Село Виннички. Знахідки з траншеї 1, порцеляна.

Фото 5. Село Виннички. Знахідки з траншеї 2, кераміка.

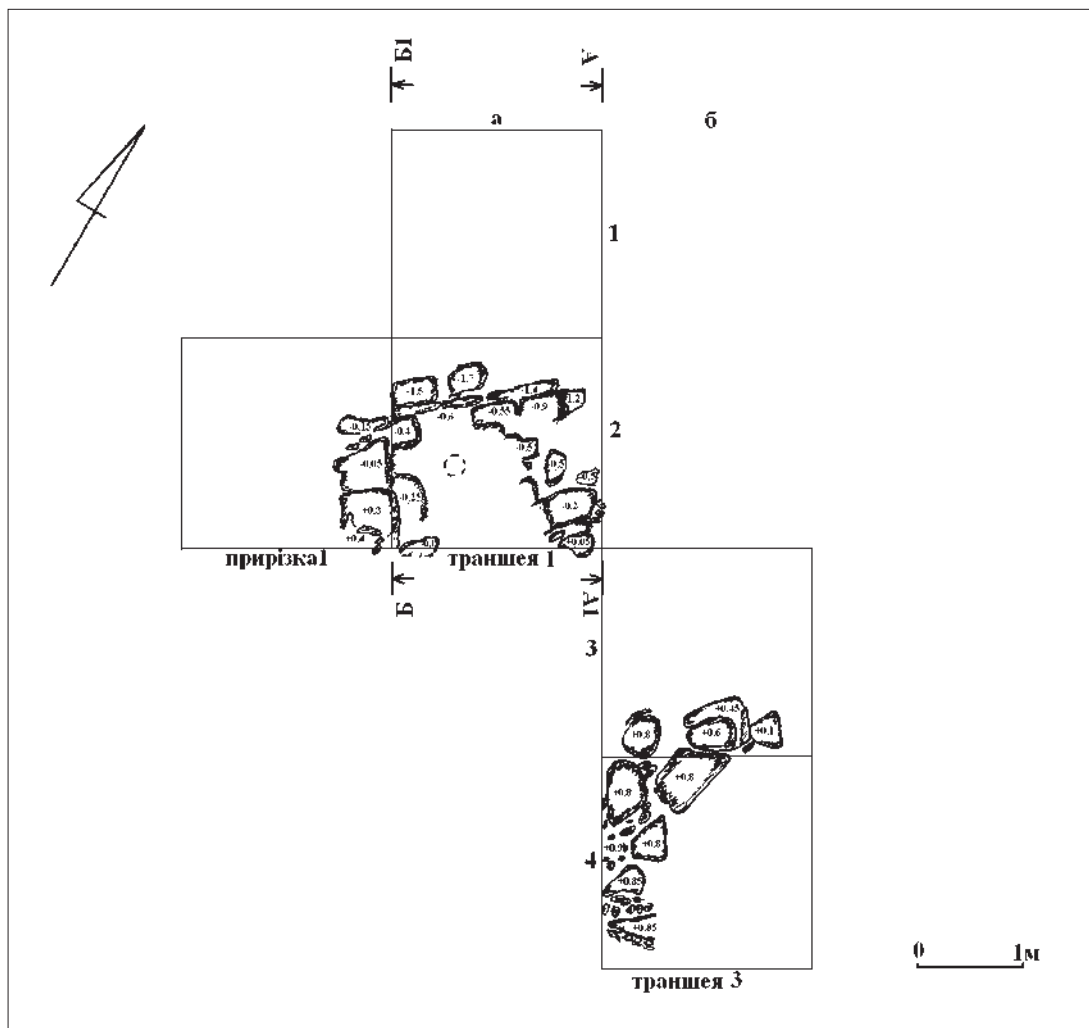

Рис. 1. Село Виннички. Загальний план траншеї 1, траншеї 3 та прирізки 1. М 1 : 50.

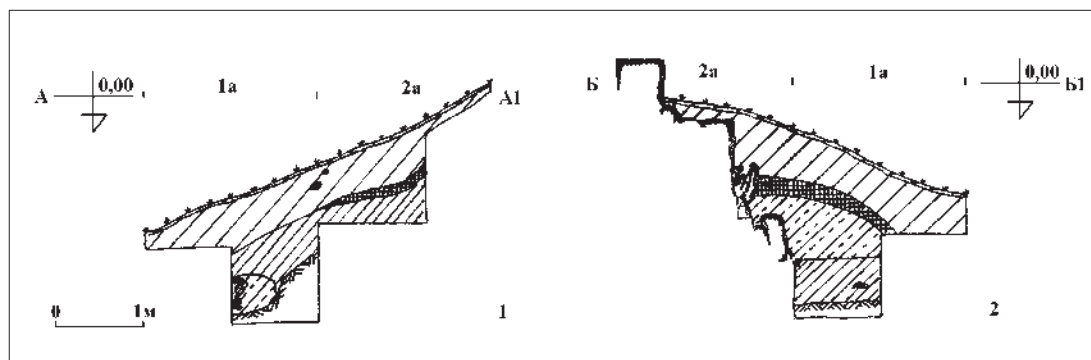

Рис. 2. Село Виннички. Стратиграфічні профілі траншеї 1: північно-східна стінка – А–А1 (1); південно-західна стінка траншеї 1 – Б–Б1 (2). М 1 : 50.

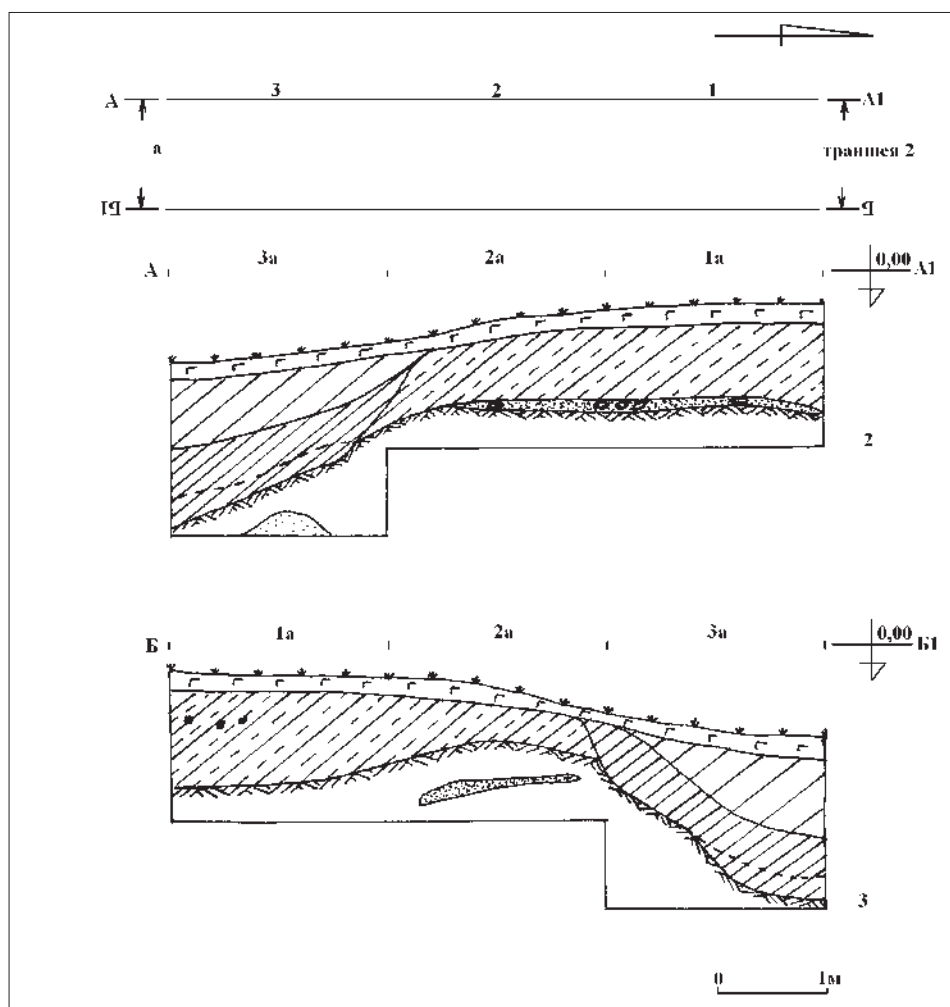

Рис. 3. Село Виннички. План (1) та профілі (2, 3) траншеї 2. М 1 : 40.

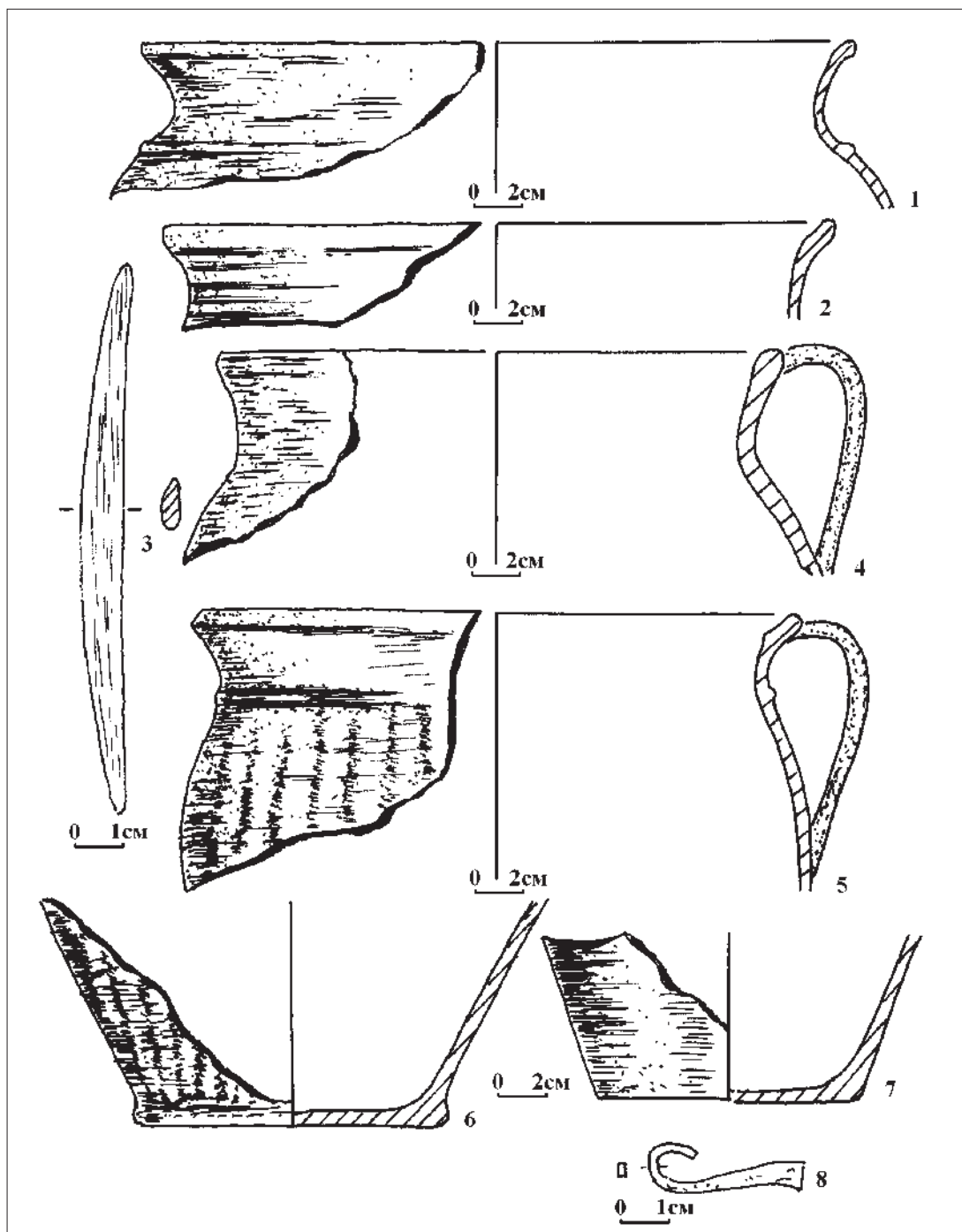

Рис. 4. Село Виннички. Знахідки із траншеї 2, кв. а3: фрагменти вінець горщиків (1, 2, 4); фрагмент верхньої частини горщика з дугоподібним вухом (5); фрагменти нижніх частин горщиків (6, 7); кістяна ручка від столового прибору (3); металевий предмет невідомого призначення (8).

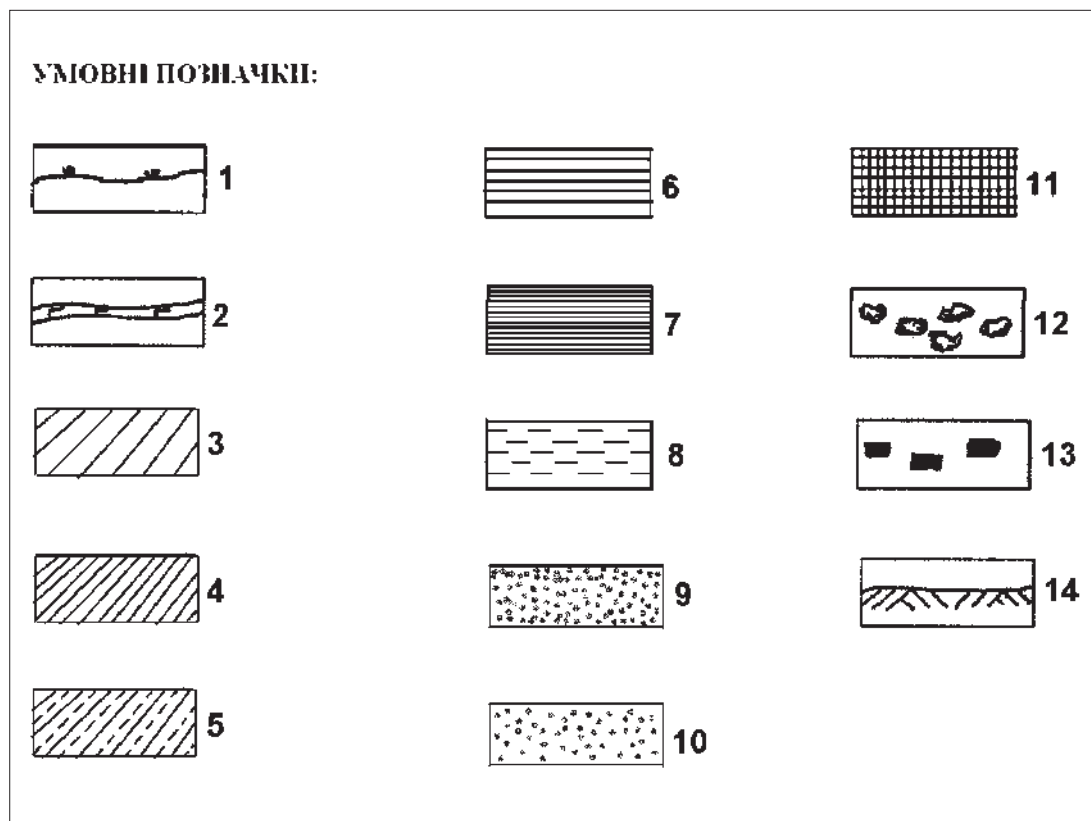

Рис. 5. Умовні позначки.

1 – рівень сучасної поверхні; 2 – дерен; 3 – гумусовані темно-сірі супіски; 4 – гумусовані сірі супіски; 5 – гумусовані світло-сірі супіски; 6 – гумусований сірий опідзолений легкосуглинковий ґрунт; 7 – опідзолений середньо суглинковий ґрунт (коричнево-жовтого кольору); 8 – опідзолений легкосуглинковий ґрунт (коричнево-жовтого кольору); 9 – жовтий середньозернистий пісок; 10 – білий дрібнозернистий пісок; 11 – прошарок ґрунту зі сажено; 12 – каміння; 13 – цегла; 14 – лес (материк).

ПРОБЛЕМИ МОНІТОРИНГУ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЇ ГЕРАЛЬДИЧНОГО ДЕКОРУ В ПАМ'ЯТКАХ АРХІТЕКТУРИ МІСТА ЛЬВОВА*

Руслан Серцелевич

Розглядаються проблеми моніторингу, збереження та реставрації геральдичного декору в пам'ятках архітектури м. Львова.

Ключові слова: архітектурне оздоблення, моніторинг геральдичного декору, інвентаризація гербів, реставрація геральдичного декору, Українське геральдичне товариство.

Актуальність теми визначається зростанням інтересу до вивчення архітектурного декору в забудові м. Львова, що зумовлене об'єктивними причинами. Проте серед різноаспектних досліджень архітектурного оздоблення не вивчається такий особливий елемент, як геральдичний декор, що пояснюється одиничністю його зразків. Наслідком такої ситуації є зацікавлення геральдичним декоруванням хіба що при реставрації конкретного архітектурного об'єкту. Актуальність теми зростає у зв'язку з втратою первісного стану геральдичного декору, а то й його зникнення внаслідок впливу таких чинників, як-от час, екологія, недогляд, некваліфіковані ремонтні втручання та інших.

Стан вивченості проблеми є менш ніж недостатнім. На відміну від досліджень таких складових архітектурного оздоблення будівель і споруд, як ордерні системи [3], портали [4], кронштейни [23], фактури тиньку [11], рослинний орнамент [5], зооморфний та антропоморфний декори [3], написи (зокрема латинські) [30; 15; 25], скульптура [34; 16; 12; 32] – геральдичний декор

*За матеріалами доповіді на Міжнародній науковій конференції «Проблеми збереження, консервації та реставрації кам'яного декору і ліпнини на фасадах архітектурних пам'яток», 28–29 травня 2009 р., м. Львів.

комплексно не досліджували. Було зроблено певні кроки на рівні збору інформації: так О. Падовська і М. Паюк вивчали шляхетські герби на кам'яницях м. Львова [19], І. Сварник – герби різних держав, земель, міст в архітектурному середовищі м. Львова [24], У. Хаварівський зібрав матеріали про герби львівських унійних владик, зокрема тих, що містяться в архикатедрі св. Юра у м. Львові [31]. Незначну інформацію про герби в архітектурному декорі можна почерпнути у працях з історії окремих будівель і споруд, оглядах архітектурних стилів [6; 33], у путівниках [13; 14], часописах [7; 8], інколи у спеціальних виданнях [17].

Мета пропонованої статті – привернути увагу до проблем збереження та реставрації геральдичного декору в пам'ятках архітектури міста Львова.

Виходячи із ситуації що склалась, автор самостійно провів комплексне дослідження поставленої проблеми, для успішного розв'язання якої ним спеціально розроблено методику, що полягає у послідовному виконанні натурних досліджень, архівних пошуків, класифікації зібраної інформації та її аналітичного опрацювання. Інвентаризація гербів включає фотофіксацію, опис фізичного стану, визначення стилістичних особливостей, блазонування та інше. Зауважимо, що довший час герби не мали еталонних зображень, а лише опис, тому існує чимало стилістичних різновидів одного й того ж герба, але з однаковою символічним наповненням. Одним з основних завдань інвентаризації є ідентифікація гербів, що збагачує наші знання про історію архітектурних пам'яток. **Моніторинг** геральдичного декорування в архітектурному середовищі м. Львова полягає у систематичному обстеженні з фотофіксацією стану гербів в інтервалі два рази на рік (весною і восени). Занотуються будь-які зміни, що відбуваються з гербами, враховуючи механічні пошкодження, вплив екологічного стану, зміни після ремонтних чи реставраційних втручань. Для прикладу виявлено порушення пам'ятко-охоронного законодавства щодо знаку «емфітевзи» на пам'ятці архітектури XVII ст.¹ за адресою вул. Староєврейська, 28. Вказаний знак 400-літньої давності розрізали навпіл задля проведення якихось інженерних комунікацій. Також нами ведеться спостереження за встановленням сучасних гербів та геральдичних символів в архітектурному середовищі м. Львова: виявлено сучасні особові (родові) герби (зокрема, герб вмонтований на фасаді будинку №112 на вул. К. Левицького²) на ряді будівель, здебільшого малоквартирних, які не є пам'ятками архітектури [20. С. 11; 9].

¹Пам'ятка архітектури національного значення (XVII ст.) під охоронним № 1302 згідно Постанови РМ УРСР № 442 від 06.09.1979 р.

²Герб Андрія Йосиповича Мочарського зареєстрований під № 50 у Реєстрі особових гербів Українського геральдичного товариства.

Проблеми збереження геральдичного декору. Загальна низька культура та необізнаність у геральдиці та пам'ятко-охоронній справі призводить до непоправних втрат для геральдичного декору в архітектурі м. Львова. Так у 1970-х рр. працівники ЖЕК-ів збивали герби держав, у володіннях яких перебував Львів. Рекомендації щодо знищення зразків геральдичного декору давали працівники Державного історико-архітектурного заповідника в м. Львові³. Тоді було демонтовано геральдичну композицію з фасаду південної стіни Міського арсеналу, пошкоджено геральдичну композицію на фасаді будинку № 8 на вул. Гнатюка⁴ та багато інших гербів. До останніх прикладів належить звернення депутата Львівської обласної ради О. Козака до прокурора Львівської області О. Баганця від 12 березня 2009 р. з проханням надати правову оцінку зображенням, розміщеним над головним входом до середньої загальноосвітньої школи № 6 м. Львова (вул. Зелена, 22)⁵, та винести припис щодо їх демонтажу. Вважає за необхідне знищити залишки радянської символіки в архітектурному середовищі міста І. Сварник, віцепрезидент Товариства шанувальників Львова⁶. Найменш знищеними залишаються різновиди герба Львова та особові (родові) герби в культових чи житлових спорудах; герби держав піддані ризику ліквідації найбільше, що пояснюється політичними змінами. Звичайно, що невідповідна часові символіка в пам'ятках архітектури, у яких розміщуються офіційні установи, могла б бути демонтованою (але ж не знищеною) й передаватись на зберігання у відповідний музей. Рішення щодо таких дій мають прийматись колегіально фахівцями з геральдики, істориками-львовознавцями, мистецтвознавцями, архітекторами та пам'яткоохоронцями. У місті Львові й в Україні загалом відсутня геральдична служба [26; 27; 18], яка б могла приймати рішення правового характеру. Єдиною авторитетною організацією в Україні, що може надавати фахові наукові висновки щодо конкретної історичної символіки, а також рекомендації щодо створення нової [10], є Українське геральдичне товариство, створене ще 1990 р. [2] і визнане на міжнародному рівні [28; 29]. Крім того, слід відрізнити геральдичне декорування споруди від офіційної

³Відеозапис доповіді І. Сварника на Шістнадцятій науковій геральдичній конференції 12–13 жовтня 2007 р. у м. Львові [1].

⁴Коментар А. Гречила до доповіді І. Сварника на Шістнадцятій науковій геральдичній конференції 12–13 жовтня 2007 р. у м. Львові [1].

⁵Пам'ятка архітектури місцевого значення (1911 р.) під охоронним № 585 згідно Рішення Виконавчого комітету Львівської обласної ради народних депутатів «Про взяття під охорону держави споруд Львівської області, що мають наукову, історичну, містобудівну і художню цінність» від 28.01.1986 р., № 44.

⁶Відеозапис доповіді І. Сварника на Шістнадцятій науковій геральдичній конференції 12–13 жовтня 2007 р. у м. Львові [1].

таблиці з гербом, які мають дещо відмінний правовий статус, що простежується вже з ХІХ ст. Пропонуємо створення «Музею магістрату Львова», у якому мали б зберігатись усі ратушні леви з гербовими щитами, а також виявлені археологічно [8] чи іншим способом герби м. Львова.

Реставрація (нормативно-правова база). Реставрація геральдичного декору регулюється Державними будівельними нормами, введеними в дію з 1 січня 2005 р. [21]. Згідно з цими нормами реставрація повинна ґрунтуватись на бережливому ставленні до старовинної субстанції і передбачати збереження і розкриття естетичних та історичних цінностей пам'ятки [21. Пункт 1.3]. Не дозволяється змінювати декор будівель [21. Пункт 1.4]. Забороняється радикально змінювати вид і оздоблення фасадів та їх елементів, які є важливими у визначенні загального історичного характеру будівлі та знімати історичний матеріал з фасаду в процесі пристосування під нове призначення [21. Пункт 6.10.1.5.]. Забороняється створювати фальшивий історичний вигляд, а також новий дизайн, несумісний за розміром, масштабом, матеріалом або кольором з історичним, та нові елементи, які пошкоджують характерні риси історичної будівлі [21. Пункт 6.10.1.8.]. У збірнику ресурсних елементних кошторисних норм на реставраційно-відновлювальних роботи під назвою «Реставрація і відтворення архітектурно-ліпного декору» [22] чітко розділяють герби, картуші та емблеми. Відмітимо, що герби і картуші відведені до більш складних у відтворенні, ніж емблеми.

Отже, геральдичний декор є невід'ємним елементом архітектурного оздоблення будівель і споруд, пам'яткою історії та мистецтва того культурного простору, що його витворив. У м. Львові геральдичне декорування відоме вже на ренесансних пам'ятках. За попередніми результатами моніторингу, можемо зробити такі висновки: найкраще збережені герби, які розміщені в культових спорудах; наступними є громадські споруди, житлові споруди; повністю замінені герби в адміністративних. У питаннях змін у декорванні фасадів та збереженні декору з фасадів «in situ» чи в музеї слід керуватись нормативно-правовими актами України. Реставрації на сьогоднішній день потребують чимало зразків геральдичного декору на фасадах львівських будівель.

Таблиця №1. Узагальнені показники нововиявлених зразків геральдичного декору в пам'ятках архітектури м. Львова на квітень 2009 року.

Типологія будівель і споруд за функціональним призначенням за їх власниками	Типологія гербів					Місце розташування геральдичного декору
	Державні	Земельні	Муніципальні	Корпоративні	Особові (Родові)	
Культові*					2	Екстер'єр
Громадські						
Промислові						
Житлові					3	
Військові						
Культові					1	Інтер'єр
Громадські		1	1			
Промислові						
Житлові						
Військові						
*Культові споруди виділено окремою позицією у зв'язку з їхнім особливим статусом						

1. Електронний ресурс. – Режим доступу: www.prestime.com.ua.
2. Електронний ресурс. – Режим доступу: www.uht.org.ua.
3. Білинська О. Архітектурний декор ренесансного Львова // Записки НТШ. – Т. ССLV (Праці Комісії архітектури та містобудування). – Львів, 2008. – С. 128–162.
4. Білинська О. Портали споруд Львова кінця XVI–XVII століть: класифікація, питання ордерних членувань // Записки НТШ. – Т. ССXLIX (Праці Комісії архітектури та містобудування). – Львів, 2005. – С. 200–233.
5. Білинська О. Рослинний орнамент в архітектурі Львова XVI – XVII ст. // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 2006. – Ч. 16. – С. 113–121.
6. Бірюльов Ю. Мистецтво львівської сецесії. – Львів: «Центр Європи», 2005.
7. Бойко Х. Леви Львова // Під стріхою. – Львів, 2008. – № 1 (8). – С. 38–39.
8. Вуйцик В. Історія однієї знахідки // Ленінська молодь. – Львів, 1985. – 22 жовтня.

9. *Грабовська О.* Без блакитної крові, але з власним гербом // Високий Замок. – Львів, 2008. – 30 січня.
10. *Гречило А.* Методичні рекомендації з питань геральдики і прапорництва областей, районів, районів у містах та територіальних громад міст, селищ і сіл (територіальні та муніципальні символи) // Знак. – Львів, 2001. – Ч. 23 (травень). – С. 8–9.
11. *Казанцева Т.* Фактологічний аналіз застосування фактур тиньку та каменю у формуванні домінуючих напрямів в архітектурі Львова XVI – першої половини XX століть // Записки НТШ. – Т. ССXLIX (Праці Комісії архітектури та містобудування). – Львів, 2005. – С. 177–199.
12. *Любченко В.* Львівська скульптура XVI–XVII століть. – Київ: »Наукова думка«, 1981.
13. *Мельник Б.* Вулицями старовинного Львова / Серія «Історичні міста України». – Вид. 3-тє, зі змінами. – Львів: «Світ», 2001.
14. *Мельник І.* Львівські вулиці і кам'яниці, мури, закамарки, передмістя та інші особливості королівського столичного міста Галичини. – Львів: «Центр Європи», 2008.
15. *Навагіна О.* Латинські написи нового часу на будівлях Львова // Галицька брама. – Львів: «Центр Європи», 2002. – № 4–6 (88–90). – С. 30–31.
16. *Овсійчук В.* Українське мистецтво другої половини XVI–першої половини XVII ст. Гуманістичні та визвольні ідеї. – Київ: «Наукова думка», 1985.
17. *Онищенко Л.* Врятована спадщина. Каталог-звіт управління охорони історичного середовища Львівської міської ради. – Львів, 2008.
18. Офіційний вісник України. – Київ, 2000. – № 20. – 2 червня.
19. *Падовська О., Паук М.* До питання дослідження гербів у архітектурі Львова // Шоста наукова геральдична конференція (Львів, 27–29 березня 1997 р.). Матеріали. – Львів, 1997. – С. 66–67.
20. Реєстр особових гербів Українського геральдичного товариства. – Львів: УГТ, 2005. – Вип. 3.
21. ДБН В.3.2-1-2004 Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини. – Київ: Державний комітет будівництва, архітектури і житлової політики України, 2005.
22. ДБН Д.2.5-12-2001 Ресурсні елементні кошторисні норми на реставраційно-відновлювальні роботи. Збірник 12. Реставрація і відтворення архітектурно-ліпного декору. – Київ: Державний комітет будівництва, архітектури і житлової політики України, 2001.
23. *Рибчинський О.* Принципи формування барокових кронштейнів львівських кам'яниць // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 2006. – Ч. 16. – С. 122–143.
24. *Сварник І.* Державні, земельні, міські й приватні символи в пам'ятках архітектури Львова // Знак. – Львів, 2007. – Ч. 43 (грудень). – С. 10–11.
25. *Содомора А., Домбровський М., Кісь А.* Anno Domini. Року Божого: Латинські написи Львова / Автор проекту В. Габор. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008.
26. *Стецюк П.* Про необхідність створення Української Геральдичної служби // Знак. – Львів, 1993. – Ч. 1 (травень). – С. 1.

27. Указ Президента України «Про впорядкування геральдичної справи в Україні» // Урядовий кур'єр. – Київ, 2000. – 31 травня.
28. Українське геральдичне товариство – член ФІАВ // Знак. – Львів, 1995. – Ч. 10 (серпень). – С. 1.
29. Українське геральдичне товариство – член ЦІГГ // Знак. – Львів, 1996. – Ч. 11 (березень). – С. 1.
30. Федорова О. Латинские надписи г. Львова // Вопросы классической филологии. – Москва, 1969.
31. Хаварівський У. Герби Львівських владик в Унії з Римом (1667–2007). – Тернопіль: ТОВ «Новий колір», 2008.
32. Biriulow J. Rzeźba lwowska od połowy XVIII wieku do 1939 roku. – Warszawa: «Neriton», 2007.
33. Cielątkowska R., Onyszczenko-Szwec L. Detal architektury mieszkaniowej Lwowa XIX i XX wieku. – Gdańsk, 2006. – 420 s.
34. Łoziński W. Sztuka lwowska w XVI i XVII wieku. Architektura i rzeźba. – Lwów, 1901.

Problems of Monitoring, Preservation and Restoration of Heraldic Décor of Monuments of Architecture in Lviv

Ruslan Sertselevych

Heraldic décor is an integral element of architectural ornament of buildings and structures. Works of heraldic décor historically and artistically represent the epoch that created them. Heraldic décor in Lviv is already evidenced on the Renaissance monuments. According to the preliminary results of the monitoring we have reached the following conclusions: 1) the best-preserved ones are the coast-of-arms decorating places of worship; 2) next come institutional and residential buildings; 3) as for the administrative buildings the ancient coast-of-arms have been competely replaced by new ones. In the matter of decorative alterations of the facade or their preservation either «in situ» or in the museum one should comply with the existing legal normative acts of Ukraine. At present a great many works of heraldic décor on the facades of Lviv buildings need restoration.

Key words: *architectural décor, monitoring of heraldic décor, inventory of coasts-of-arms, restoration of heraldic décor, Ukrainian heraldic society.*

Рис. 1. Вул. Староєврейська, 28
(Фото Р. Серцелевича, 09.05.2009 р.)

Рис. 2. Вул. К.Левицького, 112
(Фото Р. Серцелевича, 08.06.2009 р.)

Рис. 3. Пр-т Свободи, 20
(Фото Р. Серцелевича, 19.04.2009 р.)

Рис. 4. Вул. Гнатюка, 8.
(Фото Р. Серцелевича, 19.04.2009 р.)

Рис. 5 Вул. Зелена, 22
(Фото Р. Серцелевича, 26.05.2009 р.)

Рис. 6. Пр-т Шевченка, 26
(Фото Р. Серцелевича, 26.05.2009 р.)

МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ ШКІЛЬНИЦТВА У ВИННИКАХ (кінець XVIII ст.–1939 р.)

Роман Луців

У статті подано матеріали, які стосуються розвитку шкільництва у м. Винники. З'ясовано, що протягом досліджуваного періоду тут існувало кілька навчальних закладів, викладання в яких велося переважно німецькою та польською мовами. Звернено увагу на боротьбу місцевої громади за часів австрійського та польського панування за створення української школи та викладання українською мовою. Розглянуто деякі питання діяльності місцевих відділень українських освітніх товариств.

Ключові слова – Винники, школа, українська освіта, українські освітні товариства.

За часів польського панування у Винниках не було навчальних закладів. Принаймні про це свідчить акт візитації ґрунтів, датований 10 серпня 1755 р. [1. Арк. 10]. І хоча львівський суфраган Самуель Гловінський передав у 1751 р. придбані роком раніше Винники на утримання запрошеного за його ж ініціативою до Львова ордену отців піярів, однак якоїсь освітньої діяльності на теренах Винник вони не вели¹.

Зазначимо, що у цей час у Галичині практично не було недільних шкіл, а початкове навчання, яке проводили дяки, зводилось до читання старих підручників, псалтиря чи інших церковних книг. Наслідком цього стала сумна картина для українського населення Винник – майже повна неграмотність. Не останню роль у цьому відіграла і свідома політика польських можновладців, що носила явно антиукраїнський характер. Так, у т. зв. «Проекті на знищення Русі

¹Орден отців піярів у 1748–1762 рр. розпочав у м. Львові масштабне будівництво освітньої установи для польської шляхетської молоді – Collegium Nobilium. Натхненником та засновником фундації також був С. Гловінський. У 1758 р. колегіум був відкритий. У 1776 р. імператриця Марія-Терезія затвердила фундацію С. Гловінського, після чого установа отримала назву Collegium Nobilium Theresianum.

1717 року»² противники поширення освіти серед українців вказують, що «найбільш впертими і других в упертости держать ті русини з простих хлопів, що вміють читати своє письмо; отже треба усунути причину впертості, а тоді впертість сама зникне. [...] ми, поляки, легко собі порадимо, коли заборонимо хлопським синам вчитися в школах, про які вже сказано, але таким способом охоронимо себе від шкоди, яку нам часто піддані заподіюють, бо так вивчений хлопчина в простій сільській школі втікає кількадесят миль від свого пана і шукає волі. На таке нарікають воєводства Руське, Волинське, Подільське і Брацлавське. Отже управителі, економи дїбр повинні мати накази, аби пильно дбали, щоби хлопські діти до плуга, сохи, рала, ціпа привикали, а не до книжки»³.

Перехід галицьких земель під владу Австрії (1772 р.) привів до значних змін як у краї загалом, так і у Винниках зокрема. Вже в 1779 р. сюди перенесено тютюнову фабрику зі Львова; у середині 1780-х рр. на землях С. Гловінського засновано німецькі колонії Вайнберген і Унтерберген; 18 вересня 1785 р. урядовим розпорядженням у місцевих камеральних володіннях було відмінено панщину. Вже наприкінці 1780-х рр. містечко перетворюється в один з індустріальних центрів тогочасної Галичини. Змінюється як кількісний, так і національний склад Винник.

Потрібно відмітити, що в цей час у самій Австрії проводилось ряд реформ у дусі Просвітництва. Після приєднання Галичини вони були поширені і на цей край. Що стосується освіти, то ще у 1770 р. імператриця Марія-Терезія зібрала у Відні світських і духовних осіб та утворила комісію, яка мала створити у Відні т. зв. «Взірцеву школу», що стало початком освітньої реформи [15]. Шкільна реформа, проведена в 1774 р., передбачала відкриття в селах однокласних парафіяльних шкіл, у невеликих містах – трикласних (тривіальних) з німецькою та польською мовами навчання, у великих містах – чотирикласних (головних) з німецькою мовою навчання. Однак на організацію державних початкових шкіл не вистачало ні вчителів, ні підручників, ні коштів. Тільки після спеціального урядового розпорядження 1781 р. у Галичині почали створювати школи, тому не дивно, що вже на 1785 р. у Винниках було дві школи, одна з яких – українська. У ній працював учитель, для утримання якого громада надала невеликий шматок

²Анонімний «Проект знищення Русі», складений в 1717 р., досить адекватно відображає ставлення польської правлячої верхівки до «вирішення» українського питання. Його суть зводиться до думки, що кожен свідомий поляк повинен зневажати, переслідувати і пригноблювати ворожого римському віросповіданню схизматика (тобто православного). Зокрема, прагнути до того, щоб русини залишались у вбогості і неучтві, не мали ніякого впливу, ані поваги. Див.: Трохимович М. Проект знищення східного віросповідання на Русі в королівській Польщі (1717) // Рідна нива: Календар і скороч. церков. устав на звичайні роки 1981–82. – Вінніпег, б.р. – С. 161–168.

³Цит. за: Історичні матеріали. – Вінніпег, 1949. – С. 53.

поля. У другій школі, призначеній для навчання дітей католицької громади, становище було іншим. Вчитель отримував від місцевого пароха платню у розмірі 12 флоринів 30 крейцерів на рік [18. С. 101].

Окрема школа була і у згаданій колонії Вайнберген. Її заснували ще у 1784 р., однак пошук педагога затягнувся. Пояснювалось це фінансовими обставинами. На утримання учителя було визначено 5 корців ґрунту⁴ та надано дім для проживання. Очевидно, що такі умови праці не викликали захоплення у претендентів, котрі вимагали ще й додаткової платні [6. Арк 44]. У лютому 1800 р. лютеранський парафіяльний уряд у Львові постановив дозволити зібрати в колонії по-жертвування, призначені на будівництво приміщення для школи.

Першим учителем школи в колонії Вайнберген, згаданим у джерелах, був Георг Ролянд, який учителював тут з 1793 р. У 1807 р. він склав звіт, в якому подав кількість дітей шкільного віку (40 чоловік, загальна ж кількість колоністів у Вайнбергені і Унтербергені, відповідно, – 195 і 83 чоловік); вказав, що навчання проводить у малому приміщенні, тоді як шкільний будинок у зв'язку із аварійним станом уже рік як пустує. Кількома роками пізніше учнів уже було 22, а учениць – 29. Навчання відбувалося тільки узимку [18. С. 117–118]. Гостро стояла проблема будівництва нової школи. З документу від 10 березня 1810 р. довідуємося, що крайовий уряд мав дати камеральному управлінню у Винниках доручення доставити будівельний матеріал і зайнятися так потрібним будівництвом школи, але ніщо не свідчить, що саме будівництво розпочалося. Оскільки камеральне управління бажало, щоб діти колоністів ходили до школи, заснованої кілька років тому при фабриці тютюну (про це – далі), то справа будівництва школи, ймовірно, не просувалася. Хоча Вайнберген мав шкільний ґрунт на 6 корців засіву, але він не був звільнений від податків [18. С. 118].

Таким чином, на початку XIX ст. у Винниках існувало три тривіальні школи, заведене було й повторне навчання у недільні дні [18. С. 117].

У звіті Східногалицької адміністрації тютюну від 30 грудня 1803 р. подано донесення управління Львівської тютюнової фабрики про заснування тривіальної школи для католицької молоді та дітей тамошнього фабричного персоналу і робітників коштом діючого при фабриці т. зв. Фонду (Інституту) хворих. Зазначалося, що крайовий уряд визнає гідним похвали старання у цій справі управителя фабрики Антона Бурггарда. Між Фондом і учителем Коттинським було укладено безстрокову шкільну угоду [18. С. 129, 132].

Згідно архівних даних, на 1811 р. у Винниках були тривіальна школа при тютюновій фабриці і школа в колонії Вайнберген, в яких навчалось, відповідно,

⁴Корець – 1,056 саженив². Див.: [18. С. 100, 110].

49 і 50 учнів [2. Арк. 9]. 15 вересня 1812 р. було скасовано обов'язкове початкове шкільне навчання, запроваджене у 1805 р., тому кількість дітей у школах, очевидно, зменшилася. Лише деякі священики і дяки продовжували навчати сільських дітей церковнослов'янської граматики [16].

Коли в 1814 р. число робітників тютюнової фабрики зменшилося настільки, що не можна було далі утримувати школу коштом каси Фонду, тоді на підставі декрету Скарбу двору від 21 вересня 1814 р. дозволено, щоб шкільному вчителю у Винниках платити 320 флоринів з прибутків від випуску тютюнових виробів [18. С. 132].

У 1819 р. Львівська адміністрація тютюнової фабрики повідомила, що Фонд хворих не в стані утримувати шкільний будинок і постановив зректися школи, а будівлю передати місцевій громаді, щоб діти фабричних робітників могли безплатно там навчатися.

З рішення Скарбу двору від 4 червня 1823 р. дізнаємося, що учитель школи у Винниках Мартін Руньє, який навчав також дітей робітників тютюнової фабрики, одержував 250 флоринів річної платні, мав помешкання і шматок поля для обробки, тому йому було відмовлено в додатковій грошовій допомозі [18. С. 130]. 30 березня 1825 р. вийшла дефінітивна постанова про стягнення платні для шкільного вчителя і доручення Львівській адміністрації тютюнової фабрики клопотати перед крайовим урядом про заснування і дотацію тривіальної школи у Винниках.

Після численних переговорів було остаточно створено нову тривіальну школу. Фонд хворих безплатно відступив свій шкільний будинок, а з тютюнових прибутків призначено для шкільного вчителя річний додаток до платні в сумі 100 флоринів на неозначений час.

Скарб двору від 14 березня 1838 р. дозволив, щоб для тривіальної школи у Винниках щорічно надавали 100 флоринів за навчання дітей фабричних робітників.

У звіті дирекції тютюнової фабрики від 9 травня 1838 р. йдеться: «Існуючі тепер відносини у Винниках є такі, що загальне число дітей виносить 86 чоловік. З цього 35 дітей фабричних робітників, 15 – робітниць відвідує недільну школу, 3 дітей урядників і 15 службовців фабрики також користуються шкільною наукою. Решта, тобто 33 дітей, належать мешканцям Винник. Шкільний учитель одержує від громади Винники річно 10 флоринів 48 крейцарів і від тютюнової дирекції 100 флоринів. Зрештою він не одержує жодного додатку з якого-небудь фонду. Ані грошей від батьків дітей за навчання» [18. С. 133].

Таким чином, школа у Винниках залежала від тютюнової фабрики, яка підтримувала її матеріально. Оскільки нею опікувалася римо-католицька консисторія, то вона дбала про те, щоб у школі навчалися тільки діти поляків, а навчан-

ня велося польською і німецькою мовами⁵. Одним з учителів був Левицький, батько польського ксьондза в Угневі, а пізніше члена Крайової шкільної ради доктора Рудольфа Левицького.

У 1850 р. шкільна рада ввела у винниківській школі години української мови, а оскільки не було призначено відповідного учителя, то запрошували до школи дяка Саламоновича, і він навчав дітей читати й писати по-українськи.

19 травня 1857 р. датований лист Галицькому намісництву про підпорядкування і нагляд за тривіальною школою у Винниках Греко-католицької митрополічної консисторії у Львові [З. Арк. 29–30].

Певні зміни у розвитку шкільництва у Галичині спостерігаються в другій половині ХІХ ст. Загальне національне піднесення, що охопило край у 1848–1849 рр., усвідомлення офіційною владою необхідності реформувати систему освіти знайшло своє відображення у створенні в 1848 р. при губернському управлінні шкільної секції (діяла до 10 травня 1854 р.). На основі імператорського указу від 29 жовтня 1849 р. для здійснення нагляду і контролю над початковими і середніми школами було створено Крайову шкільну управу. У 1851 р. почало свою діяльність у Відні Міністерство віросповідань і освіти.

Однак становище українського шкільництва було складним. По-перше, австрійський уряд з середини 1860-х рр. віддає владу в Галичині в руки поляків, котрі колонізують освіту, витісняють українських вчителів, не даючи їм змоги працювати, особливо поблизу великих міст. По-друге, українська інтелігенція було нечисельною, а тому фактично вся суспільно-громадська праця лежала на плечах священників. З 1867 р. почала діяти Крайова шкільна рада, котра, як відзначав тижневик «Учитель»⁶, негативно впливала на розвиток українського шкільництва⁷. Створені у 1871 р. учительські семінарії (Львівська, Станіславська і Тернопільська) мали мати утраквістичний (двомовний) характер. Однак на практиці українська мова викладання в згаданих учительських семінаріях була відсутня. Міністерство віросповідань і освіти навіть змушене було видавати спеціальні рескрипти, якими наполягало на

⁵Згідно «Політичної устави шкільної» від 1805 р. всі народні школи віддавалися під нагляд духовенства і в Галичині вони поступово переходять у відання римо-католицької та греко-католицької консисторій. Фактично ж у шкільництві Галичини запанували німецька і польська мови, хоч церква формально і закликала забезпечити навчання у парафіях рідною мовою.

⁶Виходив у Львові як додаток до «Газети шкільної» в 1869–1874 рр.

⁷У Крайову шкільну раду, яка була головним органом управління освітою у Східній Галичині, входили майже виключно поляки. Що стосується окружних і повітових шкільних рад, то вони не допускали навіть в українських школах до викладання вчителів-українців. За відсутності української мови викладання, батьки відмовлялися записувати дітей у школи. Дана ситуація була характерна і для вчительських семінарій у Львові, Станіславі, Тернополі, де на 1872 р. було лише два вчителі-українці. Див.: [14].

викладанні хоча б деяких предметів українською мовою [14]. Не вирішеними залишалися і численні соціальні питання, такі як збільшення зарплати учителям народних шкіл, забезпечення їхньої старості, підтримка вчительських вдів і сиріт тощо [11].

Проілюструвати становище шкільництва того часу у Галичині можна даними за 1871 р., поданими Крайовою шкільною радою. Із 2476 шкіл, що існували у краю, 1055 було з польською мовою викладання, 67 – з українською і польською, 1293 – з українською. У них навчалось 50% усіх дітей шкільного віку. Одна школа припадала на 2000 чоловік [12]. Школи у Галичині були в найгіршому стані у цілій монархії, а утримання народних учителів – «дідівським». Не кращим було відношення до освіти і у селянства, оскільки воно не бачило у навчанні практичної користі для своїх дітей [13].

Наприкінці 1860-х рр. відбулись зміни і у шкільництві Винник. Як можна судити із документів, на 1868 р. тут була одна школа, що існувала при латинській парафії. Це викликало супротив української громади, оскільки раніше таких шкіл було дві – польська та українська (останнім учителем української школи був А. Блонарович). Тому українці вимагала для своїх дітей навчання українською мовою, відповідно до урядової ухвали від 22 червня 1867 р. про мову викладання в народних школах. Питання десь біля року обговорювалось у намісництві, Крайовій шкільній раді у Львові, місцевих деканатах і, нарешті, було вирішено утворити при існуючій під контролем латинської консисторії польській школі другу – українську. Однак це викликало супротив польської частини громади Винник, котра 13 лютого 1868 р. звернулася до Крайової шкільної ради у Львові з проханням не допустити цього. Вказувалося, що дане рішення є недоречним і навіть шкідливим з точки зору навчального процесу, наголошувалося, що утримання другої школи буде з'їдати 40% сталого податку, який оплачував кожен мешканець. Керівництво місцевої громади категорично відмовилось утримувати дві тривіальні школи та оголосило, що буде готове позиватися у цій справі до найвищого трибуналу [4. Арк. 7]. 6 березня 1868 р. громада Винник звернулася до Львівського повітового уряду. У листі вказувалося, що розділення існуючої дотації для школи у Винниках між двома окремими школами (для української і польської народностей) унеможливить задоволення вимог і потреб всієї громади, а тому нібито і українці, і поляки погоджуються на існування єдиної школи. Крайова шкільна рада запропонувала об'єднати дві школи в одну тривіальну. Таким чином, з 29 липня 1868 р. у Винниках почала діяти єдина для дітей українців і поляків тривіальна двокласна школа [4. Арк. 14].

Як свідчать документи, на 1872 р. у школі працювало двоє педагогів (керуючий учитель – Войцех Левицький і заступник учителя Антін Дигдале-

вич), котрі навчали дітей без різниці обряду в двох окремих класах. Кошти на утримання учителів та сторожа, опалення школи та інші витрати лягли на місцеву громаду та Крайову шкільну раду. Загальна сума цих видатків складала 530 золотих ренських, з яких на оплату вчителя йшло 200 золотих, винайм приміщення становив 128 золотих, винайм помешкання для вчителя – 120 золотих.

У школі навчались також діти робітників тютюнової фабрики, а тому громада сподівалась на фінансову підтримку Центральної дирекції тютюнових фабрик у Відні [4. Арк. 15]. У зв'язку з цим 18 травня 1874 р. у Винниках відбулась нарада, у котрій брали участь делегати Окружної шкільної ради Йозеф Леканович, о. Стефан Хомінський, господар Семеон Соломонович з Винник, представник тютюнової фабрики Едмунд Кушак і голова громади Вайнбергена Стейметч. На нараді обговорювалися питання зростання чисельності громади Винник за рахунок робітників згаданої фабрики (з 450 дітей відповідного віку школу відвідувало 140 чоловік). Сума загальних витрат на утримання школи становила 670 золотих ренських, з яких на оплату праці двох вчителів йшло 423 золотих ренських. У зв'язку з цим дирекція тютюнової фабрики оголосила про своє прихильне ставлення до розширення школи до чотирьох класів з чотирма вчителями та готова була виділити для цього дотацію [4. Арк. 20]. До даного проекту навіть спочатку обіцяла долучитись громада Вайнбергена, однак пізніше відмовилась [4. Арк. 16].

Ідея створення нової школи надалі пророблялась відповідними структурами. Було обраховано, що на утримання чотирьох вчителів потрібно буде щорічно біля 1500 золотих ренських. Винайм приміщень, опалення, зарплата сторожа, дрібні видатки потягнули б ще на 800 золотих ренських, що у сумі становило б 2300 золотих ренських. Безпосередньо частину суми готова була видати громада (570), дирекція тютюнової фабрики (100). Від Генеральної дирекції фабрик тютюну у Відні було вирішено вимагати ще 500 золотих ренських [4. Арк. 16]. Однак далі ідей та обрахунків справа тоді не пішла.

Чергова спроба мала місце через вісім років. 10 березня 1882 р. у Винниках відбулося засідання місцевої шкільної ради. На ній було вирішено, що у зв'язку із зростанням кількості дітей шкільного віку робітників і службовців тютюнової фабрики (див. табл. 1), вимагати відкриття чотирьохкласної школи із залученням фінансової допомоги фабрики [4. Арк. 32]. Врешті-решт 21 грудня 1882 р. Крайова шкільна рада реорганізувала двокласну школу в чотирикласну [4. Арк. 53].

Таблиця 1. Кількість дітей шкільного віку і кількість дітей, записаних до школи.

Рік	Загальна кількість дітей шкільного віку	Кількість дітей, записаних до школи	Кількість дітей шкільного віку працівників тютюнової фабрики	Кількість дітей працівників тютюнової фабрики, записаних до школи
1878	365	204	105	92
1879	284	212	103	98
1880	320	302	182	170
1881	321	321	198	192
1882	386	370	201	195

Хоча в школі навчались діти як польської, так і української громади, але загалом тут панували колонізаційні настрої. Така ситуація не могла влаштувати українців, однак місцева українська громада була неорганізованою. На початку 90-х рр. XIX ст. у Винниках не було ні одного інтелігента-українця. Навіть проповіді в церкві виголошували польською мовою, а парафіяни користувалися виключно польськими молитовниками. Перелом стався у 1892 р., коли на допомогу старенькому парохіві о. Хомінському прислали молодого, енергійного та освіченого о. Григорія Гірняка. Допомогу йому у справі національного піднесення надав і щойно направлений з Тернополя до Львова на посаду вчителя уродженець Винник Григорій Врецьона. Власне він допоміг о. Гірняку влаштувати курси для неграмотних. У 1897 р. до них долучився нотар Володимир Левицький. Саме з іменами цих людей і пов'язана боротьба за навчання українських дітей рідною мовою.

18 серпня 1904 р. було складено протокол засідання ради громади Винник за участі місцевих достойників та парохів (у їх числі – голова громади Петро Обаранець, його заступник Андрій Курчак, присяжний Федор Дмитерко, декан Якоб Полек, о. Григорій Гірняк). Не зважаючи на протести деяких осіб, рада більшістю голосів прийняла рішення утворити у місцевій народній школі паралельні класи з українською мовою викладання [5. Арк. 5]. Зауважимо, що на той час школярі-українці становили більшість (див. додаток 1).

Однак справа не посувалась легко. Спочатку на протязі майже двох місяців рада не одержала жодної відповіді від Окружної шкільної ради та повітового староства у Львові [5. Арк. 3]. А 31 жовтня 1904 р. перша постановила, що впровадження української мови як мови викладання в паралельних класах в тій самій громаді згубно вплинуло б на виховання молоді (див. додаток 2) [5. Арк. 7]. У січні 1905 р. було вказано, що створення в чотирикласній школі паралельних

класів для навчання української мови неможливе, оскільки це вимагає розділення даної школи на чоловічу і жіночу [5. Арк. 11].

Українці тим не менше продовжували боротьбу. Цього ж місяця вони звернулись до Міністерства віросповідань і освіти, а 16 лютого 1905 р. і до імператора з такими аргументами: «Рада громадська була в праві перемінити зовсім язик викладовий польський на руский, однак руководилася справедливою, бо в школі народній у Винниках є майже по половині учеників обох народностей – рускої і польської.

Дивно тільки, чому Власти не руководяться також такою самою справедливою засадою педагогічною, що кожда дитина має початкову науку побирати у матерній мові» (див. додаток 3) [5. Арк. 17–18]. З листа до імператора від 2 травня 1905 р. довідуємося, що «рівно ж і друга наша найпокірніша просьба до стіп Найвисшого Трону (19.ІІІ.) остала без результату і відповіді. Віримо однак в доброту, справедливість і опіку Вашого Ц. К. Апостольского Величества і з тою вірою по раз третій складаємо свою найпокірнішу просьбу: Ваше ц. к. Апостольске Величество зволить наймилостивійше приказати [...] в можливо найкоротшім часі справу сю полагодити і не спиняти нас законною дорогою добиватись прав нам належних» [5. Арк. 23].

На жаль, і ці звернення не мали наслідків, а тому наступний етап боротьби за право вчитися рідною мовою припав на 1910–1913 рр. На засіданні громадської ради Винник 17 серпня 1910 р. Теодор Грицко висунув думку про необхідність запровадження в чотирикласній народній школі у Винниках української мови викладання. Ця пропозиція була підтримана 17 голосами з 20-ти присутніх [5. Арк. 38].

Однак проти цього вкотре різко виступила місцева польська громада. На вечорі товариства «Сокіл» («Sokol») у Винниках було підкреслено, що незначна більшість українців у даній громадській раді не є в цілому знаком зменшення польського впливу у Винниках, а польської дітвори є щораз більше і більше. На їх думку, якщо українці не хочуть посилати своїх дітей до даної школи, бо в ній викладають польською, то вони можуть старатися про утворення своєї окремої школи з українською мовою викладання (див. додаток 5) [5. Арк. 40]. 26 листопада 1910 р. польські мешканці громади зібрали віче, на котрому виголосили протест проти запровадження в народній школі у Винниках української мови викладання замість польської. Нове віче місцевої польської громади, скликане 22 грудня 1912 р. на вимогу товариства «Родина» («Rodzina»), ухвалило вислати делегацію до галицького намісника і віце-президента Крайової шкільної ради, до складу котрої мали б увійти представники ряду місцевих польських товариств, зокрема спортивного товариства «Сокіл», товариства «Народна школа», польської читальні, Польського християнського союзу, Товариства робітників тютюнової фабрики, товариства «Родина». Делегати повинні були відстоювати

позицію про неможливість відкриття паралельних українських класів у місцевій школі [5. Арк. 48].

Очевидно, така позиція польської громади Винник збігалася з думкою офіційної влади, оскільки старання українців не увінчались успіхом. Тим не менше вони, навіть маючи перед собою такого потужного противника, як Окружна і Крайова шкільні ради, не полишили своїх зусиль. 8 травня 1912 р. місцева українська громада через своїх представників о. Григорія Гірняка, начальника громади Петра Обаранця та асесора Михайла Пивовара представила Крайовій шкільній раді своє бачення проблеми. Аргументи українців на переведення школи на українську мову навчання були наступні: 1) до 1869 р. у Винниках були дві окремі школи – українська і польська; 2) число українських дітей було завжди більше, ніж польських (наприклад, у 1910–1911 рр. було 391 дитина греко-католицького обряду, 367 – римо-католицького, 51 – іудейського та 1 – протестантського (див. додаток 4); 3) переважну більшість земельних власників у Винниках склали українці, а тому їх участь у формуванні шкільного бюджету була вирішальною; 4) через обмеження у навчанні української мови потерпає греко-католицька церква, котра веде релігійне навчання українською; 5) неналежне знання рідної мови часто стає на заваді юним винниківчанам при вступі до українських гімназій. У кінці зазначалось, що у випадку переведення місцевої школи на українську мову, місцева греко-католицька громада не буде протестувати проти організації окремої польської школи [5. Арк. 55].

Зусилля українців завершилися успіхом у 1913 р. Беручи до уваги кількість школярів-українців (див. додаток 6), у серпні цього року Крайова шкільна рада постановила, щоб, починаючи з нового шкільного року, почав працювати один паралельний український клас і кожного наступного року їх число збільшувалось на один клас. У матеріалах Крайової шкільної ради зазначалось, що нестача приміщень не дозволяє реорганізувати винниківську школу в дві окремі – чоловічу і жіночу, як того вимагалось.

Таким чином, з вересня 1913 р. у Винниках запрацювали українські паралельні класи (див. додаток 7). Це дозволило залучити до роботи у школі нові національні сили: директор – українець Дмитро Вовків та шкільний інспектор Львівського повіту Іван Лишега запросили кількох вчителів-українців, серед них – Григорій Грицай, Михайло Вислобоцький, Іван Крайник, Юзеф Сіцинський та п. Підлужний. Всі вони з часом включилися у роботу різних українських товариств, пожвавлюючи їхню діяльність. Пізніше до них долучились вчительки Марія Панейківна та (?) Грицківна, Анна Бреславська, Павлина Левицька, Діоніса Білінкевич-Куп'як.

До 1918 р., за директорування згаданого Дмитра Вовківа, уже діяло чотири паралельних класи з українською мовою навчання, до яких перейшли усі українські діти.

Польська окупація Західної України принесла і нові реалії. Українцям знову доводилось боротись за право навчати своїх дітей рідною мовою, протистояти колонізації. Гостро стояло питання і відновлення матеріальної бази винниківської школи, адже десь приблизно тоді почали функціонувати паралельно чоловіча та жіноча шестикласні польські школи та п'ять українських паралельних класів. На засіданні шкільної ради у Винниках, що відбулось у вересні 1921 р., було піднято питання щодо розміщення класів у одному приміщенні. Участь у засіданні брали ксьондз Антоні Сочинський, о. Григорій Гірняк, начальник пошти і урядовий комісар Мечислав Вейс, Федір Грицко, нотар Володимир Левицький, директор чоловічої школи Ян Кохан та шкільний інспектор п. Вавщак. Врешті було вирішено, що чоловіча школа буде міститися в чотирьох приміщеннях в головному будинку, українські паралельні класи (а їх на той момент уже було п'ять) в двох класах біля костелу, а жіноча школа – в трьох класах, найнятих у п. Беньковського (власника місцевої мебельної фабрики), і в т. зв. «броварку» (будинок колишньої винниківської броварні). За побажанням шкільного інспектора, місцева шкільна рада спочатку погодилася відступити одне приміщення у будинку Беньковського під помешкання для керівниці жіночої школи п. Яксманіцької (дві кімнати і кухня), однак уже через місяць, очевидно, через конфлікт із Вавщакком, дане рішення було скасоване. Для реставрації будинку броварні місцева шкільна рада готова була виділити 500 тис. зл. з фонду, призначеного на будівництво нової школи [7. Арк. 3].

Тоді ж на диво гостро постало питання співіснування жіночої та чоловічої школи. Очевидно, суть конфлікту полягала у суперечці за приміщення та викладацький склад. Місцева шкільна рада підтримувала директора чоловічої школи Яна Кохана та дякувала йому за організаційну діяльність на ниві шкільництва, запровадження у навчальних закладах взірцевого порядку. Натомість повітова шкільна рада у жовтні 1921 р. зайняла протилежну позицію. Вона звинуватила директора у тому, що він не лише не піклується про розвиток і добре відвідування в чоловічій школі, якою власне і керує, але неприхильно ставиться до жіночої школи, провокує проти неї населення і вчителів, усіяко знижує її вартість, доводячи, що окрема жіноча школа для Винник не потрібна. Повітова шкільна рада вказувала, що в кожному класі жіночої школи є понад 30 учениць, котрі регулярно її відвідують. Натомість у шостому класі чоловічої школи є заледве 10–12 учнів, а тому його слід звести із п'ятим класом та вивільнити таким чином одного учителя, конче потрібного для жіночої школи. На нараді було піднято і питання щодо помешкання п. Яксманіцької, для якої, як вказувалось, потрібно хоча би дві кімнати, одна з яких була б спальнею, а друга – приймальною. Останнє було важливим з огляду на відсутність канцелярії у жіночій школі, котра в цей час працювала у двох будинках [7. Арк. 5–6].

Повітова рада прийняла і ряд інших рішень, що стосувались питання функціонування навчальних закладів у Винниках, однак виконані вони не були. А тому 10 грудня 1921 р. у міській школі відбулася конференція під керівництвом шкільного інспектора Вавщака, який довів до відома вчителів розпорядження Повітової шкільної ради, котрим передбачалося відповідний розподіл класів⁸.

Ситуація була певним чином врегульована, і до наступного 1922–1923 навчального року народна школа у Винниках підійшла у такому стані: працювали польські жіноча і чоловіча шестикласні школи та, не зважаючи на спробу інспектора Вавщака ліквідувати її на користь польської, чотирикласна українська паралельна з шестикласним навчальним планом на п'ять відділів. Будинок школи був хоча і старий, однак не знищений війною та в доброму стані. Педагогічний склад представляли у чоловічій польській школі поляки Я. Кохан (директор), п. Клімочук, Лекварська, Маліківна, українка Билинкевичівна; у польській жіночій школі – поляки п. Яксманіцька (директор), Стецівна, Янякова, Годолівна, Комарніцька, Янічкова, Старосольська; в українській паралельній школі – українці Бреславська та Грицківна, поляки Кохан, Коханова, Войціківна. У польській чоловічій школі навчалось 205 учнів, у жіночій – 220, в українській паралельній – 270. Розподіл дітей по класах був наступним [9. Арк. 101]:

	Українська паралельна школа	Польська чоловіча школа	Польська жіноча школа
1 клас	68	39	35
2 клас	52	49	40
3 клас	59 (чоловічий)	30	37
	49 (жіночий)		
4 клас	42	34	34
5 клас		37	37
6 клас		16	30

⁸У першому класі (19 годин в тиждень) викладала п. Лекварська, котра окрім цього мала читати чотири години історії та географії, три години робіт у сполучених п'ятому та шостому класах. Другий клас (22 години), був закріплений за п. Стецівною, котра окрім того отримала чотири години природознавства і одну годину співу в об'єднаному п'ятому і шостому класах. У третьому класі мала працювати п. Вовкова. Навчання у ньому через брак приміщень відбувався по полудню, а в зимовий період проходив із зменшеною кількістю годин. У четвертому класі вчителювала п. Маліківна. Зведений п'ятий і шостий клас закріплювався за п. Коханом, котрий читав у ньому польську та німецьку мову, арифметику (усі – по чотири години), малювання та гімнастику (по 2 години). У т. зв. експонованій школі перший клас вела п. Грицківна (19 годин, плюс дві години української мови у п'ятому та шостому класах та по дві години співу в третьому А і Б класах). У другому класі працювала п. Коханова (22 години плюс праця в третьому А і Б класах). За третіми А і Б класами були закріплені п. Панейківна (26 годин) та п. Бреславська (26 годин). Четвертий клас був відданий п. Войцікувній [7. Арк. 17].

Непроста ситуація, у котрій опинилось українське шкільництво краю у міжвоєнний період⁹, ще більше погіршилась у вересні 1923 р., коли було оприлюднено план міністра освіти та віровизнань Гломбінського в справі ліквідації українського шкільництва. Він передбачав введення польської мови як обов'язкового предмету з третього класу народної школи, заміну українських учительських семінарій на утраквістичні (двомовні), викладання ряду предметів (польської мови, історії і географії) вчителями-поляками, заміну українських директорів на поляків, відібрання права публічності всім українським приватним школам [17. С. 12]. На виконання цього рішення в листопаді 1923 р. повітові шкільні ради видали розпорядження усім школам Східної Галичини вести шкільні акти (протоколи, щоденники, екзаменаційні відомості тощо) польською мовою. На території Львівського шкільного округу, до якого належали і Винники, було скасовано посади греко-католицьких катехитів та позбавлено українських дітей права вивчати релігію рідною мовою. З 1924 р. українські школи безцеремонно замінювались польськими. Українські вчителі звільнювались з посад та переводились до суто польських шкіл на заході країни [17. С. 360–361].

У Винниках реалізація згаданої урядової політики мала привести до скорочення паралельних класів з українською мовою викладання. Щоб протидіяти цьому, у листопаді 1926 р. місцева старшина гуртка «Рідної школи» скликала збори батьків, котрі вислали делегацію до шкільного куратора та до повітового інспектора. Було вислано навіть петицію до Міністерства освіти та віровизнань з домаганням заведення двох шкіл з українською мовою викладання та зібрано підписи батьків дітей шкільного віку. Внаслідок цих старань та за результатом плебісциту у Винниках в обох місцевих школах було введено утраквізм [8. Арк. 20]. Однак вже у 1927 р. польська влада зліквідувала українську школу та ввела семикласну з польською мовою викладання, поділивши її на школу для хлопців і дівчат. Спроби змінити щось не увінчалися успіхом, а після запровадження у 1930 р. польським урядом семирічного мораторію на шкільні референдуми, така ситуація зберігалась до радянської окупації 1939 р., коли школу було поділено на українську і польську та введено нову навчальну програму.

Гостро у міжвоєнний період стояло і питання побудови нового приміщення для школи. Вперше з проханням виділити кошти на це виступили 23 жовтня 1920 р. учасники засідання у місцевого урядового комісара Мечислава Вейса¹⁰, на котрому одноголосно було ухвалено просити намісництво виділити громаді Винник для цього безпроцентну державну позичку в сумі 500 тис. польських ма-

⁹Достатньо сказати, що на 1923 р. у всій Східній Галичині – так називали поляки територію української Галичини – було 61 середня школа, з яких українських було лише шість.

¹⁰Це були Владислав Станкевич, Ян Ковалік, Йозеф Буковський, Броніслав Шкарада, Павло Кияк, Григорій Пивовар.

рок [6. Арк. 3]. У липні 1922 р. повітова шкільна рада у Львові надала комісарові М. Вейсові для пришвидшення будівництва школи у Винниках квоту у розмірі 300 тис. польських марок під п'ять відсотків. Сума мала бути виплачена 15 частинами (ратами) починаючи з січня 1923 р. по січень 1937 р., однак як було насправді – не відомо [6. Арк. 7]. Врешті-решт, такі зазначені високі цифри не означали, що йдеться насправді про значні кошти. Так, при проведенні грошової реформи у 1924 р. згадані 500 тис. польських марок 1920 р. було оцінено у 2083 злотих, а 300 тис. польських марок 1922 р. – у 78. Інфляція швидко з'їдала кошти, а здійснені винниківською громадою виплати основного боргу та відсотків фактично не лише перекрыли згадані суми, а й перевищили їх додатково на 211 злотих 28 грошів [6. Арк. 21].

Попри задекларовані наміри справа будівництва однак не зрушилась з місця. Очевидно, зазначеної суми не вистачило навіть на початок робіт. Як зазначалось у рішенні повітової шкільної ради від 9 січня 1929 р., місцева громада має землю під будівництво, певну кількість будівельних матеріалів і 15 тис. злотих готівкою [6. Арк. 14]. Тоді ж було вирішено приступити до будівництва у Винниках семикласної школи. У 1930–1931 рр. до проекту долучилася міська рада Винник, яка своєю ухвалою дозволила приступити до підготовчих робіт та створила комітет, котрий замовив план будови в інженера Максиміліяна Кочура. Оплата його праці мала становити 2,5% загальних коштів будівництва та повинна бути виплачена з міського бюджету. Винагорода склала 2 тис. злотих, а тому приблизну вартість будови можна оцінити у 80 тис. Однак до будівництва так і не приступили. Спочатку органи управління освітою закидали неврахування у плані будівництва тих чи інших моментів (як, наприклад, у жовтні 1930 р. вказувалось на необхідність передбачити у плані будівництва помешкання для керівників школи). А у лютому 1936 р. громадська рада Винник взагалі відмовилась від ідеї будівництва нової школи, зазначивши, що це зараз є не на часі і необхідно лише добудувати другий поверх у старій школі [6. Арк. 102]. Хоча реальних строків виконання навіть цієї роботи вказано не було, невдовзі школа таки стала двоповерховою.

Окремий навчальний заклад і надалі функціонував у Вайнбергені. Це була, як зазначається у документах, приватна євангелістська однокласна загальна школа з німецькою мовою викладання. Розміщена була у відповідному для навчання окремому приміщенні і мала достатнє матеріальне забезпечення. Як зазначалось у зверненні громади, якщо для покриття коштів утримання школи не вистачало внесків самої громади, – на допомогу приходив шкільний фонд євангелістського костелу в Польщі. Маємо відомості і про кошторис школи у 1932 р. – 3793 злотих (див. табл. 2) [6. Арк. 45].

Таблиця 2. Кошторис прибутків та видатків школи у Вайнбергені.

		Прибутки, злоті	Видатки, злоті
1.	Кошти, виручені за оренду шкільного ґрунту	743	
2.	Чинш за євангелістський дім	1 100	
3.	Внески членів збору євангелістів	1 800	
4.	Інші прибутки	150	
5.	Пенсія для керівника школи		2 380
6.	Утримання шкільного будинку		160
7.	Опалення школи		150
8.	Платня обслуговуючому персоналу		80
9.	Витрати на пресу		12
10.	Витрати на шкільне приладдя		200
11.	Утримання євангелістського дому		200
12.	Пенсія для жінки колишнього учителя		360
13.	Внесок до пенсійного фонду		170
14.	Інші непередбачені видатки		81
	Разом	3 793	3 793

У 1933 р., коли школа пройшла чергову перевірку (візитацію) та отримала дозвіл на продовження навчальної діяльності, її бюджет склав 3 800 злотих. На той час школу у Вайнбергені очолював Філіп Генріх Стальман, 1893 року народження, котрий з 1929 р. проживав у Винниках [6. Арк. 66]. Як свідчать документи, за його директорування відбулись ще дві візитації – у 1936 та 1939 рр. Під час першої з них Ф. Стальману закидали погане знання польської мови, про що свідчать помилки у вимові та письмі. Зокрема на уроках польської мови він не користувався методичними посібниками та іншим науковим апаратом, а історію та географію викладав не польською, як це передбачалось, а німецькою мовою. Остання візитація школи, що мала місце у травні 1939 р., засвідчила навчання в ній 22 учнів: трьох – у першому класі, 12 – в другому, чотирьох – в третьому, трьох – в четвертому. Перший і другий класи були однорічними, третій – дворічним, а четвертий клас, хоча згідно статуту і мав бути трьохрічним, насправді був однорічним. Учні ходили до четвертого класу лише один рік, а потім або завершували навчання, або переходили до шкіл третього ступеня у Винниках чи Львові. Шкільна зала була великою і світлою. Оскільки вказані під час попередньої перевірки недоліки так і не були виправлені (шкільна канцелярія не впорядкована, шкільна метрика – відсутня, декілька років не записувалася шкільна хроніка), шкільний інспектор Р. Янішевський відмовив євангелістській

громаді Винник затвердити Ф. Стальмана на посаді керівника на наступний термін [6. Арк. 108].

У 1920-х рр. у Винниках активно провадили роботу місцеві відділення ряду українських товариств, зокрема Українського Педагогічного товариства (з 1926 р. – товариства «Рідна школа»), товариств «Просвіта», «Союз Українок», «Сільський господар». Їх спільна діяльність значною мірою вплинула на згуртування й об'єднання всіх українських прогресивних сил.

Що стосується Українського Педагогічного Товариства, то нам відомі лише поодинокі факти з його діяльності. Наприклад, на своїх засіданнях товариство неодноразово піднімало питання про необхідність заснування відповідних сільських гуртків.

Під час шкільних канікул у 1921 р. місцева управа Українського Педагогічного Товариства звернулася з листом до Міністерства освіти та віровизнань з проханням дозволити відкрити у Винниках українську вчительську семінарію. Відповідь довго не надходила, що не дивно з огляду на антиукраїнську позицію офіційної влади, а тому управа ухвалила з початку 1923–1924 навчального року відкрити семінарію. Однак вже 28 жовтня 1923 р. влада її закрила, не зважаючи на протести місцевого населення.

21 листопада 1926 р. пройшли збори винниківської філії товариства «Рідна школа», на яких були присутні 64 учасники. Відзначимо, що винниківська філія своєю діяльністю охоплювала не лише містечко, але й довкільні села [8. Арк. 15]. Відомо також, що принаймні протягом одного 1926 р. було проведено загалом 14 засідань – 13 звичайних та одне надзвичайне, присвячене вшануванню десятих роковин смерті Івана Франка. Зі звіту за 1934 р. відомо, що було проведено 10 засідань, з котрих чотири останні – спільно з «Союзом Українок» (вирішувалося питання створення «вакаційної півоселі»). Вакаційним відпочинком з 1 липня по 20 серпня 1932 р. тоді змогла скористатися 201 дитина. На їхнє безкоштовне харчування було витрачено 447,12 злотих, зібраних дітьми на благодійних виставах (133 золотих) та отриманих як допомога від старости (160 золотих) та місцевої громади (154,12 злотих). Для дітей читались місцевими випускницями учительської семінарії лекції з історії України, її географічного положення, провадились заняття з фізкультури, співів. На завершення дітей звозили на екскурсію до Національного музею у Львові [8. Арк. 57, 62–63].

Заходами «Рідної школи» було запроваджено два курси крою та шиття для місцевих дівчат, які діяли з грудня 1925 р. по серпень 1926 р., на яких було відповідно 100 і 20 учасниць. Наприкінці відбулися виставки робіт 100 учениць першого курсу (в читальні «Просвіти») та 20 другого (в приміщенні «Рідної школи»).

Ще однією формою діяльності винниківської філії «Рідної школи» були поїздки її членів по селах та виголошення там доповідей (рефератів) про значення українського шкільництва; зібрання коштів на Коляду та від продажу писанок; підготовка матеріалів у справах переслідування українських шкіл та учителів. Такою роботою були охоплені всі села Винниківського повіту. Фінансовий звіт товариства за 1925–1926 рр. (див. табл. 3) свідчить, що головними джерелами поповнення бюджету були прибутки з внесків та курсів, натомість серед видатків на першому місці фігурують суми, відправлені до головної управи та призначені на утримання адміністрації.

Таблиця 3. Фінансовий звіт винниківської філії товариства «Рідна школа» за 4.10.1925–21.11.1926 рр. [8. Арк. 21].

Прибутки (зл.)		Видатки (зл.)	
З внесків та пожертвувань	796,18	На адміністрацію	115, 74
Заколядовано	273, 88	На поїздки в повіт	24, 20
З продажу писанок	67,05	Віддано до головної управи	873,89
Інші прибутки	85,65	На вкладі в кооперативі	280,69
Дохід з курсів	984	Покрито недобір курсу	198,16
Готівка у касира	139, 93		
Разом	1632,60	Разом	1632,60

У 1930-х рр. активними діячами товариства «Рідна школа» у Винниках були о. Григорій Гірняк, професор Микола Полек, Михайло Голян, Григорій Маланчук, Василь Коростиль, Стефанія Бедрилова, Стефан Чепіль, Стефан Копач, Василь Обаранець, Петро Кабзан. Краще ілюструє соціальний склад членів товариства нижче наведена таблиця 4:

Таблиця 4. Соціальний склад товариства «Рідної школи» у Винниках у 1932 р. (на основі звіту товариства від 12 вересня 1932 р.) [8. Арк. 55].

Соціальний склад	Кількісний склад	Внески, злоті
Селяни	48	90
Ремісники	25	65
Підприємці	9	30
Священики	1	58

Народні вчителі	6	59
Професори	3	46
Державні службовці	11	45
Адвокати	1	58
Лікарі	1	58
Нотаріуси	1	118
Студенти	4	15
Залізничники	4	20
Поденні заробітчани	54	75
Інші	76	83
Разом	244	822

Товариство «Рідна школа» взяла на себе також організацію дитячого садочку («захоронки») у Винниках. Потреба у такому закладі була нагальною, оскільки з часом все більше і більше жінок були змушені працювати. У 1920-х рр. саме «Рідна школа» прийняла під свою педагогічно-дидактичну опіку садочки товариства «Українська Захоронка», оплату праці вчительок та їхній добір. 1 жовтня 1927 р. такий садочок був відкритий у Винниках. З 1934 р. «захоронка» у Винниках отримала нарешті власну будівлю¹¹. Саме місцезнаходження будинку було вигідним, у ньому було вісім кімнат, земельна ділянка складала 312 сажнів². Однак саме приміщення було збудоване двадцять років перед тим, виявилось досить запущеним і потребувало капітального ремонту (необхідно було, зокрема, підняти дах та підвал).

Працювати у дитячому садочку почала вчителька Філомена Михайлів (Рибаківна), котра перед тим відбула відповідну практику в такій же «захоронці» у Львові по вул. Руській, 3. Вона щомісячно отримувала по 100 злотих. Кухарка Анастасія Копачівна отримувала за приготування їжі дітям 30 злотих. Разом з орендою будинку щомісячні витрати на утримання садочку виносили 170 зло-

¹¹Це був дерев'яний будинок Михайла Лазорка, що знаходився біля церкви Вознесіння на вул. Тараса Шевченка. 15 грудня 1932 р. М. Лазорко листом запропонував центральній адміністрації столових дібр Греко-католицької митрополіча консисторія у Львові придбати у нього будинок у Винниках для приміщення «захоронки». У січні 1933 р. адміністрація погодилась надати за винниківську власність заміну на Личакові після взаємного узгодження вартості предметів заміни. У лютому цього ж року місцеві оцінювачі визначили ціну будинку М. Лазорка у 6–7 тис. злотих (700–900 доларів). Власник хотів чим швидше її позбутись, оскільки свого часу будинок був куплений на виплату, однак потім, з огляду на важке матеріальне становище, він не зміг сплачувати подальших внесків і процентів (борг на той час складав уже біля 700 доларів). З часом власник пішов на нові поступки, зменшив ціну та відмовившись від обміну. Угода про продаж була підписана 15 січня 1934 р. і передбачала взяття боргових зобов'язань за будинок новими власниками та доплату попередньому 2 тис. злотих [10. Арк. 1–8].

тих [8. Арк. 40]. Усі ці витрати лягли на плечі місцевої філії «Рідної школи», котра вже у 1929 р. просила у Львівської управи надати їй право вільно розпоряджатись коштами, зібраними на Коляду (324,90 злотих)¹². Як видно з документів, і надалі кошти, зібрані таким чином, складали суттєву фінансову підтримку товариству у фінансуванні «захоронки».

У 1929 р. «захоронку» регулярно відвідувало 24 дітей. У 1933 р. до неї вписалося стільки ж дітей, однак регулярно її відвідувало лише 10. У 1934 р. число дітей, вписано до «захоронки», зросло до 35.

Матеріали, використані для написання даної статті, дають можливість зачепити лише деякі питання, які стосуються шкільництва у Винниках (з 1770-х рр. по 1939 р.). На їхній основі можна відмітити загалом сприятливе відношення австрійської влади до становлення українського шкільництва, а також і ті негативні явища, які мали місце в спробі руйнації останнього з боку польської. Також простежено боротьбу місцевої громади та греко-католицької церкви і громадських організацій проти полонізації школи, розкрито значення поширення освіти і просвіти для населення Галичини в боротьбі за національну ідею і становлення української незалежності та державності.

1. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. – Відділ рукописів. – Ф. 141. – Оп. 1. – Спр. 558/III.

2. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУ). – Ф. 146 (Галицьке Намісництво). – Оп. 4. – Спр. 2191.

3. ЦДІАУ. – Ф. 146. – Оп. 66. – Спр. 171.

4. ЦДІАУ. – Ф. 178 (Крайова шкільна рада). – Оп. 2. – Спр. 1343.

5. ЦДІАУ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 3980.

6. ЦДІАУ. – Ф. 179 (Кураторія Львівського шкільного округу). – Оп. 2. – Спр. 422.

7. ЦДІАУ. – Ф. 179. – Оп. 2. – Спр. 423.

8. ЦДІАУ. – Ф. 206 (Товариство «Рідна школа»). – Оп. 1. – Спр. 593.

9. ЦДІАУ. – Ф. 348 (Товариство «Просвіта»). – Оп. 1. – Спр. 1487.

10. ЦДІАУ. – Ф. 409 (Митрополича консисторія греко-католицької Митрополії). – Оп. 1. – Спр. 562.

11. Учитель / Додаток до «Газети шкільної». – 19 (31) грудня 1870. – Р. II. – Львів, 1870.

12. Учитель / Додаток до «Газети шкільної». – 12 (24) лютого 1871. – Р. III. – Львів, 1871.

13. Учитель / Додаток до «Газети шкільної». – 21 січня (2 лютого) 1872. – Р. IV. – Львів, 1872.

¹²Управа, врешті-решт, виділила з цієї суми лише 300 злотих.

14. Учитель / Додаток до «Газети шкільної». – 26 листопада (8 грудня) 1874. – Р. VI. – Львів, 1874.
15. Учитель / Орган «Руського Товариства педагогічного» – 20 березня 1898. – Ч. 6. – Львів, 1898.
16. Учитель / Орган «Руського Товариства педагогічного» – 5 квітня 1898. – Ч. 7. – Львів, 1898.
17. Учитель / Місячний журнал, присвячений справам виховання і вчительства. – 1923/1924. – Р. 1. – Львів, 1923/1924.
18. Влох М. Винники, Звенигород, Унів та довколишні села / Історико-мемуарний збірник. – Чикаго, 1970.

Materials for the History of Schooling in Vynnyky (end of XVIII cent. – 1939)

Roman Lutsiv

The article presents materials on the development of schooling in the town of Vynnyky. It has been elucidated that during the researched period there were several educational institutions with mostly German and Polish languages of instruction. Some emphasis was put on the struggle of the local community in the periods of Austrian and Polish reign for launching a Ukrainian school and for Ukrainian as a language of instruction. Certain issues related to the functioning of local divisions of Ukrainian educational societies have been considered.

Key words: *Vynnyky, school, Ukrainian education, Ukrainian educational societies.*

Выказ
Харисануцьх в с. школ 1904/5

кличон і учениц в школ IV клас Винниківской востро школы

Класа Школы	вс. чел.	гр. чел.	ср.воз.	муж.	Жен.	Подписан.
Ia Школа	23	29	-	4		Жданов
Ib "	26	16	-	4		Жданов
Ic Школа	32	24	9 ²	-	3	Жданов
Id "	22 ^{10²}	23	-	6		Жданов
IIa Школа	30	34		8		Жданов
IIb Школа	26	26		4		Жданов
IIIa Школа	24	21		2		Жданов
IIIb Школа	21	25	0	6		Жданов
IIIc Школа	28	20	-	7		Жданов
IIId Школа	26	32		14		Жданов
IVa Школа	34	46		9		Жданов
IVb Школа	31	25		6		Жданов
Всего	326	321		63		

Додаток 1. Список учнів і учениць винниківської чотирикласної школи у 1904–1905 навчальному році (згідно віровизнання) [5. Арк. 8].

Wy ciąg
 z protokołu posiedzenia c. k. Rady szkolnej okręgowej kraj.
 w Łwowie, odbytego dnia 31 października 1904.

Obecni: Wzrost J. c. k. Radecki m. m. Karol Szawłowski
 Wzrost No. Krawczyk Adolf Wasilewski,
 Wzrost S. Waleryan Wroscimowski,
 " " Jan Wojciszewski
 " " Franciszek Flewortka, c. k. m. p. okręg.
 " " Dawid Rapp
 " " Eliaz Czuz, Del. m. m.

P. VII. Rada gminna w Winnikach przedkłada prośbę
 do c. k. Rady szkolnej krajowej o przeprowadzenie w tam-
 tejszej szkole paralelnych klas wykładowym językiem
 ruskim. - Uchwalono przedłożyć c. k. Radzie szkolnej
 krajowej z wnioskiem na odwołanie, z powodu, że c. k. Rada
 szkolna okręgowa żywi obawę, że prowadzenie języka
russkiego jako wykładowego w paralelnych klasach w tej
samej gminie zgubi nie wpływowo na wychowanie
młodzieży. -

Za zgodność i oryginalność
 Przewodniczący c. k. Rada
 Powiatowa
 Wł. J. Winiński

Додаток 2. Витяг з протоколу засідання Окружної шкільної ради у Львові про введення паралельних українських класів у винниківській школі, 31 жовтня 1904 р. [5. Арк. 7].

Ваше щире кор. Анот. Величество!

Восхрета і ласка Вашого щире кор. Анот. Величества якого огортає всія Нова ріднина, осили ми і нас зложити у стін Найвишнього Прену, свого найпокрійнішу слідуючу просьбу:

Ще в серпні 1904 року предішла Загромада громадська у Винниках ухвалу свої Раді громадській, котрою приликає народній у Винниках має утворити ся не приликає з викладового мовою польської, киме рівнозначні з викладового мовою руської.

Рада громадська була вправі перемилити зовсім язык викладовий польский на руский, однак руководила ся справедливо, бо викає народній у Винниках і майже по половині учеників обоє народностей руської і польської.

Дивно тільки, чому Властим не руководити ся такиме такого самого справедливого заадога педагогічного, що кожда дитина має початкову науку побирати у матерній мові.

Коли Рада громадська на свою ухвалу не дістала жадної відповиди

відупи мери з представити до сво Екзекуції у к. Галичини ка-ликини, а не одржавши жадної відповиди відупи мери до сво Екзекуції у к. Міністра Вироіновдані і Провісти, а позаяк і з відтам жадної відповиди нема, протемилемо задеи наших дітти добивати ся свого права складаюи свою просьбу у стін Найвишнього Прену і покійно просимо:

Ваше щире кор. Анот. Величество зложити ласкаво поручити підписаними своїи властим як найскоріше поагодити сю справу.

У Винниках дня 16. лютого 1905.

Гром. 16. на
 Ірже Крипма
 Анже Шумица
 Микола Шубов
 Микола Шумица
 Стефан Шумица
 Микола Шумица
 Микола Шумица
 Микола Шумица

Додаток 3. Лист винниківської громади до імператора від 16 лютого 1905 р. [5. Арк. 17-18].

Школа

Klasa	Liczba zapisanych					Liczba uczęszających					Liczba obecnych		Uwagi i podpis gospodarza klasy
	na list	gr. list	urodz.	emancj.	Razem	na list	gr. list	urodz.	emancj.	Razem	chłop.	dziew.	
I. a.	21	17	1		39	19	17	1		37			H. Kottmann
	19	24	-	-	38	19	20			34			
I. a.	30	27	4		61	28	27	4		59			S. Kucharska
I. b.	21	33	1		55	21	31	1		53			H. Kottmann
II. a.	30	21	4		55	30	21	3		54			H. Kottmannowa
II. b.	30	34	7		71	30	33	7		70			J. Hlesinska
III. a.	27	27	3		57	26	26	3		55			Janina Kallbina
III. b.	21	16	4		41	21	16	4		41			M. Kottmann
III. c.	17	24	1		42	17	24	1		42			Karolina Paszowiczowa
III. d.	24	23	2		49	21	20	2		43			Zygmunt Kottmann
IV. a.	23	28	7		58	23	24	7		54			J. Bartelmusowa
IV. b.	22	30	3	1	56	21	28	3	1	53			M. Kottmann
V. a.	24	28	5		57	19	22	4		45			K. Kottmann
V. b.	20	30	3		53	18	27	2		47			M. Kottmann
V. c.	24	12	3		39	23	9	3		35			B. Wawkosowa
V. d.	19	17	3		39	18	15	3		36			D. Kottmann
Razem	367	391	51	1	810	349	360	48	1	758	448	462	

Nauka dopolniajaca

skierow.	26	33	9		68	25	31	7		63	97		H. Kottmann
chlop.	31	29	6		66	25	24	5		54	89		Zygmunt Kottmann

parafialny ob. rz. kat.

Winniki, dnia 2. grudnia 1910.

Dr. Antoni Ławski

Dr. Antoni Ławski

Додаток 4. Кількість учнів винниківської чотирикласної народної школи (з п'ятим класом) у 1910–1911 навчальному році (згідно віровизнання) [5. Арк. 42].

P R O T E S T :

zebranych na wieczorku Towarzystwa " S O K Ó Ł " w Winnikach, ku czci Tadeusza KOŚCIUSZKI w sprawie języka wykładowego w szkole ludowej w W I N N I K A C H .

W Y S O K A R A D O S Z K O L N A !

Zebrani na urzędzonym przez Towarzystwo " S O K Ó Ł " w Winnikach obchodzie ku czci Tadeusza KOŚCIUSZKI przedkładają niniejszem WY-SOKIEJ RADZIE SZKOLNEJ KRAJOWEJ swój P R O T E S T - przeciw uchwale tutejszej Rady gminnej o zaprowadzenie w szkole ludowej w Winnikach, ruskiego języka wykładowego.

Chwilowa nieznaczna większość Rusinów w obecnej Radzie gminnej nie jest wcale wyrazem zmniejszenia się żywiołu polskiego w Winnikach i dziatwy polskiej jest tu coraz więcej, co zresztą wykazy szkolne najlepiej udowadniają.-

Dotąd przez szereg lat miała Szkoła ludowa w Winnikach język wykładowy polski i dotąd spełniała swe zadania wobec dziatwy winnickiej, skoro zaś Rusini nie chcą do niej obecnie posyłać na naukę swych dzieci, mogą starać się o założenie w Winnikach drugiej szkoły z innym językiem wykładowym, - w czym podpisani nie myślą im przeszkadzać. Przeciw jednak usiłowaniam zabrania Polakom koniecznej dla nich szkoły, podpisani najgoręcej protestują i upraszają WYSOKĄ RADĘ SZKOLNĄ KRAJOWĄ, by językiem wykładowym w obecnej Szkole ludowej w Winnikach pozostał i w przyszłości dotychczasowy język wykładowy polski.-

W I N N I K I dnia 14. listopada 1910.

Januszowicz
sekretarz

S. J. Januszowicz
Przew. polsk. Tow. gimnaz. Sokół

Додаток 5. Протест польського товариства «Сокіл» проти впровадження української мови у винниківській школі, 14 листопада 1910 р. [5. Арк. 40].

Мужкар

sponzardzony na polecenie c.k. Rady szkolnej okręg.
reskryptem reskryptu c.k. Rady szk. teraj. z d. 5/8 1913. L. 2074/12.

Rok nauki	Wychnanie rzymskie				Wychnanie gr. kat.				Wychnanie mojzeszowe				Wychnanie ewangel			
	zapisa-nych		uczników		zapisa-nych		uczników		zapisa-nych		uczników		zapisa-nych		uczników	
	chłop	dziew	chłop	dziew	chłop	dziew	chłop	dziew	chłop	dziew	chłop	dziew	chłop	dziew	chłop	dziew
I.	42	54	36	48	63	59	51	53	10	4	9	3				
II.	29	54	28	53	41	29	35	29	13	8	12	8				
III.	49	34	38	34	69	44	51	41	3	2	2	2				
IV.	23	26	21	20	34	29	30	14	6	5	6	3	1		1	
V.	32	41	29	36	21	33	19	28	3	4	3	3	1	1	1	1
VI.	12	18	12	16	27	9	18	9	2	10	2	7	1		1	
Razem	187	227	104	202	255	203	204	174	37	33	34	26	3	1	3	1

Liczba obywatelskich uczniów ogółem: chłop. 482. Dziew. 498
Razem 980 uczniów. —

W Winnikach dnia 12 g. sierpnia 1913.

D. Pomoni

*Acto: Romanika
pucnd. K. K. u. T*

Додаток 6. Список, складений на вимогу Окружної шкільної ради згідно рескрипту Крайової шкільної ради від 5 серпня 1913 р. (згідно віровизнання) [5. Арк. 60].

Wykaz

zapisanych uczniów i uczennic do szkoły w Winnikach
w roku szk. 1913/14.

Klasa	4. kl. z plan. 6 ^{ty} kl. język wykład. polski		klasa I z język. wykład. ruskim		Uwaga.
	dzień.	chłopcy	dzień.	chłopcy	
I a. 1 ^o ^{niepełni}	60'		44		<i>10. 6. 1914</i> <i>Przebieg choroby</i> <i>Stosunek do nauki</i>
I b. 1 ^o		64'		58	<i>nie jest formami i terminami</i> <i>rodzajów i części</i> <i>języka</i>
II a. 2 ^o	50'				<i>nie jest formami i terminami</i> <i>rodzajów i części</i> <i>języka</i>
II b. 2 ^o		50'			<i>nie jest formami i terminami</i> <i>rodzajów i części</i> <i>języka</i>
II c. 2 ^o	22	25	47		<i>Przebieg choroby</i>
III a. 3 ^o	51'				<i>Przebieg choroby</i>
III b. 3 ^o	53'				<i>Przebieg choroby</i>
III c. 3 ^o		50'			<i>Przebieg choroby</i>
III d. 3 ^o		50'			<i>Przebieg choroby</i>
IV a. 4 ^o	56'				<i>Przebieg choroby</i>
IV b. 4 ^o		54'			<i>Przebieg choroby</i>
V a. 5 ^o	48'				<i>Przebieg choroby</i>
V b. 5 ^o		39'			<i>Przebieg choroby</i>
VI a. 6 ^o	43'				<i>Przebieg choroby</i>
VI b. 6 ^o		37'		102	<i>Przebieg choroby</i>
Razem	383	369	44	58	
Ogółem chłopcy i dziewcz.	752		102		16

 Radz. szk. woj. *Pawłowski*

Додаток 7. Кількість учнів і учениць винниківської чотирикласної (з планом шестикласної) школи з польською і українською мовою викладання у 1913–1914 навчальному році [4. арк. 96].

Вихованці дитячого садочку («захоронки») у Винниках.

Винниківські школярі, 1920-ті рр.

Винниківські школярки

Винниківські школярі

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ДБН – Державні будівельні норми

ИВГО – Известия Всесоюзного географического общества

ІА НАН України – Інститут археології Національної академії наук України

ЛНУ ім. І. Франка – Львівський національний університет імені Івана Франка

МДАПВ – Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині

НТШ – Наукове товариство імені Тараса Шевченка

ЗМІСТ

СТАТТІ

Денис Козак
СВЯТИЛИЩЕ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ..... 3

Наталія Стеблій
СИСТЕМА ЗАСЕЛЕННЯ ВЕРХНЬОГО ПОДНІСТЕР'Я
І ВЕРХНЬОГО ПОПРУТТЯ У III–V ст. н. е.
(за матеріалами черняхівської культури)..... 25

Тарас Милян
НАСЕЛЕННЯ ВЕРХІВ'ІВ ЗАХІДНОГО БУГУ СЕРЕДИНИ I тис. н. е.:
ДУЛБИ ЧИ ЛЕНДЗЯНИ?..... 39

Леонтій Войтович
ДВІ БИТВИ ПІД ВИННИКАМИ... ЯКІ НЕ ВІДБУЛИСЯ 52

Олександр Целуйко
РУСЬКИЙ ВОЄВОДИЧ СТАНІСЛАВ ДАНИЛОВИЧ: ПОРТРЕТ
МОЛОДОГО МАГНАТА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст. МЕСНИК..... 60

Ірина Кордюк
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ
СПАДЩИНИ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ МІСТА ВИННИКИ
ЛИЧАКІВСЬКОГО РАЙОНУ МІСТА ЛЬВОВА..... 71

ПУБЛІКАЦІЇ І МАТЕРІАЛИ

Віталій Конопля
БАГАТОШАРОВА ПАМ'ЯТКА ГОНЧАРИ ПОБЛИЗУ ЛЬВОВА* 91

Наталія Білас, Віталій Конопля
АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В БАСЕЙНІ РІЧКИ ДУМНИ..... 119

<i>Наталія Білас, Віталій Конопля, Ігор Тимець</i> НОВА ПАМ'ЯТКА РАНЬОГО ПЕРІОДУ ДОБИ БРОНЗИ НА РАДЕХІВЩИНІ	139
<i>Віталій Конопля, Роман Шумило, Галина Вітвіцька</i> НОВІ ЗНАХІДКИ МЕТАЛЕВИХ ВИРОБІВ ПЕРІОДУ ЕНЕОЛІТУ, ДОБИ БРОНЗИ І РАНЬОЗАЛІЗНОГО ВІКУ З ТЕРИТОРІЇ ЗАХОДУ УКРАЇНИ	145
<i>Наталія Білас</i> РЯТІВНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ПАРКОВОЇ ЗОНИ В с. ВИННИЧКИ ПУСТОМИТІВСЬКОГО р-ну ЛЬВІВСЬКОЇ обл.	155
<i>Руслан Серцелевич</i> ПРОБЛЕМИ МОНІТОРИНГУ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЇ ГЕРАЛЬДИЧНОГО ДЕКОРУ В ПАМ'ЯТКАХ АРХІТЕКТУРИ МІСТА ЛЬВОВА*	170
<i>Роман Луців</i> МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ ШКІЛЬНИЦТВА У ВИННИКАХ (кінець XVIII ст.–1939 р.)	178
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	207

CONTENS

ARTICLE

Denys Kozak
Sanctuary of the Early Germans 17

Nataliya Stebliy
The System of Inhabiting the Upper Trans-Dnister Area and Upper Trans-Prut Area in III-V cent. A. D. (on materials of the Cherniakhivska culture)..... 36

Taras Mylian
Population of Upper Areas of the Western Buh in the Middle of the I millennium A. D. Duliby or Ledziany? 49

Leontiy Voytovych
Two battles at Vynnyky... which did not take place..... 59

Oleksandr Tseluyko
Rus' Vojevodych Stanislav Danylovych: Portrait of Young Magnate of the First Half of the XVII Century. Avenger 70

Iryna Kordiuk
Problems and Perspectives of Preserving Archeological Heritage of Ukraine on the Example of the Town of Vynnyky in Lychakiv District of Lviv..... 90

FIELD WORK

Vitaliy Konoplia
Multilayered monument Honchary in the vicinity of Lviv 106

Nataliya Bilas, Vitaliy Konoplia
Archeological Exploration in the Basin of the Dumna River 130

<i>Nataliya Bilas, Vitaliy Konoplia, Ihor Tymets</i> New Artifact of Early Period of the Bronze Age in Radekhiv District	142
<i>Vitaliy Konoplia, Roman Shumylo</i> New Findings of Metal Artifacts Belonging to the Period of Eneolith, Bronze Age and Early Iron Age from the Territory of Western Ukraine	150
<i>Nataliya Bilas</i> Rescue Archeological Exploration in the Territory of Park Zone in the Village of Vynnychky in Pustomyty District, Lviv Region	162
<i>Ruslan Sertselevych</i> Problems of Monitoring, Preservation and Restoration of Heraldic Décor of Monuments of Architecture in Lviv	176
<i>Roman Lutsiv</i> Materials for the History of Schooling in Vynnyky (end of XVIII cent. – 1939)	197

Наукове видання

НАУКОВІ СТУДІЇ

Випуск 2

Збірник наукових праць

Видавець *Василь Гутковський*
Відповідальний редактор *Наталія Білас*
Відповідальний за випуск *Ігор Тимець*
Художнє оформлення *Дмитра Конюхова*
Комп'ютерна верстка *Ірини Кацук*
Директор із виробництва *Андрій Василик*

Здано на складання
Підписано до друку
Формат 70x100/16.
Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний.
Умовн.-друк. арк.
Обл.-вид. арк.
Замовлення №

Літературна агенція «ПІРАМІДА»
Україна, 79006, а/с 10989.
м. Львів, вул. Промислова, 45.
тел./факс: 8 (032) 242-31-31.
E-mail: pyramidabook.ukr.net

Надруковано з готових діапозитивів у друкарні ЛА «ПІРАМІДА»
Свідчення державного реєстру: серія ДК №356 від 12.03.2001 р.

Н 34 Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів-Винники: ЛА «Піраміда», 2010. – 212 с.

ISBN 978-966-441-

ББК 63.4